

Iwona Wieczorek
Aleksandra Nowakowska
Agnieszka Rzeńca

ZABYTKOWA ZIELEŃ I JEJ REWALORYZACJA W DZIAŁANIACH SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

NARODOWY
INSTYTUT
SAMORZĄDU
TERYTORIALNEGO

PRZYSZŁOŚĆ | ROZWÓJ | SAMORZĄD

Zabytkowa zielen i jej rewaloryzacja
w działaniach samorządu terytorialnego

Iwona Wieczorek
Aleksandra Nowakowska
Agnieszka Rzeńca

Zabytkowa zielen i jej rewaloryzacja w działaniach samorządu terytorialnego

Łódź 2022

Recenzenci:

dr hab. Joanna Wyporska-Frankiewicz, Uniwersytet Łódzki,
Wydział Prawa i Administracji, Katedra Polityki Prawa

dr hab. Karol Mrozik, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu,
Wydział Inżynierii Środowiska i Inżynierii Mechanicznej, Katedra Melioracji,
Kształtowania Środowiska i Gospodarki Przestrzennej

Autorzy:

dr Iwona Wieczorek, Uniwersytet Łódzki,
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny,

Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego

dr hab. Aleksandra Nowakowska, Uniwersytet Łódzki,
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny

dr Agnieszka Rzeńca, Uniwersytet Łódzki,
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny

Opracowanie redakcyjne:

Magdalena Kącicka

Layout, skład i łamanie:

Wostok-Design Jakub Popłoński | www.wostok-design.com

Copyright by Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego
Wydawnictwo Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego

Łódź, 2022

ISBN: 978-83-956421-4-2

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE | 6

dr hab. Aleksandra Nowakowska, dr Agnieszka Rzeńca

ROZDZIAŁ I

ZIELEŃ – EWOLUCJA FUNKCJI I FORM ZAGOSPODAROWANIA | 9

- I.1. Zieleń jako element krajobrazu kulturowego | 9
- I.2. Funkcje zieleni – od ochrony do włączenia w procesy rozwoju | 21
- I.3. Nowe formy zagospodarowania zieleni | 35

dr hab. Aleksandra Nowakowska, dr Agnieszka Rzeńca

ROZDZIAŁ II

ZABYTKOWA ZIELEŃ W PROCESACH ROZWOJU JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO | 43

- II.1. Różnorodność zabytkowych parków i ogrodów | 43
- II.2. Zabytkowe parki i ogrody jako kapitał terytorialny | 54
- II.3. Zintegrowane i terytorialne podejście
do rewaloryzacji zabytkowej zieleni | 60
- II.4. Planowanie procesów rewaloryzacji
z perspektywy terytorialnej | 66

dr Iwona Wieczorek

ROZDZIAŁ III

REWALORYZACJA ZABYTKOWYCH PARKÓW JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO – EGZEMPLIFIKACJA | 73

- III.1. Wybrane aspekty rewaloryzacji parków zabytkowych
będących w zasobie JST | 73
- III.2. Przykłady rewaloryzacji zabytkowych parków w Polsce | 82
- III.3. Działania o charakterze rewaloryzacyjnym
zabytkowych parków JST – w świetle badań ankietowych | 131

ZAKOŃCZENIE | 161

BIBLIOGRAFIA | 163

WPROWADZENIE

Zabytkowe parki w Polsce są elementem lokalnego krajobrazu. Z powodu ich niewykorzystanego potencjału, zaniedbań w konserwacji, w remontach i w pielęgnacji ważnym kierunkiem działań konserwatorskich jest ich rewaloryzacja. Zaprezentowane w tej publikacji treści dotyczą wieloaspektowych wątków związanych między innymi z analizą przyjętych rozwiązań służących konserwacji i rewitalizacji parków o charakterze historycznym. Autorki reprezentują przy tym różne obszary badawcze, metody oraz warsztat naukowy.

Opracowanie składa się z trzech części. W pierwszej, zatytułowanej Zielen – ewolucja funkcji i form zagospodarowania autorki odniosły się do omówienia najważniejszych kwestii związanych z zielenią jako elementem krajobrazu kulturowego, jej funkcją oraz nowymi formami jej zagospodarowania. Określiły podstawowe pojęcia w tym zakresie i podkreśliły istotną kwestię zatrzymania postępującej degradacji środowiska oraz podjęcie działań zmierzających do zachowania przyrody dla przyszłych pokoleń. Bowiem jakość najbliższego otoczenia ma zarówno bezpośredni, jak i pośredni wpływ na wiele obiektywnych aspektów jakości życia, a także na dobrobyt subiektywny. Jak wykazano dostępność terenów zieleni kształtuje warunki dla wypoczynku czy rekreacji i sprzyja zdrowemu stylowi życia. Walory środowiska przyrodniczego wraz z infrastrukturą, estetyką najbliższego otoczenia i poczuciem bezpieczeństwa wpływają na atrakcyjność osiedleńczą, a tym samym mogą oddziaływać na poziom satysfakcji z miejsca zamieszkania i poczucie prestiżu społecznego.

W drugiej części Zabytkowa zielen w procesach rozwoju jednostek samorządu terytorialnego zasadnicze zagadnienia zostały poprzedzone ustaleniami terminologicznymi. Zaznaczono, iż najcenniejsze składniki dziedzictwa przyrodniczego państwa objęte

zostały ochroną prawną, a parki historyczne stanowią zarówno element dziedzictwa przyrodniczego, jak i kulturowego. Autorki opisały różnorodność zabytkowych parków i ogrodów w aspekcie kapitału terytorialnego oraz zintegrowane i terytorialne podejście do rewaloryzacji zabytkowej zieleni tudzież planowanie procesów rewaloryzacji z terytorialnej perspektywy.

Z kolei w trzeciej części Rewaloryzacja zabytkowych parków jednostek samorządu terytorialnego – egzemplifikacja wskazuje, że zabytkowe parki będące we władaniu JST stanowią cenny element dziedzictwa kulturowego i ulegają zmianom w czasie na skutek sukcesji naturalnej i działalności człowieka. Niestety zwiększająca się liczba wpisów do rejestru nie przekłada się bezpośrednio na ich dobrostan. Ocena stanu parków zabytkowych jest dokonywana nie tylko pod kątem założeń zieleni, lecz przede wszystkim pod kątem zachowania pierwotnej koncepcji. Celem ochrony otoczenia jest zazwyczaj konieczność ochrony wartości danego parku, wynikająca z jego relacji z krajobrazem otaczającym. W tej części opracowania zaprezentowane zostały również wyniki badań ankietowych zrealizowanych przez NIST oraz podane przykłady wybranych rewaloryzacji zabytkowych parków będących w zasobie jednostek samorządu terytorialnego w Polsce. Na właścicielu bowiem spoczywa obowiązek właściwego i systematycznego pielęgnowania drzew i drzewostanów będących podstawą zabytkowych parków. Wiele samorządów korzysta ze środków zewnętrznych, które wykorzystywane są w celu prowadzenia kompleksowych prac, przywracając tym samym dawną świetność parków. Ich doświadczenia stanowić mogą inspirację dla innych samorządów, w zasobie których znajdują się zabytkowe parki.

dr Iwona Wieczorek

DR AGNIESZKA RZEŃCA
Katedra Gospodarki Regionalnej i Środowiska
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Uniwersytet Łódzki

DR HAB. ALEKSANDRA NOWAKOWSKA
Katedra Gospodarki Regionalnej i Środowiska
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Uniwersytet Łódzki

ROZDZIAŁ I

ZIELEŃ – EWOLUCJA FUNKCJI I FORM ZAGOSPODAROWANIA

I.1. Zieleń jako element krajobrazu kulturowego

Każdy człowiek funkcjonuje i realizuje czynności życiowe w jakimś środowisku¹. Środowisko jest „zbiorem czynników oddziałujących na podmiot środowiska” i opisywane jest poprzez zależności, relacje oraz oddziaływanie pomiędzy podmiotem a przedmiotem środowiska. Środowisko można więc pojmować jako zbiór rzeczy materialnych (i energii), także jako ich oddziaływanie (wzajemne na siebie i podmiot) oraz zbiór samych oddziaływań².

¹ Bańka A., *Społeczna psychologia środowiskowa*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2020, s. 25.

² Bartkowski T., *Kształtowanie i ochrona środowiska człowieka*, PWN, Warszawa 1991, s. 47.

Przyjmując za podmiot środowiska populację ludzi, środowiskiem dla tego systemu mogą być naturalne elementy (elementy przyrody) lub wytwory cywilizacji ludzkiej (obiekty antropogeniczne) obecne w otoczeniu człowieka oraz relacje i zależności pomiędzy nimi. Z biologicznego punktu widzenia, termin „środowisko” definiowany jest jako ogół rzeczy i zjawisk występujących we wszechświecie i znajdujących się na zewnątrz organizmów³. Zakładając że otoczeniem człowieka jest pierwotna przyroda, będziemy je nazywać środowiskiem naturalnym (przyrodniczym)⁴. Środowisko przyrodnicze jest zbiorem powiązanych ze sobą naturalnych elementów żywych (biotycznych) i nieożywionych (abiotycznych), który warunkuje istnienie i rozwój człowieka. Podstawowymi jego cechami są:

1. Zachowanie stałej dynamicznej równowagi pomiędzy jego elementami, które na siebie oddziałują w sposób bezpośredni i pośredni, dla zachowania ciągłości procesów życiowych na Ziemi.
2. Zaspokojenie biologicznych potrzeb człowieka (woda, powietrze, gatunki roślin) oraz również estetycznych, wypoczynkowych.

Człowiek jest istotnym elementem, częścią składową środowiska przyrodniczego. Z jednej strony jest beneficjentem, „konsumentem” oferowanych przez to środowisko zasobów (woda, surowce mineralne), usług (czyste powietrze, siła wiatru), czy relacji (bioróżnorodność, krajobraz), z drugiej strony jest aktywnym podmiotem wpływającym bezpośrednio i pośrednio, na inne elementy i procesy środowiska, kształtującym jego sferę materialną i niematerialną. Ponadto jest „producentem” odpadów będących efektem jego bieżącego funkcjonowania oraz prowadzonej działalności. Skala i zakres działalności człowieka w środowisku determinuje proporcje tego, co naturalne

³ Indeka L., Karaczun Z., *Człowiek a środowisko przyrodnicze*, PWN, Warszawa 1995, s. 146.

⁴ *Wielka encyklopedia PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 48.

(przyroda), a co sztuczne (antropogeniczne). Środowisko przyrodnicze, czyli otaczająca ludzi przyroda, zarówno pierwotna, jak i w różnym stopniu przekształcona wskutek działalności gospodarczej człowieka oraz elementy antropogeniczne (sztuczne np. drogi, domy itd.), które współistnieją w różnych proporcjach z elementami naturalnymi, znajduje wyraz w określonym krajobrazie i współtworzy środowisko geograficzne⁵. Jest to układ (system) biotycznych i abiotycznych elementów środowiska przyrodniczego otaczających człowieka, jak również efekty działalności gospodarczej człowieka. Z kolei środowisko geograficzne nasycone elementami antropogenicznymi określane jest jako środowisko antropogeniczne (sztuczne). Każda forma aktywności człowieka odbywa się w środowisku przyrodniczym zmienia je i przeobraża, narusza zachodzące w nim procesy, daje początek innym strukturalnym przeobrażeniom, których następstw przez wiele tysięcy lat człowiek nie był świadom⁶. Granice pomiędzy elementami tworzącymi środowisko przesuwają się nieustannie w czasie, odzwierciedlając ekspansję biologiczną i cywilizacyjną populacji ludzkiej. Obszary zurbanizowane, a przede wszystkim miasta i architektura, są środowiskiem życia przeciwnym środowisku naturalnemu (przyrodniczemu) zapewniającym poczucie bezpieczeństwa i wysoką jakość życia⁷. Tym samym, środowisko w którym funkcjonuje człowiek, całość warunków egzystencji i jego działalności, może sprzyjać lub przeszkadzać realizacji codziennych czynności życiowych, może wpływać dodatnio lub ujemnie na samopoczucie, może też rozwijać lub degradować zachowania ludzkie⁸.

⁵ Fierla I., *Geografia gospodarcza świata*, PWE, Warszawa 2003, s. 28.

⁶ Szerzej: Olaczek R., *Gospodarowanie w parkach narodowych i rezerwatach przyrody w świetle obecnych i przewidywanych ich funkcji* [w:] *Gospodarowanie w parkach narodowych i rezerwatach przyrody*, materiały z sesji naukowej LOP zorganizowanej w Warszawie, 27 czerwca 1985, LOP, Warszawa 1988.

⁷ Bańka A., *Spółeczna psychologia środowiskowa*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2020, s. 243.

⁸ tamże, s. 25.

Mimo że rozwój osadnictwa determinowany był uwarunkowaniami przyrodniczymi, często w procesie zmian, ekspansji na tereny naturalne, wolne, następowało zubożenie przyrody. Dynamika aktywności gospodarczych, począwszy od rolnictwa, przez przemysł i urbanizację, doprowadziła do głębokich zmian w środowisku przyrodniczym i wyparcia pierwotnej przyrody. Równolegle dla zachowania przyrody w najbliższym otoczeniu człowieka oraz zapewnienia warunków do życia i rozwoju zaczęto powoływać prawne formy ochrony przyrody oraz wprowadzać zieleni i urządzać tereny zieleni w jednostkach osadniczych. Początki zieleni jako formy zorganizowanej datuje się na okres istnienia starożytnego Rzymu. Już w tamtych czasach obsadzano ulice drzewami, a wokół willi patrycjuszy urządzano parki o charakterze naturalistycznym. Regularne nasadzenia ogrodowo-parkowe były też powszechne w miastach renesansowych. Natomiast pierwsze nasadzenia o charakterze systemowym pojawiły się w czasie, gdy rozbierano średniowieczne mury miast warownych ograniczające przestrzenny rozwój grodów⁹. Zieleń niezależnie od charakteru i struktury była jedynie uzupełnieniem, towarzyszyła obiektom architektonicznym (pałacom, budynkom sakralnym, zabudowie mieszkaniowej) najczęściej w postaci ogrodów¹⁰. Po okresie starożytności, gdzie zieleni stanowiła głównie miejsce kultu, dopiero rozwój w XIX w. i jego skutki uboczne uświadomiły potrzebę rozwoju zieleni w obszarach urbanizowanych.

Pojęcie „zieleni” stosowane jest zarówno do charakterystyki sposobu pokrycia terenu, jak i sposobu jego użytkowania¹¹. Zieleń

⁹ Haber Z., Urbański P., *Kształtowanie terenów zieleni z elementami ekologii*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Poznań 2005.

¹⁰ Zachariasz A., *Zieleni jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Wydawnictwo PK., Kraków 2006.

¹¹ Giedych R., *Problemy z identyfikacją systemu terenów rekreacyjnych miast na przykładzie terenów zieleni Warszawy* [w:] R. Giedych, M. Szumański, *Tereny zieleni jako przedmiot planowania miejscowego*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2005.

jest tym rodzajem roślinności, który świadomie można wprowadzać, formować, pielęgnować i ochraniać¹² – na obszarach wiejskich i miejskich. Tereny zieleni miejskiej w literaturze opisywane są jako składniki struktury kompozycji miasta i dopełnienie tkanki miejskiej. Uznaje się te tereny za czynnik miastotwórczy: pauzy w miejskiej strukturze, obszary wyciszonego ruchu¹³. Zasadniczym motywem całego założenia i kształtowania zieleni jest funkcja jaką ma pełnić dany obiekt (obszar) oraz warunki terenowe i roślinne¹⁴.

W ujęciu, które określić można jako funkcjonalne, do zieleni zaliczamy w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe, ogródki działkowe oraz cmentarze, a także zieleni towarzyszącą ulicom, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom oraz obiektom kolejowym i przemysłowym¹⁵. Biorąc pod uwagę funkcjonalność zieleni w poszczególnych strefach życia człowieka, możemy wyróżnić:

- zieleni w strefie mieszkalnej – wpływającą na jakość otoczenia, a tym samym na jakość życia, są to place zabaw, ogródki, zielone podwórza, parki osiedlowe. Rozpatrywana może być w dwóch wymiarach: pod względem jakości (ogrody przydomowe, zieleńce i parki osiedli mieszkaniowych) oraz w odniesieniu do ilości normowanej przepisami i wskaźnikami¹⁶.

¹² Czerwieniec M., Lewińska J., *Zieleń w mieście*, Wydawnictwo Instytutu Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa 1996.

¹³ Kozaczko M., *Kompozycyjna i funkcjonalna rola miejskiej zieleni zabytkowej* [w:] E. Oleksiejuk, J. Piotrowiak, *Zieleń miejska – naturalne bogactwo miasta*, Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych, Toruń 2005, s. 77.

¹⁴ Pokorski J., Siwiec A., *Kształtowanie terenów zieleni*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998, s. 86.

¹⁵ *Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*.

¹⁶ Haber Z., Urbański P., *Kształtowanie terenów zieleni z elementami ekologii*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Poznań 2005.

- zieleń w miejscu pracy – odgrywającą często rolę izolatora, eliminując szkodliwe oddziaływanie czynników produkcji, chroniąc miejsca pracy lub nauki przed zanieczyszczeniami i hałasem, tym samym wpływającą na efektywność nauki¹⁷ i pracy.
- zieleń w strefie wypoczynku – miejsca rekreacji i sportu oraz parki miejskie.

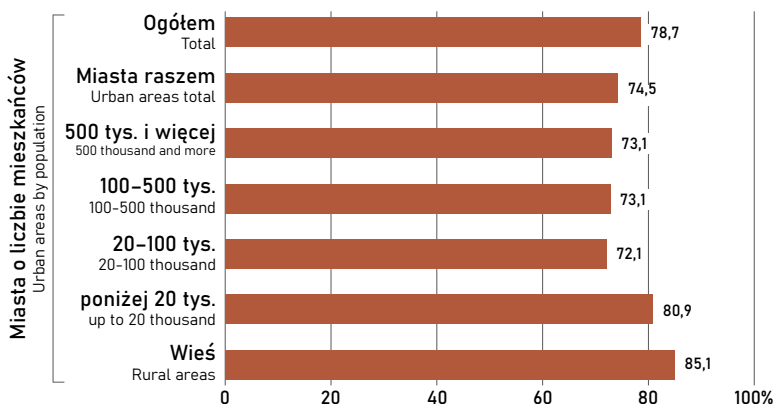
Biorąc pod uwagę kryterium pokrycia terenu, w skład zieleni wchodzi lasy, trwałe użytki zielone (pastwiska i łąki, drzewa i krzewy), zadrzewienia obecne w krajobrazie miejsko-przemysłowym oraz zadrzewienia i zakrzewienia występujące w krajobrazie otwartym, np. na nieużytkach, przy drogach, rowach, kanałach. Tereny zieleni współtworzone są również przez zbiorniki wodne, sieci rzeczne, które często stanowią oś ich organizacji.

Różnorodność form zieleni i ich bezpośrednia obecność w otoczeniu człowieka kształtuje warunki zamieszkania oraz postrzegania i oceny najbliższego otoczenia. Ostatnie badania na temat jakości życia w Polsce wykazały, że najważniejszym czynnikiem mającym wpływ na odczuwanie zadowolenia ze swojego miejsca zamieszkania okazało się poczucie związku z miejscem zamieszkania przy czym dominujący i silny wpływ na to zadowolenie miały oceny dotyczące terenów zieleni. W świetle uzyskanych wyników na temat jakości życia, najbardziej zadowoleni z terenów zieleni byli mieszkańcy wsi (85%) oraz małych miast liczących poniżej 20 tys. mieszkańców (81%). W pozostałych grupach miast odsetek osób zadowolonych

¹⁷ Badania przeprowadzone na próbie 2 600 uczniów dowodzą, że dzieci ze szkół z terenami zielonymi wypadły o ok. 5% lepiej w testach od dzieci z terenów miejskich. Badanie zostało przeprowadzone na dzieciach w wieku od 6 do 10 lat. W ciągu roku eksperci badali zdawalność testów kompetencji, korelując to z obszarem, w jakim położone są szkoły. Dzieci spędzające więcej czasu wśród zieleni cechowały się większą koncentracją i lepszą pamięcią; Musiał W., *Efektywniejsza nauka wśród zieleni*, artykuł z dnia 23.07.2015 <https://www.juniorowo.pl/efektywniejsza-nauka-wsrodzieleni/>

z tego aspektu jakości życia w miejscu zamieszkania wynosił 72–73% (Rysunek 1.1)¹⁸.

Rysunek I.1. Zadowolenie z terenów zieleni w miejscu zamieszkania* według klasy miejscowości zamieszkania w 2018 r. (% osób w wieku 16 lat i więcej).

* Na podstawie odpowiedzi: *Bardzo zadowolony/a* lub *Zadowolony/a* na pytanie: *Czy jest Pan/Pani zadowolony(-na) z terenów zieleni w Pana/Pani miejscu zamieszkania?*

Źródło: *Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*, GUS; https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/4/3/1/jakosc_zycia_i_kapital_spoleczny_w_polsce_wyniki_badania_spojnosci_spolecznej_2018.pdf

Jakość najbliższego otoczenia ma zarówno bezpośredni, jak i pośredni wpływ na wiele obiektywnych aspektów jakości życia, a także na dobrobyt subiektywny. Dostępność terenów zieleni kształtuje warunki dla wypoczynku, rekreacji i sprzyja zdrowemu stylowi życia. Walory środowiska przyrodniczego wraz z infrastrukturą,

¹⁸ *Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*, GUS; https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/4/3/1/jakosc_zycia_i_kapital_spoleczny_w_polsce_wyniki_badania_spojnosci_spolecznej_2018.pdf

estetyką najbliższego otoczenia i poczucie bezpieczeństwa wpływają na atrakcyjność osiedleńczą, a tym samym mogą oddziaływać na poziom satysfakcji z miejsca zamieszkania i poczucie prestiżu społecznego kojarzonego także z miejscem zamieszkania¹⁹. Ponadto przyroda zapewnia również wyjątkową okazję do podnoszenia świadomości i edukacji oraz kształtowania ekologicznej odpowiedzialności obywatelskiej.

Relacje i zależności człowiek–przyroda (zieleń) obserwujemy w postaci krajobrazu. Według T. Szczęsnego w literaturze pojęcie „krajobraz” traktowane jest jako pojęcie przyrodnicze i odnosi się je do podstawowych elementów składowych środowiska przyrodniczo-geograficznego (biolodzy, geografowie) lub jako zespół cech zewnętrznych i wartości estetycznych, widokowych właściwych dla wybranego obszaru (architekci)²⁰. W efekcie występują dwa podejścia do definiowania krajobrazu:

- przyrodnicze, gdzie krajobraz jest fizjonomicznym wyrazem zróżnicowania środowiska geograficznego – jego składowych przyrodniczych i społeczno-gospodarczych;
- psychologiczne, gdzie krajobraz traktowany jest jako subiektywny świat wartości, postrzegany, oceniany i waloryzowany zgodnie z wpojonym modelem kultury²¹.

Zgodnie z Europejską Konwencją Krajobrazową (EKK) krajobraz to obszar postrzegany przez ludzi, którego charakter jest

¹⁹ *Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*, GUS, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/4/3/1/jakosc_zycia_i_kapital_spoleczny_w_polsce_wyniki_badania_spojnosci_spolecznej_2018.pdf

²⁰ Szczęśny T., *Ochrona przyrody i krajobrazu*, PWN, Warszawa 1977.

²¹ Krzymowska-Kostrowicka A., *Turystyka ekologiczna i perspektywy jej rozwoju w Polsce* [w:] *Zmiany w przestrzeni geograficznej w warunkach transformacji społeczno-ekonomicznej (na przykładzie obszarów wiejskich)*, red. A. Kowalczyk, Warszawa 1995, s. 13.

wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich. Konwencja traktuje krajobraz jako ważny element życia ludzi zamieszkujących w miastach i na wsiach, na obszarach zdegradowanych, pospolitych i odznaczających się wyjątkowym pięknem²². Definicja pojęcia „krajobraz” łączy w sobie kilka aspektów:

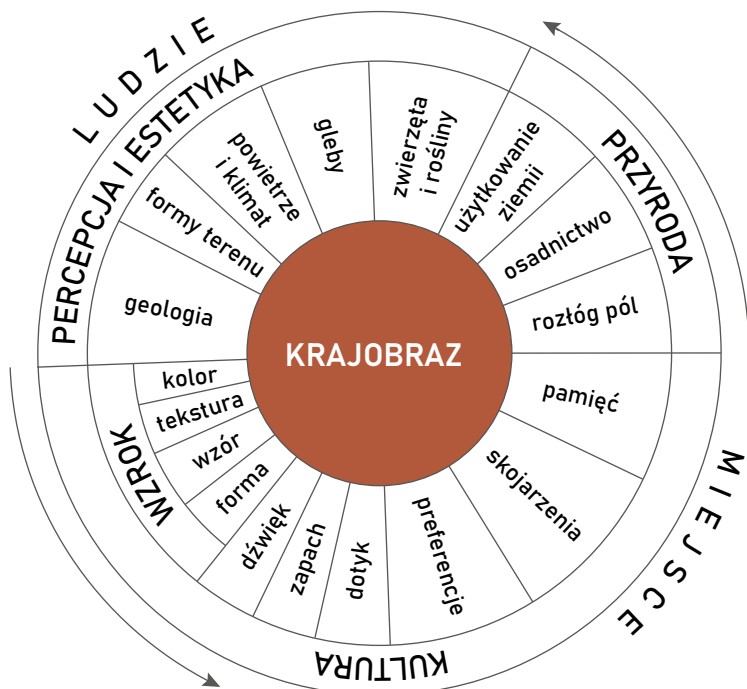
- mówi o postrzeganiu przestrzeni (otoczenia) przez ludzi – dotyczy fizjonomii terenu, estetyki i percepcji, również psychologii środowiska (wzajemne relacje i zależności pomiędzy czynnikami fizyczno-przestrzennymi środowiska oraz czynnikami społeczno-kulturowymi)²³;
- wskazuje na przestrzeń (w EKK obszar), czyli czynniki geograficzno-przestrzenne, będące domeną geografii, gospodarki przestrzennej i planowania przestrzennego;
- wymienia czynniki naturalne, przyrodnicze, czyli aspekty biotyczne i abiotyczne pozostające w polu zainteresowania biologii, geologii i ekologii;
- dostrzega ludzką aktywność (procesy, działania i interakcje) w kontekście uwarunkowań użytkowych, historycznych i kulturowych²⁴ (Rysunek 1.2).

²² Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. http://ochronaprzyrody.gdos.gov.pl/files/artykuly/5460/DO_POBRANIA_europejska_konwencja_krajobrazowa_73889.pdf

²³ Bańka A., *Spółeczna psychologia środowiskowa*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2020, s. 25.

²⁴ *Ustawa krajobrazowa. Komentarze praktyczne*, red. A. Fogel, Warszawa 2016.

Rysunek I.2. Istota krajobrazu

Źródło: Krąż P., *Współczesne problemy i kierunki badawcze w geografii*, t. 2, IGiGP UJ, Kraków 2014.

Zgodnie z prawodawstwem polskim²⁵, pojęcie krajobrazu zostało zdefiniowane jako „postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze lub wytwory cywilizacji, ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych lub działalności człowieka”. Ponadto wprowadzono pojęcie „krajobrazu priorytetowego”. Według ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym jest to krajobraz szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu

²⁵ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym; Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami; Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.

na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe, i jako taki wymaga zachowania lub określenia zasad i warunków jego kształtowania²⁶. Ujęcie to mocno eksponuje szeroki kontekst walorów krajobrazowych (tj. wartości przyrodniczych, kulturowych, historycznych, estetyczno-widokowych obszaru) oraz związanych z nimi rzeźby terenu, tworów i składników przyrody oraz elementów cywilizacyjnych, ukształtowanych przez siły przyrody lub działalność człowieka²⁷. Zatem kluczowe są relacje natura–człowiek–kultura, stanowią bowiem o krajobrazie i jego walorach. Natura wyznacza granice zewnętrznego działania, człowiek zaś i kultura odpowiadają za tę część fizycznej całości, która została udostępniona do użytku człowieka²⁸. Etap rozwoju cywilizacyjnego i kultura to czynniki motywujące zmiany, „tworzywem” jest środowisko przyrodnicze, a rezultatem – krajobraz kulturowy²⁹.

Krajobrazy kulturowe to wiejskie i miejskie przestrzenie, które ludzie zasiedlili lub zmienili pod kątem własnych potrzeb. Zawierają kulturowe i przyrodnicze elementy zwykłego, znajomego, codziennego krajobrazu. Ten krajobraz to mozaika składająca się z cech i elementów przyrodniczych, elementów fizycznych wynikających z działalności człowieka i modyfikacji cech przyrodniczych na przestrzeni dziejów oraz „wzory” tworzone w krajobrazie³⁰. Zatem krajobraz kulturowy to:

- obszary geograficzne, w których występujące relacje między działalnością człowieka a środowiskiem stworzyły ekologiczne,

²⁶ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

²⁷ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.

²⁸ Barnett H., Morse Ch., *Ekonomika zasobów naturalnych*, Książka i Wiedza, Warszawa 1967, s. 54.

²⁹ Leighly J., *Land and Life: A selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*, University of California Press, Berkeley 1963.

³⁰ <https://pateltaylor.co.uk/>

- społeczno-ekonomiczne i kulturowe wzorce oraz mechanizmy rządzące obecnością, rozmieszczeniem i liczebnością gatunków³¹;
- obszar geograficzny reprezentujący połączone dzieło przyrody i człowieka odzwierciedlający współzależność ludzi, struktur społecznych, wzorców kulturowych oraz powiązane systemy ekologiczne³²;
 - kulturowa ekspresja, która nie dzieje się przez przypadek; odzwierciedla wartości ludzi, którzy go ukształtowali i którzy nadal go tworzą, żyją w nim. Sama kultura jest siłą kształtującą³³.

Zieleń, rozumiana jako układy roślinności zakładane i pielęgnowane przez człowieka, również na wcześniej już istniejących elementach przyrody, współtworzy krajobraz kulturowy, będąc często jej dominantą, wizytówką i/lub tłem dla obiektów zabytkowych. Krajobrazy kulturowe podlegają jednak szybkim i fundamentalnym przeobrażeniom w Europie, głównie w wyniku postępującej polaryzacji użytkowania gruntów, opuszczania wsi i obszarów wiejskich – *exodusu* z jednej strony, a intensyfikacja i (peri-)urbanizacja z drugiej. Zarówno względy społeczne tj. depopulacja i starzenie się społeczeństwa, szczególnie na obszarach wiejskich, jak i ekonomiczne m.in. wzrost dochodów, zmiana stylu życia istotnie warunkują te procesy.

Walory estetyczne krajobrazu, jego cechy i fizjonomia, bogactwo i różnorodność siedlisk przyrodniczych, choć niezużywalne, tracą naturalny charakter, przez co stają się dobrem ograniczonym. Ograniczoność i wzrost znaczenia tychże zasobów (dla oceny jakości przestrzeni i warunków życia) decyduje o zaliczeniu ich do

³¹ Farina A., *The Cultural Landscape as a Model for the Integration of Ecology and Economics* „BioScience” 50(4)/2000, s. 313–320. <https://academic.oup.com/bioscience/article/50/4/313/270737?msclid=df6916adc67211ec9a84b416b9fdc10c>

³² UNESCO (1992, 1996, 2002, 2011).

³³ ICOMOS (2004, 2009).

specyficznych dóbr ekonomicznych lub tzw. dóbr skończonych. Dobra te (np. różnorodność biologiczna i krajobrazowa) występujące w określonym miejscu w specyficznej kombinacji, a zużywane w wyniku nieracjonalnej gospodarki są bezpowrotnie tracone³⁴.

I.2. Funkcje zieleni – od ochrony do włączenia w procesy rozwoju

Zieleń towarzyszy człowiekowi w jego codziennym życiu, pełniąc równolegle wiele równoważnych funkcji. Jedyną w swoim rodzaju i niezastąpioną jest funkcja przyrodnicza (ekologiczna), na którą składają się: funkcja klimatyczna (regulacja temperatury w mieście, zmniejszanie zanieczyszczenia powietrza, naturalna wentylacja), hydrologiczna (wpływa na obieg wody, zapobiega powodziom), biologiczna (zwiększa różnorodność biologiczną) oraz ochronna (zapobiega erozji gleby, chroni przed hałasem, lśnieniami). Uzupełnieniem podstawowych funkcji ekologicznych są funkcje pozaprzyrodnicze tj. zdrowotne, wypoczynkowe i rekreacyjne, estetyczne, edukacyjne, naukowe. Ponadto, zieleń, jej formy i założenia pełnią również funkcje poznawcze i wychowawcze, dokumentują tezy i twierdzenia naukowe lub fakty historyczne oraz są atrakcją widokową³⁵. Mimo iż wymienione funkcje od lat są stałe, zmieniają się ich proporcje. Generalnie znaczenie zieleni dla życia i rozwoju społeczeństwa jest coraz większe. Współczesne badania nad świadczeniami (usługami) ekosystemów (środowiska) potwierdzają rangę i znaczenie środowiska przyrodniczego oraz jego zasobów (w tym zieleni) dla kształtowania dobrobytu człowieka³⁶. Zasoby przyrody,

³⁴ Szerzej: Winpenny J.T., *Wartość środowiska. Metody wyceny ekonomicznej*, PWE, Warszawa 1995, s. 18.

³⁵ *Ochrona przyrody w Polsce*, red. R. Olaczek, LOP, Warszawa 1996, s. 6.

³⁶ W 1997 r. R. Constanza z zespołem wycenił wartość usług ekosystemów morskich (20 949 mld dolarów/rok) i lądowych (12 319 mld dolarów/rok). Od

nieożywione i ożywione, naturalne oraz zmienione przez człowieka dostarczają niezbędnych „produktów” oraz usług. Wśród nich należy wskazać dobra użytkowe i pozaużytkowe. Dobra użytkowe są wykorzystywane bezpośrednio i pośrednio przez człowieka, w celu realizacji funkcji biologicznych i gospodarczych (w tym produkcyjnych i konsumpcyjnych) oraz funkcji społecznych. Z kolei dobra pozaużytkowe, z perspektywy człowieka, dotyczą głównie innych gatunków i kształtują ich warunki ekologiczne, wpływając również na warunki środowiska życia ludzi np. odporność środowiska. Przez człowieka dobra pozaużytkowe wykorzystywane są ze względu na walory pamiętkarskie, historyczne lub estetyczne. Obie kategorie stanowią kapitał przyrodniczy, który w istotny sposób współtworzy warunki i może być ważnym impulsem dla rozwoju jednostki terytorialnej oraz stanowić jego determinantę.

Zieleń stanowi główne źródło usług ekosystemów obszarów zurbanizowanych, które bezpośrednio wpływają na nasze życie. Ekosystemy³⁷ są dynamicznymi układami, zapewniają równowagę ekologiczną, oprócz pełnienia funkcji biologicznych, są źródłem dóbr i usług, z których w sensie ekonomicznym – korzysta człowiek. Wśród usług ekosystemowych można zatem wyróżnić usługi:

- zaopatrujące (żywność, surowce, woda, zasoby lecznicze),
- regulacyjne (regulujące procesy przyrodnicze: obieg wody, jakość powietrza, zdarzenia ekstremalne),

tęgo czasu prowadzone są intensywne badania mające wskazać zależności gospodarka–przyroda–społeczeństwo i nadać im wymiar ekonomiczny. Akcentowany jest również wymiar społeczny tzn. dobrobyt społeczny, dostępności do usług i ich jakość, bieda środowiskowa. Costanza R. et al., *The value of the world's ecosystem services and natural capital*, „Nature” 387/1987, s. 253–260.

³⁷ Ekosystem to dynamiczny układ (system) ekologiczny, na który składa się zespół organizmów (biocenoza) połączonych relacjami troficznymi (tworzących sieć troficzną) wraz ze środowiskiem przezeń zajmowanym, czyli biotopem, w którym zachodzi przepływ energii i obieg materii. Ekosystem to biocenoza (część żywa) wraz z biotopem (część nieożywiona) (Trojan P., *Ekologia ogólna*, PWN, Warszawa 1981).

- podstawowe – siedliskowe (różnorodność biologiczna, siedliska dla gatunków),
- kulturowe (turystyka, rekreacja, walory estetyczne).

O świadczeniach ekosystemów (usług ekosystemów) można powiedzieć najprościej, że są to wszystkie korzyści, które ludzie uzyskują od zdrowych i sprawnie funkcjonujących ekosystemów³⁸. W Nowym Jorku zidentyfikowano realne zyski miasta z istniejącej zieleni. Roczne koszty utrzymania i pielęgnacji zieleni wynoszą średnio 22 mln dolarów, jednak dzięki roślinności miasto jest w stanie oszczędzić 28 mln dolarów na energii oraz unika kosztów likwidacji szkód powodziowych dzięki przechwytywaniu wody przez drzewa (średni 5,5 hektolitrów wody rocznie). Ogólny zysk z zieleni w mieście to około 120 mln dolarów rocznie, co stanowi sześć razy więcej niż koszty inwestycyjne³⁹. Zieleń o bogatej różnorodności biologicznej może pełnić szereg niezwykle użytecznych funkcji, przy bardzo niskich kosztach, z korzyścią dla ludzi, natury i gospodarki.

Z perspektywy miast, w których występują deficyty zieleni w stosunku do potrzeb utrzymania równowagi przyrodniczej, świadczenia ekosystemów dobitnie uwidaczniają ich znaczenie dla zaspokajania potrzeb mieszkańców, sprawnego funkcjonowania miasta i jego gospodarki. Analizując poszczególne kategorie świadczeń, obserwujemy ograniczone możliwości ich regulacji z perspektywy człowieka. Zatem od kondycji terenów zieleni zależy produktywność ekosystemów, a tym samym jakość środowiska miejsca zamieszkania (Tabela 1.1).

³⁸ Millennium Ecosystem Assessment, *Ecosystems and Human Well-being; Synthesis*, Island Press, Washington 2005, s. 39.

³⁹ *Inwestycja w tereny zielone ma bardzo wysoką stopę zwrotu*, Miasto 2077, artykuł z dnia 14.01.2018, <http://www.miesto2077.pl/inwestycja-w-tereny-zielone-ma-bardzo-wysoka-stopę-zwrotu/>, [dostęp: 24.07.2018].

Tabela I.1. Świadczenia ekosystemów w mieście

Lp.	Kat. świadczeń	Świadczenie	Znaczenie	Możliwość regulacji	Lokalizacja
1	Świadczenia zasobowe	Żywność	B. duże	B. mała	Zew.
2		Zasoby genetyczne	B. duże	Brak	Wew.-zew.
3		Substancje lecznicze	Duże	B. mała	Zew.
4		Woda	B. duże	Mała	Wew.-zew.
5	Świadczenia regulacyjne	Jakość powietrza	B. duże	Duża	Zew.-wew.
6		Klimat	B. duże	B. mała	Zew.
7		Poziom wód	B. duże	Mała	Zew.-wew.
8		Procesy erozyjne	Małe	Mała	Wew.-zew.
9		Samooczyszczanie wód	B. duże	Duża	Wew.-zew.
10		Kontrola rozprzestrzeniania się chorób zakaźnych	Duże	Mała	Zew.-wew.
11		Kontrola rozprzestrzeniania się szkodników	Małe	Mała	Zew.-wew.
12		Regulacja zagrożeń naturalnych	B. duże	Mała	Zew.-wew.
13	Świadczenia kulturowe	Różnorodność kulturowa	B. małe	Brak	Zew.
14		Wartości duchowe i religijne	Małe	Mała	Wew.-zew.
15		Wiedza	Duże	Mała	Zew.-wew.
16		Edukacja	Duże	Mała	Zew.-wew.
17		Relacje społeczne	Małe	Mała	Wew.
18		Dziedzictwo kulturowe	Małe	Brak	Wew.-zew.
19		Poczucie tożsamości	Małe	Mała	Wew.
20		Turystyka i rekreacja	Duże	Duża	Wew.-zew.
21	Świadczenia wspierające	Procesy glebotwórcze	Duże	Brak	Wew.-zew.
22		Fotosynteza	Duże	Brak	Zew.-wew.
23		Produkcja pierwotna	Duże	Brak	Zew.
24		Obieg pierwiastków	Duże	Brak	Zew.-wew.
25		Cykl hydrologiczny	B. duże	Brak	Zew.

Źródło: Bernaciak A., Środowiskowe uwarunkowania polityki przestrzennej, [w:] *Zarządzanie przestrzenią miasta*, red. Nowak M.J., Skotarczak T., CeDeWu, Warszawa 2012, s 54.

Zieleń buduje potencjał ekologiczny miejsca i obszaru, podlegając zasadom kształtowania systemu przyrodniczego:

1. Zachowanie ciągłości ekosystemów w czasie; zapewnienie trwałości występowania i możliwości rozwoju w długiej perspektywie czasu.
2. Ochrona i ekspozycja cennych zasobów przyrodniczych oraz krajobrazowych.
3. Zachowanie ciągłości ekosystemów w przestrzeni; budowanie spójnej sieci powiązanych przestrzennie elementów przyrodniczych, ograniczanie lub całkowite wykluczenie fragmentacji obszarów przyrodniczych.
4. Minimalizacja barier i konfliktów środowiskowych.
5. Zachowanie różnorodności nisz ekologicznych; zwiększanie potencjału bioróżnorodności przyrodniczej i dążenie do regeneracji ekosystemów.
6. Zachowanie adekwatności między środowiskiem biotycznym i jego warunkami abiotycznymi⁴⁰.

Utworzenie całościowego systemu ma służyć realizacji kompleksowej i wszechstronnej ochrony kapitału przyrodniczego, zapewnieniu stabilności układu ekologicznego, czyli zachowaniu spójności i ciągłości procesów przyrodniczych. Osłabienie ekosystemów i zachwianie równowagi ekologicznej nie dotyczy bowiem pojedynczych wrażliwych ekosystemów, lecz całych układów przyrodniczych.

⁴⁰ Andrzejewski R., *W poszukiwaniu teorii fizjocenozy*, „Wiadomości Ekologiczne” 29/1983., Andrzejewski R., *Ekologia a planowanie*, „Wiadomości Ekologiczne” 311/1985; Andrzejewski R., Chmielewski T.J., *Zarys teorii struktury i funkcjonowania przestrzeni przyrodniczej* [w:] *Płaty i korytarze jako elementy struktury krajobrazu – możliwości i ograniczenia koncepcji*, red. A. Ciszewska, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2004.

Działania zmierzające do ochrony krajobrazu, zieleni w miastach i wsiach, zadrzewień⁴¹ podejmowane były już w czasach starożytnych. Wówczas względy religijne i estetyczne były głównym motywem ich ochrony. Z czasem znaczenia zaczęły nabierać względy gospodarcze i społeczne, głównie wypoczynkowe i estetyczne. Ochrona miała charakter konserwatorski (zachowanie obiektów) i biocenotyczny (ograniczenie użytkowania ekosystemów) polegający na zabezpieczeniu zasobów przed nadmiernym i niekontrolowanym wykorzystywaniem. Była niewspółmierna do postępującej, niepohamowanej ekspansji człowieka i jej negatywnych konsekwencji nie tylko dla przyrody (bezpowrotnego niszczenia szczególnie cennych gatunków roślin i zwierząt i ich siedlisk oraz ubożenia lub zaniku całych ekosystemów), lecz także gospodarki. Punktem zwrotnym dla filozofii ochrony i budowania potencjału przyrody w obszarach zurbanizowanych było sformułowanie koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju (*sustainable development*⁴²), którego celem jest zaspokajanie potrzeb obecnych pokoleń, bez naruszania możliwości ich zaspokojenia dla przyszłych pokoleń⁴³. Nowe podejście do rozwoju uwzględniono w dokumentach międzynarodowych, dedykowanych kwestiom zieleni i krajobrazu, takich jak: Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji w (2000 r.),

⁴¹ *Ustawa o ochronie przyrody* z dnia 16 kwietnia 2004 r. (Dz.U. z dnia 30 kwietnia 2004 r. Art. 2 pkt 1).

⁴² Termin *sustainable development* różnie jest tłumaczony w języku polskim. Początkowo tłumaczono go jako „rozwój samopodtrzymujący się” bądź „ekorozwój”. Obecnie w literaturze przedmiotu i aktach prawnych powszechnie używanym terminem jest „rozwój trwały i zrównoważony”, ekonomiści zaś, m.in. J. Śleszyński, opowiadają się za terminem „rozwój trwały”. J. Śleszyński, *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska*, ARIES 2000, s. 260. Zestawienie definicji rozwoju zrównoważonego i trwałego przedstawiła B. Piontek, *Koncepcje rozwoju zrównoważonego i trwałego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 15–26.

⁴³ *Nasza wspólna przyszłość. Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju*, PWE, Warszawa 1991, s. 67.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego (2005 r.). Dla zapewnienia stabilności, ciągłości i trwałości systemu społeczno-gospodarczego niezbędne okazało się kompleksowe zabezpieczenie kapitału przyrodniczego i kulturowego, który warunkuje rozwój i współdecyduje o jego przyszłej dynamice. Wymusza takie kierowanie użytkowaniem zasobów (przyrodniczym i kulturowym) przez człowieka przy zapewnieniu najwyższej i trwałej korzyści dla współczesnych pokoleń oraz zachowanie potencjału (kapitału) przyrodniczego i kulturowego, aby zaspokoić potrzeby i aspiracje kolejnych generacji. Z tej perspektywy ochrona przyrody określana jest jako pozytywne działanie obejmujące zachowanie, utrzymanie, trwałe użytkowanie, odnawianie oraz ulepszanie elementów przyrodniczych i koncentruje się na ochronie żywych zasobów przyrody. Polega na:

1. Utrzymaniu podstawowych procesów ekologicznych i systemów będących ostoją życia (ochrona i regeneracja gleb, lasów wododziałowych i zieleni, samooczyszczanie się wód, ochrona systemów będących ostoją życia i ekosystemów zasilających).
2. Zachowaniu różnorodności biologicznej na wszystkich poziomach organizacji.
3. Zapewnieniu trwałego użytkowania gruntów i ekosystemów, które nie powinno zaburzać naturalnych procesów przyrodniczych, a ma gwarantować utrzymanie mechanizmów samoreprodukcji i różnorodności przyrody⁴⁴.

Zrównoważone i trwałe użytkowanie zasobów, tworów i składników przyrody jest nowym podejściem, gdzie obok konserwatorskich, ochronnych działań podejmowane są działania

⁴⁴ *World Conservation Strategy. Living Resources Conservation for Sustainable Development*, IUCN, Gland 1980 [przekład polski: *Światowa Strategia Ochrony Przyrody. Ochrona żywych zasobów dla trwałego rozwoju*, LOP, Warszawa 1985].

na rzecz budowania i wzmocnienia potencjału przyrodniczego i aktywnego jego zaangażowania na rzecz współczesnych wyzwań. W podejściu tym mocno wybrzmiewa kwestia sprawiedliwości międzygatunkowej i międzypokoleniowej, równego dostępu do zasobów oraz odpowiedzialności za jakość tych zasobów. Ponadto podkreślenie znaczenia różnorodności biologicznej, genetycznej, gatunkowej i krajobrazowej⁴⁵ wyeksponowało kwestie trwałości procesów rozwoju, budowania odporności na zmiany i ograniczania ryzyka. Główne źródła zaniedbań w zakresie ochrony różnorodności biologicznej wynikają z niezrównoważonego zaspokajania podstawowych potrzeb ekonomicznych, ekspansji cywilizacyjnej oraz decyzji politycznej. Utrata bioróżnorodności, którą współtworzy zieleń, nie jest identyfikowana, gdyż nie wywołuje natychmiastowego skutku, nie ma wpływu na poziom zaspokojenia potrzeb wynikających ze stylu życia, a zyski nie są rozumiane przez odbiorców. Dotyczy to również krajobrazu. Europejska Konwencja Krajobrazowa⁴⁶ podkreśla rolę i wartość krajobrazu jako całości oraz wzajemnie powiązanych elementów (różnorodność krajobrazowa). W zależności od cech charakterystycznych krajobrazu działania na rzecz jego ochrony powinny być podejmowane na poziomie lokalnym: od ochrony ścisłej po kreowanie krajobrazu w procesie planowania przestrzennego. Z ochroną krajobrazu nierozzerwalnie związana jest ochrona zieleni oraz zadrzewień wywodząca się z motywów estetycznych, która służyć ma zapewnieniu warunków dla zachowania zdrowia i odpoczynku oraz zapewnienia równowagi ekologicznej miast i wsi. W literaturze i praktyce wskazywane są dwie drogi ochrony krajobrazu. Pierwsza – to ochrona krajobrazu

⁴⁵ Szerzej: Mackenzie A., Ball A.S., Virdee S.R., *Instant Notes Ecology*, BIOS Scientific Publishers Limited, 2001.

⁴⁶ Tekst *Europejskiej Konwencji Krajobrazowej* został przyjęty przez Komitet Europy w dniu 19 lipca 2000 r., Polska podpisała tę konwencję 21 listopada 2001 r.

powszechna w działalności planistycznej, budowlanej i inwestycyjnych. Na tej drodze ma zastosowanie pojęcie kształtowania krajobrazu, czyli nadawanie mu nowej treści i formy przy wprowadzaniu twórczości i pracy ludzkiej, z zachowaniem ładu przestrzennego, dostosowaniem formy i skali do istniejących już składników krajobrazu (naturalnych i kulturowych) i z poszanowaniem swoistych, niepowtarzalnych cech regionalnych. Druga droga ochrony krajobrazu to obejmowanie szczególną ochroną prawną i rzeczową obszarów o wyjątkowych walorach krajobrazowych, wyodrębnionych z całości krajobrazu określonymi granicami (park kulturowy, park krajobrazowy)⁴⁷. O znaczeniu zieleni i krajobrazu kulturowego świadczy fakt, iż w polskim prawodawstwie mamy różne formy ich ochrony:

- obszarowe: park krajobrazowy, obszar chronionego krajobrazu, zespół przyrodniczo-krajobrazowy, park kulturowy, pomnik historii,
- indywidualne: parki zabytkowe, pomniki przyrody, użytki ekologiczne.

Niezależnie od obranego kierunku ochrony istotne są jej efekty w postaci zachowania wartości ekologicznych, estetycznych i kulturowych terenu oraz związanych z nim elementów przyrodniczych ukształtowanych przez siły przyrody lub powstałych w wyniku działalności człowieka. Ochrona pięknego widokowo miejsca lub zakątku kraju przed dewastacją lub po prostu przed niewłaściwym użytkowaniem w głównej mierze polega na zapobieganiu niekorzystnym zmianom w krajobrazie

⁴⁷ Krzymowska-Kostrowicka A., *Gospodarka turystyczna w parkach narodowych i rezerwach przyrody – zasady użytkowania i modele organizacji* [w:] *Gospodarka turystyczna w parkach narodowych i rezerwach przyrody*, LOP, Warszawa 1988, s. 80–82.

poprzez minimalizację bądź eliminację destrukcyjnej ingerencji człowieka⁴⁸. Europejska Konwencja Krajobrazowa wskazała główne kierunki działań na rzecz ochrony krajobrazu:

- prawne uznanie krajobrazów za istotny komponent otoczenia ludzi;
- ustanowienie procedur udziału społeczeństwa w procesach planowania i zarządzania krajobrazem;
- uwzględnianie kwestii krajobrazowych we wszelkich działaniach związanych z zarządzaniem przestrzenią;
- identyfikacja, charakterystyka oraz oceny własnych krajobrazów, podnoszenie świadomości społecznej oraz współpracy transgranicznej⁴⁹.

Wraz z rozwojem cywilizacji „trzeciej fali” nastąpił powrót do „natury i kultury”. Znaczenia nabiera pojęcie *wszechstronnego rozwoju* z różnorodnością i bogactwem kultur tworzonych przez ludzi oraz nowe spojrzenie na przyrodę pod kątem ciągłości procesów w niej zachodzących, odnawialności i wytrzymałości systemów naturalnych⁵⁰. Ponadto zasoby przyrody i dziedzictwo kulturowe stanowią lokalne i regionalne aktywa służące rozwojowi, stwarzając niepowtarzalne możliwości rozwoju i wysokiej jakości środowisko życia. Zrównoważone i efektywne wykorzystywanie zasobów wiąże się z korzyściami dla społeczności lokalnej (warunki życia, jakość środowiska) oraz uruchamianiem lokalnych możliwości rozwojowych⁵¹.

⁴⁸ Simmons I.G., *Ekologia zasobów naturalnych*, PWN, Warszawa 1979, s. 94.

⁴⁹ Europejska Konwencja Krajobrazowa.

⁵⁰ Toffler A., *Trzecia fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1997, s. 441–468.

⁵¹ Agendy Terytorialnej UE 2030. Przyszłość dla wszystkich obszarów, 2021, https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/TA2030_jul2021_pl.pdf.

Dotychczasowe głosy, przede wszystkim przyrodników, na temat aktywnej i włączającej ochrony w ostatnich latach wspierają ekonomiści. Dzięki badaniom poświęconym świadczeniom ekosystemów, nadano wymiar finansowy bioróżnorodności, przez co wyraźnie została uzasadniona potrzeba podjętych i konieczność podejmowania kolejnych działań ochronnych⁵². Zróżnicowanie biologiczne, w tym krajobrazowe, będzie odgrywało coraz większą rolę nie tylko w zachowaniu kapitału przyrodniczego i kulturowego, lecz także w budowaniu odporności i zdolności adaptacyjnej systemów ekologicznych na zmiany klimatu. Ekstremalne zjawiska pogodowe (fale upałów, deszcze nawalne, susza, wichury) dają o sobie coraz częściej znać, dlatego jak nigdy dotąd na pierwszy plan w działalności władz lokalnych i samych mieszkańców miast i wsi wysuwają się działania na rzecz rozwoju zieleni i jej systemu. W obszarach zurbanizowanych podkreśla się rolę stosowania rozwiązań opartych na przyrodzie jako sposób na neutralizację i minimalizację efektów zmian klimatu. Głównym kierunkiem jest budowanie błękitno-zielonej sieci (infrastruktury), która ma stanowić szkielet organizacji przestrzeni zurbanizowanych. Błękitno-zielona infrastruktura (BZI) stanowi opozycję w stosunku dla wszechobecnej szarej infrastruktury (drogi, wybetonowane place, utwardzone powierzchnie), która powiększa spływy powierzchniowe czy miejskie wyspy ciepła.

Strategicznie zaplanowana przestrzenna sieć obszarów naturalnych i półnaturalnych jest dostawcą szerokiej gamy usług ekosystemowych na obszarach wiejskich i miejskich. Infrastruktura i jej elementy są w stanie zapewnić wiele korzyści:

- ekologicznych – zwiększanie zdolności ekosystemów do świadczenia usług, takich jak ograniczanie oczyszczanie wody, poprawa jakości powietrza, dostęp do przestrzeni rekreacyjnej,

⁵² Costanza i in., 1997; *Millennium Ecosystem Assessment, Ecosystems and Human Well-being; Synthesis*, Island Press, Washington 2005.

- ekonomicznych – ograniczanie ryzyka katastrof, a w konsekwencji ograniczanie kosztów usuwania ich efektów, wspieranie zielonej gospodarki,
- społecznych – poprawa jakość życia, zwiększanie dostępu do terenów zielonych.

Doświadczenia wskazują, że podejścia ekosystemowe (kompleksowe, systemowe), takie jak BZI, rozwiązania oparte na przyrodzie stanowią racjonalne pod względem kosztów narzędzia polityki. Niestety nie jednak ono w pełni wykorzystywane⁵³. Tymczasem beneficjentami korzyści są użytkownicy miasta zarówno indywidualni, jak i społeczności, ponieważ BZI:

- pomaga regulować jakość powietrza poprzez usuwanie zanieczyszczeń, filtrację, rozkład i asymilację;
- poprawia izolację akustyczną, gdyż drzewa i pasy osłonowe chronią osiedla przed hałasem ulicznym;
- pomaga regulować efekt miejskiej wyspy ciepła, zmniejszając w ten sposób stres cieplny;
- zachęca do aktywności fizycznej, która jest powiązana z wieloma aspektami zdrowia fizycznego i psychicznego;
- umożliwia kontakt z naturą i redukuje stres oraz wiąże się pozytywnie z wieloma aspektami fizycznymi i psychicznymi zdrowia;
- promuje spójność społeczną i zmniejsza nierówności społeczne⁵⁴.

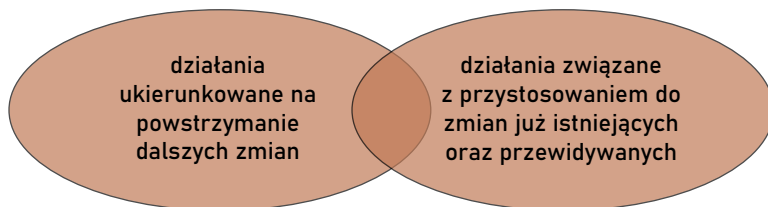
Należy wyraźnie podkreślić, że BZI to system obiektów i elementów zagospodarowania z dominującym udziałem terenów pokrytych roślinnością i/lub wodami, które odpowiednio zorganizowane

⁵³ *Climate change adaptation and disaster risk reduction in Europe Enhancing coherence of the knowledge base, policies and practices*, 15/2017, EEA, <https://www.eea.europa.eu/publications/climate-change-adaptation-and-disaster>.

⁵⁴ https://ec.europa.eu/environment/nature/ecosystems/pdf/Green%20Infrastructure/GI_health.pdf.

i zaprojektowane sprzyjają minimalizacji niekorzystnych skutków zmian klimatu (gospodarowanie wodami opadowymi, łagodzenie skutków wysp ciepła), a jednocześnie pełnią lub mogą pełnić w przyszłości inne ważne funkcje społeczne i przyrodnicze⁵⁵. W tym kontekście kluczowe są działania mitygacyjne, eliminujące źródła zmian klimatu, zapobiegawcze – ukierunkowane na powstrzymanie zmian oraz działania adaptacyjne – przystosowawcze zaprojektowane w długiej perspektywie (Rysunek 1.3). Rozwój BZI spowodował podniesienie świadomości ekologicznej, która zmieniła postrzeganie terenów zieleni i ekosystemów wodnych, z czegoś, co warto mieć (ang. *nice have*), na coś, co trzeba mieć (ang. *must have*), co jest potrzebne i użyteczne w wielu wymiarach⁵⁶.

Rysunek I.3. Działania zmierzające do minimalizacji skutków zmian klimatu w obszarach zurbanizowanych

Źródło: Szulczewska B., Ciszewska A., Giedrych R., Maksymiuk G., *Zastosowanie zielonej infrastruktury w adaptacji miast do zmian klimatu* [w:] *Tereny zieleni wobec zmian klimatu*, red. M. Kosmala, Polskie Zrzeszenia Inżynierów i Techników Sanitarnych, Toruń 2016.

⁵⁵ Szulczewska B., Ciszewska A., Giedrych R., Maksymiuk G., *Zastosowanie zielonej infrastruktury w adaptacji miast do zmian klimatu* [w:] Kosmala M. (red.), *Tereny zieleni wobec zmian klimatu*, Polskie Zrzeszenia Inżynierów i Techników Sanitarnych, Oddział Toruń, Toruń 2016.

⁵⁶ Benedict M., MacMahon E.T., *Green Infrastructure: Smart Conservation for the 21st Century*, „Renewable Resources Journal” 20(3)/2002, s. 12–17. https://www.researchgate.net/publication/273127683_Green_Infrastructure_Smart_Conservation_for_the_21st_Century?msckid=6d5ed5f1c7c811ec-89024c436a1de866

W 2013 r. UE przyjęła strategię dotyczącą zielonej infrastruktury, aby osiągnąć jej cele w zakresie różnorodności biologicznej do 2020 r. Obejmowała ona cztery priorytetowe obszary prac: promowanie zielonej infrastruktury w głównych obszarach polityki (1), lepsze informowanie, wzmacnianie bazy wiedzy i promowanie innowacji (2), lepszy dostęp do finansowania (3), oraz przyczynianie się do opracowywania projektów dotyczących zielonej infrastruktury na poziomie unijnym (4)⁵⁷. Dziś BZI rozpatrywana jest z szerokiej perspektywy, m.in. transportu, porzucania obszarów wiejskich czy zdrowia⁵⁸. Podkreśla się, że natura (przyroda) jest równie ważna dla fizycznego dobrostanu i zdrowia psychicznego, jak i dla zdolności społeczeństwa do radzenia sobie ze zmianami zachodzącymi na świecie, zagrożeniami zdrowia i katastrofami⁵⁹.

W 2021 r. Komisja Europejska ustanowiła europejską platformę na rzecz zazieleniania miast w ramach nowego Porozumienia. Aby przywrócić przyrodę do obszarów zurbanizowanych (szczególnie miast), UE postuluje, aby europejskie miasta liczące co najmniej 20 000 mieszkańców opracowały ambitne plany zazieleniania obszarów miejskich. Plany te powinny obejmować środki służące tworzeniu różnorodnych biologicznie i dostępnych lasów miejskich, parków i ogrodów; miejskich gospodarstw rolnych; zielonych dachów i ścian; ulic obsadzonych drzewami; łąk oraz żywopłotów miejskich. Ich realizacja powinna przyczynić się również do poprawy połączeń między terenami zielonymi, wyeliminowania stosowania pestycydów i ograniczenia nadmiernego koszenia zielonych przestrzeni

⁵⁷ COM(2013) 249 final.

⁵⁸ https://ec.europa.eu/environment/nature/ecosystems/policy/index_en.htm.

⁵⁹ *Unijna strategia na rzecz bioróżnorodności 2030. Przywracanie przyrody do naszego życia*, Bruksela, dnia 20.05.2020 r. COM(2020) 380 final.
https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a3c806a6-9ab3-11ea-9d2d01aa75ed71a1.0019.02/DOC_1&format=PDF.

miejskich, a także stosowania innych praktyk szkodliwych dla różnorodności biologicznej. Plany te mogłyby doprowadzić do uruchomienia instrumentów politycznych, regulacyjnych i finansowych.

Plany zazieleniania obszarów miejskich będą miały kluczowe znaczenie przy przyznawaniu tytułu Zielonej Stolicy Europy 2023 oraz rozstrzyganiu konkursu Europejskiego Zielonego Liścia 2022. Komisja będzie wspierała państwa członkowskie oraz władze lokalne i regionalne poprzez doradztwo techniczne i pomoc w mobilizowaniu funduszy oraz budowaniu wiedzy i zdolności. Komisja zawarła te cele w Europejskim Pakcie na rzecz Klimatu.

I.3. Nowe formy zagospodarowania zieleni

Planowanie i projektowanie terenów zieleni zmienia się wraz z potrzebami człowieka i rozwojem cywilizacyjnym. Obecnie decydujący motyw to neutralizacja i ograniczanie niedogodności życia w obszarach zurbanizowanych oraz reagowanie na wyzwania związane ze zmianami klimatu. Należy traktować je łącznie w kontekście ograniczania występowania miejskich wysp ciepła, tworzenia przyjaznego mikroklimatu, gospodarki wodami opadowymi etc. Wzrost znaczenia zieleni w rozwoju miast i wsi oraz potrzeba budowania BZI uruchomiły proces poszukiwania nowych form zieleni i organizacji terenów zieleni. Coraz większa świadomość mieszkańców na temat roli środowiska wyzwała większe zainteresowanie projektami innowacyjnymi pozwalającymi wprowadzać zieleń w istniejącą strukturę lub projektować zgodnie z nowymi koncepcjami i trendami. Spośród najczęściej spotykanych rozwiązań, które z powodzeniem są implementowane w obszarach zurbanizowanych wyróżniamy:

- zielone dachy, ściany i fasady odpowiedzialne za tłumienie hałasu, poprawę wilgotności i jakości powietrza. Charakteryzują się one dużą ilością zróżnicowanej gatunkowo roślinności, co powoduje

redukowanie zanieczyszczeń powietrza (pyłów zawieszonych) i ochronę zabudowy przed zużywaniem dużej ilości energii. Zielone dachy izolują powierzchnie budynków od nagrzewania, pozwalają zapobiegać powstawaniu miejskich wysp ciepła. Z kolei zielone fasady zapewniają, że powietrze przy budynkach porośniętych pnączami zawiera 12–16% mniej zanieczyszczeń w stosunku do powierzchni bez pokrywy roślinnej⁶⁰.

- Zielone przystanki odpowiadają za zacienienie, retencję wody i magazynowanie jej. Wzbogacają różnorodność biologiczną oraz poprawiają estetykę miejsca.
- Niecki i rowy bioretencyjne to specyficzne ukształtowanie powierzchni, które wypełnione jest różnego rodzaju roślinami filtrującymi i zatrzymującymi wodę.
- Stawy retencyjne, naturalne lub tworzone przez człowieka zbiorniki wodne pełniące funkcje magazynu, obsadzone roślinnością (najlepiej rodzimą).
- Nawierzchnie przepuszczalne i półprzepuszczalne występujące w różnych formach (kostka brukowa, płyta ażurowa, kamienie, żwir i itp.) regulują obieg wody poprzez odpowiednie jej zagospodarowywanie oraz zmniejszają temperaturę podłoża.
- Podłoża strukturalne, to materiał, który pozwala na ograniczanie przenikania zanieczyszczeń do wód oraz poprawia kondycję gleb.
- Ogrody deszczowe podziemne i nadziemne, mające zdolności retencji wody, kształtują gospodarkę wodną w mikroskali. Zarówno podłoża ogrodów, jak i rośliny hydrofitowe są dobrane tak, aby zapewniały oczyszczanie wody, utrzymanie stałego poziomu wód gruntowych oraz odpowiednie gospodarowanie nimi⁶¹.

⁶⁰ *Zasady projektowania terenów zurbanizowanych*, red. U. Litwin, Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków 2015, s. 172.

⁶¹ Iwaszuk E., Rudik G., Duin L., Mederake L. i in., *Błękitno-zielona infrastruktura dla łagodzenia zmian klimatu w miastach. Katalog Techniczny*, Berlin–Kraków 2019.

W warunkach deficytu terenów wolnych wprowadzanie powyższych niewielkich projektów zazieleniania przestrzeni przynosi wymierne korzyści. Ponadto inicjuje kolejne aktywności zakładania i wzbogacania zieleni. Na znaczeniu zyskuje miejskie ogrodnictwo, już nie tylko na ogródkach działkowych, choć też przeżywa renesans, lecz także na dachach lub w szklarniach. Podobna sytuacja dotyczy pasiek w mieście, które korzystnie wpływają na bioróżnorodność w tym rozwój zapylaczy, a także pełnią funkcje poznawczą. Tworzą i zapewniają ludziom kontakt z przyrodą⁶². Coraz częściej na niewielkich fragmentach wolnych terenów czy nieużytkach tworzone są tymczasowe przestrzenie zielone lub miniparki – *pocket parks*, czyli parki kieszonkowe. Zostają one wprowadzone dla zaspokojenia rosnącego popytu na wysokiej jakości parki i przestrzenie rekreacyjne i wypoczynkowe oraz dla reaktywacji, przekształcenia i „uzdrowienia” nieużytkowanych obszarów i opuszczonych przestrzeni. Pełnią one funkcję zastępczą dla większych parków i do pewnego stopnia zaspokajają potrzebę codziennego kontaktu ludzi z przyrodą⁶³.

W praktyce i w nauce obserwowany jest rozwój wielu nowych trendów i koncepcji organizacji zieleni oraz reorganizacji zagospodarowania i struktur przestrzennych miast. Popularny trend *biophilic design* ma przywrócić naturę na terenach zurbanizowanych. Jest to nowa idea organizacji przestrzeni poprzez innowacyjny sposób projektowania miejsc zamieszkania, pracy i nauki. Jej celem jest tworzenie względnie naturalnych krajobrazów, założeń terenów zieleni poprzez tworzenie samowystarczalnych ekosystemów w środowisku

⁶² Piłat-Borcuch M., *Design, designer i metamorfozy miejskie. Studium socjologiczne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2017, s. 243–245.

⁶³ Nordh H., Østby K., *Pocket parks for people – A study of park design and use*, „Urban Forestry and Urban Greening” 12/2013, s. 12–17, <https://www-1sciencedirect-1com1001334ig0346.han3.lib.uni.lodz.pl/science/article/pii/S1618866712001173>, [dostęp: 10.04.2022].

zabudowanym. Bezpośrednie i pośrednie doświadczenie natury poprzez widok, zapach, interakcje, możliwe jest dzięki:

- polepszaniu kontaktu człowieka z realnymi formami natury jak drzewa, rośliny, światło naturalne, woda,
- zastosowaniu naturalnych materiałów, ich tekstur, koloru, kształtów oraz wzorów naśladujących naturę;
- tworzeniu wnętrza dla ludzi, co w rzeczy samej sprowadza się do rozpoznawania prostych potrzeb oraz szukania możliwości sprostania im we wnętrzach.

Zdaniem twórców *biophilic design* krajobrazy te zwiększają zadowolenie mieszkańców i ma to przełożenie na redukcję stresu, zwiększenie produktywności i dobrego samopoczucia, zwiększony poziom koncentracji i redukcję skutków zaburzeń uwagi, polepszenie zdrowia psychicznego oraz zmniejszenia liczby zachorowań i poziomu absencji⁶⁴.

Pojęcie *ekodesign* jest kompleksowym podejściem do projektowania przestrzeni i obiektów zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. W działalności projektowej odnosi się do wpływu technologii na środowisko, wykorzystywania zasobów odnawialnych, materiałowości i energooszczędności, wodooszczędności oraz do form transportu i biodegradacji. Pod pojęciem *ekodesign* można także rozumieć zrównoważone budownictwo, ekoarchitekturę czy zieloną architekturę. Jedną z popularniejszych dziedzin *ekodesignu* jest ekoarchitektura, której zadaniem oprócz wprowadzania zieleni w strukturę zabudowy (budownictwo wertykalne) jest ograniczenie zużycia zasobów oraz oszczędność energetyczna. Czynniki ekologiczne pojawiają się na każdym etapie projektowania, wdrażania, monitoringu i użytkowania przestrzeni. Warto podkreślić, iż w tym procesie uwzględnia się:

⁶⁴ Kellert S.R., Calabrese E.F, *The Practice of Biophilic Design* https://www.biophilic-design.com/_files/ugd/21459d_81ccb84caf6d4bee8195f9b5af92d8f4.pdf, <https://www.biophilic-design.com/>

1. Szacunek dla użytkownika – tzn. realizacja zgodna z potrzebami człowieka, edukacja i partycypacja obejmuje fazę projektowania i użytkowania, zdrowe środowisko umożliwia kontakt z naturą, wykorzystuje bezpieczne i zdrowe materiały;
2. Szacunek dla terenu i otoczenia – tzn. oszczędne zużycie terenu, wpisanie obiektu w krajobraz miejski, zwiększenie powierzchni biologicznej – np. zielone dachy, wykorzystanie lokalnych materiałów i tradycji budowania⁶⁵.

Od niedawna funkcjonuje termin *Green Urbanism* (Zielona Urbanistyka) wprowadzający zasady zrównoważonego rozwoju do projektowania i planowania obszarów zurbanizowanych. Głównym celem jego podejścia jest kształtowanie bardziej zrównoważonych miast, społeczności miejskich oraz ich stylu życia⁶⁶. Jedną z zasad „krajobraz, ogród, różnorodność biologiczna jest maksymalizacja terenów zieleni i bioróżnorodności w miastach (obszarach zurbanizowanych). W myśl tej zasady miasto, które zachowuje i maksymalizuje swoje różnorodne zielone przestrzenie – parki miejskie, ogrody, zielone dachy, rolnictwo miejskie jest zdrowe i odporne”⁶⁷.

Potocznie i na konkursach miast oraz na polu nauki mówi się o *Green City* (miasto zielone). Osią koncepcji jest środowisko oraz zastosowanie rozwiązań funkcjonujących w przyrodzie na rzecz rozwoju miasta. *Green City* oznacza lokalne działania na rzecz prośrodowiskowego funkcjonowania miasta. Główne jego cechy to: dążenie do zamkniętych obiegów wody (np. wykorzystanie wody deszczowej); wysoki stopień odzysku i powtórnego wykorzystania

⁶⁵ Piłat-Borcuch M., *Design, designer i metamorfozy miejskie. Studium socjologiczne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2017, s. 243–245.

⁶⁶ Beatley T., *Green Urbanism. Learning from European Cities*, Washington 2000, s. 5–9.

⁶⁷ Lehmann S., *The principles of green urbanism – Transforming cities to sustainability*, Earthscan, London, 2010, s. 212–213, 233–234.

odpadów; wytwarzanie energii ze źródeł odnawialnych; wysoki udział terenów zieleni⁶⁸. To również działania na rzecz zapobiegania skutkom globalnych zmian klimatu, zrównoważonego zatrudnienia, kompleksowego zarządzanie środowiskiem przez lokalne władze⁶⁹. Akcent na tematykę inteligentnych rozwiązań na rzecz środowiska przyrodniczego oraz kulturowego wybrzmiewa również w koncepcji *Smart City* i *Smart Village*.

Zielen jest integralnym elementem każdej przestrzeni. „W przestrzeni zurbanizowanej może w taki sam sposób pełnić rolę kompozycji urbanistycznej jak architektura. Począwszy od tworzenia, „podłogi, ściany, stropu” przez dominanty, tło, linie prowadzące, czy też element dzielący zielen może w taki sam sposób jak budynki ukształtować przestrzeń. Zielen oraz woda mogą stanowić podłoże przestrzeni, poprzez gęstość nasadzeń można uzyskać efekt „ściany” oraz „stropu” przez układ koron drzew. Zielen może być wkomponowana w dominantę lub ją stanowić (np. drzewo pośrodku placu), może być także tłem dla dominanty przez co jest ona bardziej wyeksponowana. Zielen może tworzyć linie odpowiadające za prowadzenie obserwatora przez struktury miejskie. Może wprowadzać do określonej przestrzeni lub prowadzić do dominanty, podkreślając tym samym jej charakter. Linią może być ściana utworzona z budynków lub zieleni w różnych formach a także podłoże”⁷⁰.

Należy zwrócić uwagę, że projektowanie terenów zieleni pozwala na organizację atrakcyjnej kompozycji przestrzennej pełniącej

⁶⁸ Rzeńca A., *EkoMiasto#Środowisko*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.

⁶⁹ Hulicka A., *Miasto zielone – miasto zrównoważone. Sposoby kształtowania miejskich terenów zieleni w nawiązaniu do idei green city*, „Prace Geograficzne”, z. 141/2015, s. 73–85.

⁷⁰ Wejchert K., *Elementy Kompozycji Urbanistycznej*. Arkady, Warszawa 1974; Sobczyńska-Jeżewska K., *Zielen w mieście jako element współtworzący jego przestrzeń*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria: Architektura”, z. 44/2006.

funkcje społeczne (estetyczne, rekreacyjne, wypoczynkowe i dydaktyczne), ale przede wszystkim funkcje ekologiczne. Dynamika zagospodarowania zieleni pociąga również za sobą przekształcenia i utratę pierwotnych, cennych elementów⁷¹. Dlatego wprowadzanie zmian powinno opierać się na dobrym rozpoznaniu uwarunkowań lokalizacji obiektu/terenu oraz rzetelnej inwentaryzacji przyrodniczej oraz identyfikacji charakteru i funkcji miejsca. Odpowiednie rozmieszczenie terenów zielonych jest uzależnione od czynników wewnętrznych jednostki. Można do nich zaliczyć:

- istniejącą zabudowę,
- zastany układ przyrodniczy,
- aktualne normy zieleni,
- program rozwoju zieleni obowiązujący w danej jednostce (np. standardy zieleni).⁷²

Ważne jest, aby zachować spójny system przyrodniczy zbudowany w oparciu o różnorodne elementy zieleni, który będzie ograniczał zagrożenia, neutralizował je oraz im przeciwdziałał. Promowanie zdrowych ekosystemów, zielonej infrastruktury i rozwiązań opartych na zasobach przyrody jest kluczowe w procesie planowania rozwoju tj. w planowaniu przestrzennym, w tym w planowaniu przestrzeni publicznych i infrastruktury oraz projektowaniu budynków i ich otoczenia. Należy również pamiętać o odpowiedniej pielęgnacji i utrzymaniu w celu zachowania ładu przestrzennego. Decydującą rolę odgrywa społeczność jako współtwórca, inicjator, koordynator i realizator działań realizowanych na rzecz zieleni.

⁷¹ Schumacher I., *Funkcje terenów zieleni a świadczenia ekosystemów*, „Prace i Studia Geograficzne” t. 46/2011, s. 169–176.

⁷² Łukasiewicz A.S., *Rola i Kształtowanie zieleni miejskiej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2006, s. 21.

DR AGNIESZKA RZEŃCA
Katedra Gospodarki Regionalnej i Środowiska
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Uniwersytet Łódzki

DR HAB. ALEKSANDRA NOWAKOWSKA
Katedra Gospodarki Regionalnej i Środowiska
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Uniwersytet Łódzki

ROZDZIAŁ II

ZABYTKOWA ZIELEŃ W PROCESACH ROZWOJU JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO

II.1. Różnorodność zabytkowych parków i ogrodów

Od najdawniejszych czasów zjawiska przyrodnicze budziły w człowieku jednocześnie zachwyt i poczucie bezsilności, uwielbienie i strach. Nic więc dziwnego, że cechą wierzeń ludzi pierwotnych był kult sił przyrody a element centralny tych wierzeń stanowiły nadprzyrodzone siły ukryte w elementach krajobrazu.⁷³ Głęboką czcią otaczano pojedyncze wielkie drzewa, w świętych gajach składano ofiary bogom. Liczne legendy i mity łączą rozmaite rośliny i zwierzęta z postaciami bóstw, bohaterów i świętych. Dąb był niegdyś poświęcony

⁷³ Levi-Strauss C., *Antropologia strukturalna*, PIW, Warszawa 1970.

Jowiszowi władcy nieba; palma – Cererze bogini rolnictwa, oliwka – Minerwie bogini mądrości.⁷⁴

Względy estetyczno-pragmatyczne, a głównie chęć obcowania z pięknymi okazami flory i fauny oraz zapewnienia sobie niezbędnych do życia warzyw i ziół leczniczych sprawiły, że ludzie zaczęli tworzyć ogrody i parki.⁷⁵ Według L. Majdeckiego pierwotnie ogród oznaczał przestrzeń wyodrębnioną z otoczenia przez zamknięcie i oddzielenie ogrodzeniem, przeznaczoną pod uprawę roślin użytkowych lub ozdobnych. Innymi słowy, pod pojęciem ogrodu należy rozumieć obiekt uformowany przez człowieka za pomocą materiału roślinnego, rzeźby terenu i wody.⁷⁶

Słowo *park*, pochodzące z czasów starożytnego Rzymu (łac. *parcus*), pierwotnie oznaczało ogrodzony i zadrzewiony teren, stanowiący część posesji ogrodowej przy willach patrycjuszy. W późniejszych czasach pojęcie to zyskało na popularności i parkami nazywano duże ogrody, zarówno miejskie, jak i przy pałacach i dworach. Według R. Olaczka park to teren zielony o powierzchni ponad 2 ha, urządzone zgodnie z zasadami sztuki ogrodowej, przystosowany do celów spacerowych i wypoczynkowych.⁷⁷ Tereny zieleni w mieście, zajmujące mniejszą powierzchnię, urządzone, konserwowane, towarzyszące ulicom, placom, budowlom nazywane są zieleńcami. Te ostatnie zakładane są zazwyczaj dla „szybkiego” odpoczynku mieszkańców miasta (Pokorski, Siwiec 1992).⁷⁸

Granica semantyczna pomiędzy pojęciami *ogród* i *park* jest płynna i trudna do uchwycenia. Przyjąć jednak można (nieco intuicyjnie), iż ogrody formowane są za pomocą roślinności

⁷⁴ Mochtak E., *Tajemnice ogrodów botanicznych*, Instytut Wydawniczy Nasza Księgarnia, Warszawa 1989.

⁷⁵ Majdecki L., Majdecka-Strzeżek A., *Historia ogrodów, Od starożytności po barok*, t. 1, Warszawa 2007, s. 11.

⁷⁶ Majdecki L., *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa 1972.

⁷⁷ Olaczek R., *Ochrony przyrody i środowiska*, WSiP, Warszawa 1999.

⁷⁸ Pokorski J., Siwiec A., *Kształtowanie terenów zieleni*, WSiP, Warszawa 1992.

o skromniejszych rozmiarach i zajmują mniejszą powierzchnię, parki zaś pełnią bardziej złożone funkcje (wypoczynkowe, rekreacyjne, sportowe i inne). Z czasem termin *park* stał się również uniwersalnym określeniem różnorodnych tworów urbanistyczno-ekonomicznych i technicznych nie związanych bezpośrednio z terenami zieleni, choć często projektowanych przy znaczącym ich udziale (park technologiczny, naukowy, badawczy, przemysłowy, maszynowy, archeologiczny, etnograficzny, dydaktyczno-doświadczalny, rozrywki, tematyczny, niespodzianek, linowy etc.).

Przykłady parków i ogrodów są znane już od głębokiej starożytności. Wśród nich najslawniejsze były „wiszące ogrody” Semiramidy w Babilonii (XVII w. p.n.e.), zaliczane do siedmiu cudów świata starożytnego, które niestety nie zachowały się do dzisiaj.⁷⁹ Bogate kolekcje roślin powstawały w krajach o wysokiej kulturze jako parki ludowe i zadrzewienia przy obiektach publicznych (np. greckie Gimnazjony), parki ceremonialne w starożytnych Indiach i na Ceylonie, prywatne ogrody perystylowe, parki przyświątynne i ogrody miejskie towarzyszące termom w Rzymie. Szczególnie wiele okazów flory hodowali mnisi buddyjscy, wyznawcy shintoizmu oraz taoizmu.⁸⁰

W średniowieczu najczęściej spotykane były ogrody klasztorne i zamkowe, w których uprawiano na własne potrzeby głównie rośliny lecznicze i przyprawowe. Co może nieco zaskakiwać, najwspanialsze założenia ogrodowe tego okresu są dziełem władców muzułmańskich, czego potwierdzeniem może być istniejący do dziś, perfekcyjny i niepowtarzalny ogród Generalife przy zamku Alhambra w Grenadzie na południu Hiszpanii.

⁷⁹ Łukasiewicz A., Puchalski J., *Ogrody botaniczne w Polsce*, ARW Grzegorz A. i Fundacja „Homo et Planta”, Warszawa 2002.

⁸⁰ Hereźniak J., *Parki i arboreta jako obiekty turystyczne*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 1/1983, s. 52–63; Źarska B., 2005, *Ochrona krajobrazu*, SGGW, Warszawa; Eliade M., *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 1, IW Pax, Warszawa 1988.

Dla renesansu wiodące były ogrody zamkowe i pałacowe, królewskie i magnackie. Jednocześnie rozwój nauk przyrodniczych, odkrycia geograficzne i podboje kolonialne sprawiły, że do Europy zaczęły docierać okazy nieznanych dotąd zwierząt, a także sadzonki egzotycznych gatunków drzew i krzewów. Powstające wówczas kolekcje roślinne traktować można jako pierwsze ogrody o znaczeniu naukowo-dydaktycznym.⁸¹

W baroku (XVIII w.) upowszechniły się założenia pałacowe i dworskie, natomiast w XIX w. wykształciły się ogrody publiczne, dostępne już dla każdego obywatela. Wiek XX to okres dynamicznego rozwoju wielu różnorodnych form przestrzeni użytkowania publicznego zieleni urządzonej, takich jak ogrody: osiedlowe, działkowe, dziecięce (jordanowskie), szkolne, czy parki: miejskie, zdrojowe, kultury, rozrywki etc.⁸² Ważne miejsce zajmują również miasta satelickie dużych metropolii nazywane miastami-ogrodami (niekiedy miastami-lasami), tworzone według koncepcji brytyjskiego urbanisty Ebenezera Howarda. W Polsce przykładami urzeczywistnienia tej koncepcji są m.in.: Milanówek, Podkowa Leśna, Sokołniki-Las.

We współczesnym polskim krajobrazie wśród terenów zieleni najczęściej wyróżnia się: parki spacerowo-wypoczynkowe (dzielnicowe, miejskie, centralne, zieleńce, bulwary i promenady), parki leśne (las komunalne), parki kultury, obiekty dydaktyczno-naukowe (ogrody botaniczne i zoologiczne, poletka badawcze przy wyższych uczelniach, parki etnograficzne i historyczne, skanseny), parki kultu religijnego (kalwarie) urządzone przy zakonach, klasztorach i świątyniach, ogrody działkowe, a także zielen zabytkowych cmentarzy

⁸¹ Łukasiewicz A., Puchalski J., *op. cit.*

⁸² Hereźniak J., *Parki i arboreta jako obiekty turystyczne*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica” 1/1983, s. 52–63; Majdecki L., *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa 1972.

z rzeźbami i nagrobkowymi pomnikami.⁸³ W ustawie o ochronie przyrody z 2004 r.⁸⁴ wyróżnione zostały również tereny zieleni towarzyszącej m.in. zabytkowym fortyfikacjom, obiektom mieszkaniowym, kulturalnym, przemysłowym i komunikacyjnym.

Park miejski jest publiczną, zorganizowaną miejską przestrzenią zieloną pełniącą głównie funkcje wypoczynkową i rekreacyjną, natomiast park kultury to obszar wielofunkcyjny, który charakteryzuje się zróżnicowaną ofertą i znaczną powierzchnią (gdy przekracza 100 ha nazywany jest parkiem rozrywki). Na terenie parku kultury odbywają się imprezy kulturalne, sportowe i zabawy masowe. Aktywnemu wypoczynkowi sprzyjają obiekty sportowe, dydaktyczne, wesołe miasteczka, ogródki jordanowskie, tereny wystawowe, muśzle koncertowe, pomniki, akweny, zaplecze gastronomiczne itp.⁸⁵

Wśród parków miejskich o światowej sławie wymienić należy najstarszy londyński park – powstały w 1646 r. – Regent's Park i stworzone pod koniec kolejnego stulecia – Hyde Park, Kensington Garden i Greenwich Park. Niezwykle popularne są m.in.: Central Park w Nowym Jorku, Lasek Buloński w Paryżu, Fragner Park w Oslo, Tiergarten w Berlinie, w Polsce zaś Park Łazienkowski w Warszawie, Park Szczytnicki we Wrocławiu, Park Oliwski w Gdańsku.

Historycznie ujmując, funkcje i typy fizjonomiczne europejskich ogrodów i parków były silnie zróżnicowane oraz ewoluowały w zależności od kultury, wierzeń, trendów artystycznych, a także potrzeb i możliwości materialnych społeczeństwa. Sztuka ogrodnicza stworzyła szeroki wachlarz odmian stylu regularnego i swobodnego, a także unikalnych założeń o wysokich wartościach artystycznych

⁸³ Haber Z., *Kształtowanie terenów zieleni z elementami ekologii*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Poznań 2001.

⁸⁴ Ustawa z dn. 16.04.2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2004 r. Nr 92 poz. 880 z późn. zm.)

⁸⁵ Haber Z., *Kształtowanie terenów zieleni z elementami ekologii*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Poznań 2001.

i historycznych.⁸⁶ Dość długo, bo do XVIII w., dominowały formy regularne o prostych alejach, strzyżonych drzewach i krzewach, nazywane w okresie baroku parkiem francuskim. Były to kompozycje roślinno-architektoniczne oparte na figurach geometrycznych, najczęściej z zachowaniem symetrii. Następnie zapanował styl oparty na asymetrii i swobodnych, miękkich liniach, naśladowujący naturę, określany jako krajobrazowy (park angielski).

Wytwory sztuki parkowej i ogrodowej traktowane są na równi z dziełami mistrzów sztuki malarskiej czy architektury. Szczególnie cenne wpisywane są do rejestrów obiektów zabytkowych, a nawet umieszczane na Liście Światowego Dziedzictwa Naturalnego i Kulturowego Ludzkości UNESCO – jako samodzielne obiekty bądź elementy założeń urbanistycznych czy rezydencjonalno-parkowych.

Z naukowego punktu widzenia najwartościowszymi założeniami roślinnymi są ogrody botaniczne gromadzące udokumentowane kolekcje roślinne form drzewiastych i zielnych, pochodzenia rodzimego i obcego, składające się z gatunków naturalnych i wyhodowanych doświadczalnie. Podstawową ich funkcją jest stworzenie warunków do badań naukowych, działalności dydaktycznej i ochronnej (ochrona *ex situ* gatunków zagrożonych).⁸⁷ Ogród botaniczny jest miejscem wypoczynku i kontaktu ludzi ze światem roślin, udostępniając publicznie, chociażby w sposób ograniczony, urządzone kolekcje. Przy roślinach, w odróżnieniu od parków lub ogrodów ozdobnych, zamieszczona jest informacja o nazwie ich gatunku (i ewentualnie odmiany) oraz pochodzeniu.

Za pierwowzory obiektów tego rodzaju uważa się ogrody w Pizie (1543 r.) i Padwie (1545 r.). W 1999 r. ogólna liczba ogrodów botanicznych na świecie wynosiła 1 846. Do największych i bardziej znanych należą ogrody w Kirstenbosch (RPA) – 550 ha, Pekinie

⁸⁶ Olaczek R., *Ochrony przyrody i środowiska*, WSiP, Warszawa 1999.

⁸⁷ Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 1998, s. 43.

(Chiny) – 500 ha, w Longwood w Kennett Square k. Filadelfii (USA) – 400 ha, w Kew Garden pod Londynem (Wielka Brytania) – 120 ha, w Bogor na Jawie w Indonezji.⁸⁸

W Polsce za pierwsze ogrody botaniczne uznaje się ogrody królewskie utworzone w Warszawie za czasów Zygmunta III Wazy. Modne były wówczas ogrody bezdrzewne, podzielone żywopłotami na kwatery. Lubowano się w roślinach cebulowych, nowalijkach i „cudzoziemskich drzewkach” uprawianych w „izbach ogrodniczych” będących pierwowzorem dzisiejszych cieplarni. Według E. Mochtak bardziej jednak zbliżone do dzisiejszych ogrodów botanicznych były późniejsze ogrody założone przy Królewskiej Szkole Lekarskiej w Grodnie (1777 r.), przy uniwersytetach w Wilnie (1781 r.) i w Krakowie (1783 r.).⁸⁹

Ogrody botaniczne podzielone są na wyspecjalizowane sektory. Najpopularniejsze spośród nich to: arboretum, alpinarium, grupy ekologiczne, dział: zieleni parkowej, roślin leczniczych i przemysłowych, roślin wodnych i błotnych, suchorośli, roślin ozdobnych, roślin objętych ochroną gatunkową, ponadto działy systematyki roślin zielnych, biologii i genetyki roślin. Niektóre z nich mogą być zakładane niezależnie od ogrodów botanicznych i funkcjonować jako ogrody specjalistyczne. Najliczniejszą grupę stanowią wśród nich arboreta. Większość polskich arboretów (ogółem 15 obiektów) jest własnością różnych instytucji związanych z leśnictwem. Najstarszym, o niemal 170-letniej tradycji, jest Arboretum Kórnickie Instytutu Dendrologii PAN. Bogate kolekcje podziwiać można m.in. w Wojsławicach, Rogowie i Przelewicach.⁹⁰ Poza arboretami ekspozycje dendrologiczne powstawały w wielkich ogrodach

⁸⁸ Łukasiewicz A., Puchalski J., *op. cit.*

⁸⁹ Mochtak E., *Tajemnice ogrodów botanicznych*, Instytut Wydawniczy Nasza Księgarnia, Warszawa 1989.

⁹⁰ Banaszcak P., Tumiłowicz J., *Arboretum w Rogowie*, Multico, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2002.

i parkach zakładanych w okresie od XVII do XX w. przy rezydencjach królewskich i wielkopańskich lub w miastach – zgodnie z założeniami urbanistycznymi. Przykładami takich obiektów w Polsce są parki w Wilanowie (Warszawa), Łańcutie, Nieborowie, Puławach.⁹¹ Specjalnym typem ogrodów botanicznych są palmiarnie, oranżerie i klimatrony. W Polsce do najbardziej znanych należą palmiarnie w Gliwicach (założona w 1880 r.), Wałbrzychu-Lubiechowie, Poznaniu, Gdańsku-Oliwie czy wykorzystująca nowoczesne rozwiązania techniczne palmiarnia w Łodzi.⁹²

Atrakcyjność poszczególnych parków i ogrodów zależy od różnorodności i liczby okazów roślin i zwierząt, od wyjątkowości kompozycji przestrzennej, dodatkowych urządzeń w postaci ogródków skalnych, stawów i basenów dla roślin wodnych, palmiarni, inspektów, zabytków architektury (dworki, pałace), obiektów małej architektury ogrodowej (pomniki, altany), a nawet placów zabaw dla dzieci czy organizowanych imprez specjalistycznych (koncerty, wystawy, kiermasze). Wszelkie rodzaje zieleni są namiastką naturalnej przyrody, a w warunkach silnie przekształconego środowiska życia człowieka, stanowią szczególnie cenny zasób, szczególnie dla mieszkańców obszarów miejskich.

W literaturze dotyczącej ogólnie parków i ogrodów pojęcie „zabytkowego parku” i „zabytkowego ogrodu” jest słabo zdefiniowane. Dodatkowo, te dość powszechnie pojęcia utożsamiane są i traktowane jako synonimy pojęć, takich jak „zabytkowa zielen”, „dziedzictwo przyrodnicze”, „historyczne założenia zieleni”, „zabytkowe założenia parkowe” czy „przyrodnicze dziedzictwo kulturowe”.⁹³

⁹¹ Łukasiewicz A., Puchalski J., *Ogrody botaniczne w Polsce*, ARW Grzegorz A. i Fundacja „Homo et Planta”, Warszawa 2002.

⁹² *Atlas Polski*, t. 3, *Turystyka i rekreacja*, red. R. Mydel, Wydawnictwo Fogra, Kraków 2003.

⁹³ Zobacz m.in. prace Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Głównego Urzędu Statystycznego czy Generalnego Konserwatora Zabytków.

Najszerszym z tych pojęć jest „dziedzictwo przyrodnicze”. W jego skład wchodzi zarówno całe obszary, jak i konkretne obiekty przyrodnicze, które charakteryzują się nie tylko walorami estetycznymi, lecz także mają duże znaczenie z punktu widzenia zachowania procesów biologicznych. Są to przede wszystkim te zasoby przyrody, które są wyjątkowe i unikalne, a tym samym szczególnie cenne. W każdym bowiem przypadku za element dziedzictwa przyrodniczego można uznać jedynie takie obszary czy obiekty, które są wartościowe i charakteryzują się unikalnymi, niepowtarzalnymi walorami, a ich zachowanie jest szczególnie ważne dla kolejnych pokoleń. W konsekwencji dziedzictwem przyrodniczym będą jedynie takie elementy przyrody ożywionej i nieożywionej, które są objęte ochroną prawną. Należy jednak pamiętać, że nie każda forma ochrony przyrody automatycznie staje się dziedzictwem przyrodniczym.⁹⁴ Parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni mogą stanowić zabytek wpisany do rejestru zabytków, o ile są dziełem człowieka lub są związane z jego działalnością i stanowią świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia. Ich zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Są to przede wszystkim ogrody zabytkowe, parki historyczne, ogrody dekoracyjne zawierające rzadkie okazy przyrody żywej lub nieożywionej czy krajobrazy kulturowe niepodlegające przepisom o ochronie przyrody.⁹⁵

⁹⁴ Wyporska-Frankiewicz J., *Pojęcie dziedzictwa przyrodniczego oraz instrumenty prawne służące jego zachowaniu i ochronie*, [w:] *Rewaloryzacja zabytkowych parków – przykłady działań jednostek samorządu terytorialnego na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego województwa łódzkiego*, red. I. Wieczorek, Wydawnictwo Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego, Łódź 2020, s. 20–21.

⁹⁵ Król A., *Uwarunkowania prawne ochrony parków zabytkowych w Polsce*, [w:] *Rewaloryzacja zabytkowych parków – przykłady działań jednostek samorządu terytorialnego na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego województwa łódzkiego*, red. I. Wieczorek, Wydawnictwo Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego, Łódź 2020, s. 49.

Walory przyrodniczo cenne w Polsce podlegają prawnej ochronie na podstawie dwóch ustaw: Ustawy z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁹⁶ oraz na podstawie Ustawy z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.⁹⁷ Ustawa o ochronie przyrody jako formy ochrony przyrody wskazuje m.in. parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Natomiast według Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami formami ochrony są: 1) wpis do rejestru zabytków; 2) uznanie za pomnik historii; 3) utworzenie parku kulturowego oraz 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

W polskim prawodawstwie określenie „park” jest elementem składowym kilku form ochrony przyrody – mówimy o parku narodowym, parku krajobrazowym, parku kulturowym czy parku wiejskim. Nie występuje jednak pojęcie parku zabytkowego czy parku historycznego, choć w praktyce pojęcia te są najczęściej używane dla określenia kompleksów przestrzennych charakteryzujących się walorami przyrodniczymi i kulturowymi. Parkiem zabytkowym współcześnie określa się najczęściej założenie ogrodowe o charakterze krajobrazowym, wpisane do rejestru zabytków.⁹⁸ Parki zabytkowe to najczęściej parki miejskie, uzdrowiskowe, parki funkcjonujące w zespołach pałacowych, dworskich, klasztornych czy przyszpitalnych. W parkach historycznych bardzo często występuje krajobrazowe powiązanie z zabytkami architektury. Znajdują się tu także cenne okazy przyrodnicze, twory przyrody nieożywionej, poddane ochronie jako

⁹⁶ Ustawa z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z dnia 21 czerwca 2021 r. Poz. 1098).

⁹⁷ Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2004 r. Nr 92 poz. 880).

⁹⁸ *Park zabytkowy*, [w:] *Encyklopedia leśna*, Lasy Państwowe; <https://www.encyklopedialesna.pl/haslo/park-zabytkowy/>

pomniki przyrody. Pojęcie park zabytkowy, określające przestrzeń z wkomponowaną zielenią wraz z całą infrastrukturą, zostało wprowadzone na przełomie XVII i XVIII w. we Francji i upowszechniło się w całej Europie w XIX w. Termin ten następnie rozszerzono na inne założenia ogrodowe o dużych rozmiarach, niezależnie od ich formy przestrzennej i powiązań z otaczającym krajobrazem.⁹⁹ Pojęciem pokrewnym w stosunku do „parku historycznego” jest „park kulturowy” wskazany jako odrębna forma ochrony przyrody. Park kulturowy to element ochrony krajobrazu kulturowego. Chroni wyróżniające się krajobrazowo tereny z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Liczba parków historycznych ogółem w Polsce w roku 1993 r. szacowana była na 91 820. Wpisem do rejestru zabytków w 2020 r. objętych było 6 805 parków historycznych (nie licząc alej zabytkowych). Struktura zabytkowych parków wpisanych do rejestru zabytków przedstawia się następująco: parki pałacowe – 1 945, parki zamkowe – 119, parki dworskie – 3 182, parki miejskie – 166, ogrody willowe – 436, ogrody klasztorne – 95, aleje – 132 obiekty.¹⁰⁰

Równie popularną formą ochrony zabytkowej zieleni są ogrody zabytkowe.¹⁰¹ Mianem ogrodu historycznego, według Karty Florenckiej, określamy kompozycję architektoniczno-roślinną, która z punktu widzenia historycznego lub artystycznego charakteryzuje

⁹⁹ Fabiańczyk A., *Ogrody zabytkowe*, Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska; <https://web.archive.org/web/20110315033829/http://www.przyroda.katowice.pl/pl/ochrona-przyrody/parki-zabytkowe>

¹⁰⁰ Dane pochodzą z zestawień opracowanych w Ośrodku Ochrony Zabytkowego Krajobrazu na podstawie informacji nadsyłanych przez wojewódzkich konserwatorów zabytków. Opublikowane zostały w: Michałowski A., *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce. Suplement I stan 28 luty 1993*, „Studia i Materiały. Ogrody” 01(7)/1994.

¹⁰¹ Według obecnych szacunków na terenie dzisiejszej Polski zachowało się ok. 16 tys. zabytkowych ogrodów, za A. Zachariasz, *Zabytkowe ogrody – problemy rewitalizacji, utrzymania i zarządzania w świetle zaleceń Karty Florenckiej*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” nr 10/2008.

się istotnymi walorami dla społeczeństwa i z tego powodu jest zabytkiem.¹⁰² Ogród historyczny jest świadectwem kultury, stylu, epoki i oryginalnej kreacji artystycznej, wyraża bezpośrednie związki pomiędzy cywilizacją a środowiskiem naturalnym.

Ostatni spis stanu ogrodów zabytkowych przeprowadzony w 1993 r. podaje, że w Polsce funkcjonowały 9 182 ogrody, z czego ok. 5 430 wpisano do rejestru zabytków. Struktura ogrodów zabytkowych przedstawia się następująco – 5 859 to ogrody dworskie, 2 267 pałacowe, a 136 zamkowe, co stanowi łącznie 8 262 (89,98 %) ¹⁰³.

Zarówno w systemie prawnym, jak i w literaturze przedmiotu brakuje jednoznacznej interpretacji pojęć „park zabytkowy” i „ogród zabytkowy”. Są to niedookreślone i słabo zdefiniowane pojęcia. Najczęściej pod pojęciem parków czy ogrodów zabytkowych kryją się historyczne kompleksy przestrzenne stanowiące unikalną i cenną kompozycję architektoniczno-roślinną, która z punktu widzenia historii lub sztuki, posiada dużą wartość ogólnospołeczną i dlatego wpisana została do rejestru zabytków.

II.2. Zabytkowe parki i ogrody jako kapitał terytorialny

W ostatnich dwóch dekadach nastąpiła reinterpretacja znaczenia przestrzeni i czynników w procesach rozwoju społeczno-gospodarczego. Na znaczeniu zyskało terytorialne podejście do rozwoju, za sprawą którego do systemu zarządzania rozwojem gminy wprowadzone zostało pojęcie kapitału terytorialnego czy terytorialnie zorientowanej polityki rozwoju. Terytorialne podejście do rozwoju uwypukla znaczenie aktywów, takich jak kapitał

¹⁰² Karta Florencka uchwalona została 21.05.1981 przez Międzynarodowy Komitet ICOMOS-IFLA i Międzynarodowy Komitet Historycznych Ogródów. Jest uzupełnieniem Karty Weneckiej – Międzynarodowej Karty Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc (1964).

¹⁰³ A. Zachariasz, *Zabytkowe ogrody...*, *op.cit.*, s. 151.

naturalny, kulturowy, ludzki, organizacyjny, relacyjny i poznawczy, które stanowią o pozycji konkurencyjnej danego terytorium. To kapitał terytorialny sprawia, że abstrakcyjna i obojętna przestrzeń staje się miejscem obejmującym relacje, wartości czy lokalne zasady.¹⁰⁴ Staje się przestrzenią budzącą emocje, sentyment czy zakotwiczenie w danej jednostce terytorialnej. Tak rozumiany kapitał terytorialnym podkreśla historyczny, kulturowy i społeczny charakter procesów rozwoju. Kapitał terytorialny to przede wszystkim te zasoby danej przestrzeni, które tworzą podstawy do interakcji pomiędzy lokalnymi podmiotami i uruchamiają mechanizmy synergii, tworzące wartości dodane i nowe możliwości rozwoju.¹⁰⁵ Zasoby te decydują o pozycji konkurencyjnej jednostki terytorialnej i postrzegane są jako bardziej strategiczne i wartościowe niż względnie powszechny dostęp do kapitału finansowego czy infrastrukturalnego.

Terytorialny paradygmat rozwoju eksponuje znaczenie unikatowych i niepowtarzalnych zasobów gminy, szczególnie tych powstających w przeszłości, w sposób ewolucyjny. Są to przede wszystkim te zasoby, które są niejako przywiązane do miejsca ich występowania, trudne do delokalizacji, stanowiące o specyfice jednostki terytorialnej. Eksponowana jest *różnorodność zasobów i unikalne kombinacje kapitału* budujące odrębność miejsca.

Podejście terytorialne podkreśla konieczność odejścia od myślenia o rozwoju w granicach administracyjnych poszczególnych jednostek terytorialnych na rzecz zintegrowanego spojrzenia na rozwój w kategoriach wewnętrznie spójnych obszarów, posiadających

¹⁰⁴ Camagni R., *Towards a Concept of Territorial Capital*, [w:] Capello R., Camagni R., Chizzolini B., Fratesi U., *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*, Springer, Berlin 2008, s. 29–45; Toth B.I., *Territorial Capital: Theory, Empirics and critical remarks*, „European Planning Studies”, 23(7) 2015, s. 1327–1344.

¹⁰⁵ Nowakowska A., *Od regionu do terytorium – reinterpretacja znaczenia przestrzeni w procesach rozwoju gospodarczego*, „Gospodarka Narodowa” 3(295)/2018, s. 5–22.

podobny potencjał i problemy rozwoju (tzw. obszary strategicznej interwencji). Terytorialna polityka rozwoju uwypukla znaczenie zaangażowania społecznego, wspólnego działania wielu instytucjonalnych podmiotów i poszukiwania nowych instrumentów kształtowania rozwoju (np. zintegrowane inwestycje terytorialne).¹⁰⁶

Klasycznym przykładem kapitału terytorialnego jest kapitał kulturowy.¹⁰⁷ Tworzy go nie tylko zabytkowa architektura, dzieła sztuki czy lokalne tradycje, lecz także zasoby środowiska przyrodniczego.¹⁰⁸ Szczególne znaczenie ma tu przyrodnicze dziedzictwo kulturowe, takie jak parki narodowe, zabytkowe parki i ogrody rezydencjonalne (dworskie, pałacowe, willowe), parki uzdrowiskowe i szpitalne, ogrody klasztorne, zabytkowe aleje, czy elementy naturalnego krajobrazu (np. kompleksy drzew). Z jednej strony są to zasoby naturalne, których rola i znaczenie wzrasta w procesach rozwoju, z drugiej są to zasoby o charakterze kulturowym, unikalne, stanowiące o niepowtarzalności miejsca.

W terytorialnej perspektywie dziedzictwo kulturowe, w tym zabytkowe parki i ogrody nabierają nowego znaczenia. W klasycznym podejściu historyczne parki i ogrody to przede wszystkim zabytki, spuścizna pozostawiona przez poprzednie pokolenia, która została uznana za wartościową przez ekspertów. Jest ona obrazem przeszłości miejsca – świadectwem dawnych czasów i obowiązujących

¹⁰⁶ Zaucha J., Brodzicki T., Ciołek D., Komornicki T., Mogiła Z., Szlachta J., Zaleski J., *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015; Nowakowska A., *Terytorializacja rozwoju i polityki regionalnej*, „Biuletyn KPZK”, 268/2017, s. 26–38.

¹⁰⁷ Camagni R., Capello R., Cerisola S., Panzera E., *The Cultural Heritage – Territorial Capital nexus: theory and empirics*, „Il Capitale Culturale. Studies on the Value of Cultural Heritage” Supplementi 11/2020, s. 33–59, DOI: 10.13138/2039-2362/2547.

¹⁰⁸ Murzyn M., *Od pojęcia zabytku do koncepcji dziedzictwa kulturowego*, [w:] *Ochrona i zarządzanie dziedzictwem kulturowym*, red. Ł. Gaweł, W. Pokojńska, A. Pudełko, Wydawnictwo Attyka, Kraków 2016, s. 11–43.

wówczas kanonów piękna, wartości i wrażliwości, czy innowacyjności.¹⁰⁹ W ujęciu terytorialnym dziedzictwo tworzone przez zabytkową zielen to coś więcej niż tylko przynależność do przeszłości czy określone materialne wartości przyrodnicze. W tym przypadku dziedzictwo jest silnie nacechowane społecznie i tworzy kontekst dla kreowania interakcji i zaangażowania społecznego. Staje się także podstawą do tworzenia nowych impulsów rozwojowych. W konsekwencji buduje nie tylko materialny zasób danego miejsca, lecz także stymuluje rozwój niematerialnych zasobów, takich jak kapitał ludzki, więzi i relacje społeczne, atmosferę miejsca czy lokalne środowisko (*milieu*), które wyzwala innowacyjne pomysły i buduje nowe aktywności społeczno-gospodarcze.¹¹⁰ Przeszłość zapisana w dziedzictwie przyrodniczym staje się w ten sposób katalizatorem rosnących współzależności między lokalnymi podmiotami a terytorium, w którym funkcjonują.

Rosnące znaczenie dziedzictwa przyrodniczego w rozwoju lokalnym (w tym zasobów zabytkowych) zostało wielowymiarowo opisane i udowodnione.¹¹¹ W klasycznych interpretacjach dziedzictwo przyrodnicze postrzegane jest przede wszystkim jako materialny potencjał rozwoju i tło dla funkcjonowania społeczności i rozwoju gospodarczego. Ekspozowane jest głównie jego historyczne i środowiskowe znaczenie.¹¹² W terytorialnym podejściu

¹⁰⁹ Vecco M., *A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible*, „Journal of Cultural Heritage”, 11/2010, s. 321–324; Ashworth G.J., *Heritage and local development: a reluctant relationship* [w:] *Handbook on the Economics of Cultural Heritage*, red. I. Rizzo, A. Mignosa, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton 2013, s. 367–385.

¹¹⁰ Camagni R., *Creativity, culture and urban milieu* [w:] *Sustainable City and Creativity*, red. L. Fusco Girard, T. Baycan, P. Nijkamp, Farnham, Ashgate 2011, s. 183–198.

¹¹¹ Yilmaz S., Mumcu S., *Urban Green Areas and Design Principles* [w:] *Environmental Sustainability and Landscape Management*, red. R. Efe, İ. Cürebal, A. Gad, B. Tóth, Kliment Ohridski University Press, Sofia 2016, s. 100–118.

¹¹² Stachowiak K., Sinięcka A., *Zabytki nieruchome jako materialny kapitał*

znaczenie zabytkowych terenów zieleni dodatkowo wzmocnione jest przez wymiar społeczny i gospodarczy. Obszar zabytkowej zieleni oznacza znacznie więcej niż tylko przestrzeń fizyczną, posiadającą czytelne granice i zasoby architektoniczne, krajobrazowe, przyrodnicze czy historyczne. Zabytkowy park czy ogród jest miejscem budowania postaw społecznych, tożsamości lokalnej, wspólnego tworzenia wartości kulturowych i społecznych, a zarazem staje się źródłem kreatywności, nowych zasobów i potencjałem dla rozwoju gospodarczego. W tym podejściu obszar dziedzictwa przyrodniczego stanowi swoiste mikroterytorium stworzone przez aktywność lokalnych aktorów, gdzie przeszłość ożywia teraźniejszość.

W wymiarze środowiskowym zabytkowa zielen może być interpretowana z dwóch perspektyw. Po pierwsze z perspektywy przyrodniczej tj. zachowania i wzmacniania różnorodności biologicznej gatunkowej i krajobrazowej, tworzenia mikroklimatu, tworzenia zachęt do aktywności fizycznej, zapewnienia sprawiedliwego dostępu do zasobów przyrody, tworzenia warunków do kontaktu z naturą, przystosowania do zmian klimatu, budowania świadomości ekologicznej. Po drugie z perspektywy kulturowej tj. zachowania i odtworzenia historycznego układu urbanistyczno-architektonicznego oraz założeń zieleni, kreowania atrakcyjnej i przyjaznej przestrzeni publicznej, eksponowania walorów historycznych, uruchamiania aktywności obywatelskiej, budowania postaw patriotycznych, kształtowania wrażliwości i poczucia estetyki.

W wymiarze społecznym eksponowane jest znaczenie zabytkowej zieleni dla kreowania potencjału społecznego miejsca jako podstawy do:

- budowania poczucia wspólnoty lokalnej, świadomości i tożsamości oraz poczucia dumy z miejsca zamieszkania;

kulturowy wielkopolskich miast, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna” 57/2021, s. 91–107.

- integracji i budowania kapitału społecznego – relacji i więzi międzyludzkich, integracji międzypokoleniowej;
- aktywizacji społecznej i wzmacniania partycypacji społecznej;
- tworzenia oferty czasu wolnego (oferty rekreacyjnej, kulturalnej, edukacyjnej) dla społeczności lokalnej;
- poprawy jakości życia w jednostce terytorialnej (w tym przede wszystkim zdrowia psychicznego);
- budowania wspólnej historii, zachowania wspólnych wartości i dziedzictwa historycznego;
- budowania kapitału ludzkiego, zasobów wiedzy (badań naukowych) o danym terytorium, co przekłada się na przywiązanie i zrozumienie miejsca.

W wymiarze gospodarczym, zabytkowe parki i ogrody należy postrzegać jako katalizator procesów rozwoju terytorialnego, jako podstawę do:

- budowania wizerunku, prestiżu i atrakcyjności jednostki terytorialnej jako miejsca zamieszkania i prowadzenia działalności gospodarczej;
- pobudzania kreatywności i innowacyjności społecznej;
- wzmacniania potencjału i pobudzania rozwoju wielu branż gospodarki (np. dla rozwoju turystyki);
- kreowania lokalnych produktów/marek i aktywności gospodarczych w oparciu o dziedzictwo (np. nowe usługi).

Kluczem do sukcesu w budowaniu terytorialnego rozwoju opartego na dziedzictwie przyrodniczym jest odpowiednio przeprowadzony proces rewaloryzacji zabytkowego parku czy ogrodu. W procesie tym cały wysiłek powinien koncentrować się nie tylko na ochronie i konserwacji, lecz także na wydobyciu i wykorzystaniu dostępnych możliwości rozwojowych istniejących w tej przestrzeni. Wymaga to porzucenia topograficznego i konserwatorskiego

podejścia do rewaloryzacji na rzecz holistycznego spojrzenia na zabytkowy obszar i jego terytorialne otoczenie. W ten sposób terytorialne podejście do procesów rewaloryzacji podkreśla znaczenie zakorzenienia procesów rewaloryzacji i ich osadzenia w środowisku społecznym, gospodarczym, kulturowym i instytucjonalnym.

Podejście terytorialne eksponuje społeczną i gospodarczą płaszczyznę rewaloryzacji, rozumianą nie tyle jako pakiet działań zorientowanych na eliminację przyrodniczych dysfunkcji danego miejsca, ale jako działania zorientowane na ożywienie oraz kreowanie i wykorzystanie kapitału terytorialnego danego miejsca. W tym podejściu sukces działań rewaloryzacyjnych nie jest warunkowany jedynie aktywnością konserwatorów przyrody i władz lokalnych – podmiotów bezpośrednio odpowiedzialnych za waloryzację, ale pochodzi z mobilizacji lokalnej społeczności i innych podmiotów współtworzących terytorium.¹¹³

II.3. Zintegrowane i terytorialne podejście do rewaloryzacji zabytkowej zieleni

Przemijanie i degradacja wpisane są w naturę zabytkowych parków i ogrodów. Wiele ogrodów znanych w przeszłości zniknęło lub zostało przekształconych – często zmieniała się ich funkcja i status. Przyczyniła się do tego radykalna, powojenna zmiana własności i świadome niszczenie, ze wszystkimi późniejszymi konsekwencjami – dewastacją, podziałami, sprzedażą fragmentów założenia czy choćby czynami społecznymi z lat 60. i 70. ubiegłego wieku, polegającymi na sadzeniu nowych drzew w zabytkowym parku. Do zniszczeń i przekształceń w zabytkowych terenach zieleni przyczynił się też wieloletni brak pielęgnacji, sukcesja naturalna, starzenie

¹¹³ Dobbs L., Moore C., *Engaging communities in area-based regeneration: The role of participatory evaluation*, „Policy Studies” 23(3/4)/2002, s. 157–171.

się roślinności, zmiany klimatu i ich konsekwencje w postaci wichur, nawalnych deszczy czy okresowych podtopień.¹¹⁴ Nie bez znaczenia dla kondycji zabytkowych parków i ogrodów pozostaje skala i zakres ich wykorzystania (użytkowania) czy przebudowa i zatarcie naturalnego charakteru. W konsekwencji od początku XXI wieku w Polsce obserwujemy nasilenie działań rewaloryzacyjnych mających na celu odtworzenie pierwotnych założeń, cech i funkcji zabytkowych parków i ogrodów. Istotne znaczenie dla tego procesu ma rosnąca zamożność społeczna (w przypadku parków prywatnych) i finanse samorządów terytorialnych oraz dostępność funduszy europejskich.

Rewaloryzacja postrzegana jest jako całokształt działań konserwatorskich, remontowych, adaptacyjnych i kształtujących mających na celu przywrócenie wartości historycznej, artystycznej i tradycyjnej dziedzictwu, tak aby mogło dalej służyć społeczeństwu.¹¹⁵ Najczęściej wskazywane motywy dla podjęcia rewaloryzacji to:

1. Względy natury estetycznej (artystycznej) uzasadniające zachowanie cech i piękna krajobrazu.
2. Względy historyczne związane z zachowaniem pamięci historycznej.
3. Względy przyrodnicze podkreślające konieczność ochrony różnorodnych form przyrody, gatunków roślin i zwierząt, ukształtowania terenu, założeń parkowych.
4. Względy naukowo-edukacyjne służące upowszechnieniu wiedzy i poznaniu potencjału przyrodniczego i krajobrazowego.

¹¹⁴ Zachariasz A., *Projektowanie parków zabytkowych – kompozycja, wartości kulturowe, programy funkcjonalne i wyposażenie*, [w:] *Rewaloryzacja zabytkowych parków – przykłady działań jednostek samorządu terytorialnego na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego województwa łódzkiego*, red. I. Wieczorek, Wydawnictwo Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego, Łódź 2020, s. 75–76.

¹¹⁵ P. Dobosz, *Administracyjno-prawne instrumenty kształtowania ochrony zabytków*, Dajwór, Kraków 1997, s. 98.

5. Względy gospodarcze polegające na włączeniu rewaloryzowanej przestrzeni do procesów dynamizacji rozwoju.
6. Względy społeczne związane z kształtowaniem jakości życia, między innymi zapewnieniem miejsc wypoczynku i regeneracji sił czy organizacji wydarzeń kulturalnych (koncertów, wystaw, plenerów).

Ogólne cele i zasady dotyczące utrzymania, konserwacji, restauracji (odnowy) i restytucji zabytkowych terenów zieleni określa Karta Florencka.¹¹⁶ Zgodnie z jej postanowieniami władzom poszczególnych państw rekomendowano wprowadzenie stosownych przepisów prawnych i mechanizmów administracyjnych zapewniających należyłą identyfikację, inwentaryzację i zabezpieczenie ogrodów i parków historycznych oraz włączenie ich do planowania i zagospodarowania przestrzennego. Karta ta precyzuje zasady utrzymania, konserwacji, restauracji i restytucji ogrodów historycznych oraz określa zasady ochrony prawnej i administracyjnej ogrodów historycznych.

W zintegrowanym i terytorialnym podejściu do rewaloryzacji postulowane jest szersze podejście do rewaloryzacji, i spojrzenie nie tylko przez pryzmat konserwacji i ochrony, lecz także jako na proces prowadzący do poprawy atrakcyjności i konkurencyjności całej jednostki terytorialnej. Terytorialny paradygmat rozwoju lansuje nowy sposób myślenia i prowadzenia rewaloryzacji. Eksponuje wkomponowanie i silniejsze powiązanie procesów rewaloryzacji z procesami rozwoju społeczno-gospodarczego, co powinno uruchomić nowe impulsy rozwojowe. Postulowane jest zwiększenie zaangażowania podmiotów lokalnych oraz wzmocnienie dialogu społecznego i współdziałania na rzecz rewaloryzacji. Wyzwaniem jest wzmocnienie w ramach działań rewaloryzacji budowania

¹¹⁶ Karta Florencka, *op. cit.*

kapitału terytorialnego, szczególnie wiedzy i kapitału ludzkiego, kapitału relacyjnego i tożsamości lokalnej.¹¹⁷

W tym kontekście, z punktu widzenia budowania społeczno-gospodarczego rozwoju rewaloryzacja zabytkowej zieleni powinna być postrzegana jako katalizator procesów rozwoju:

1. Powinna być procesem zintegrowanym, zmierzającym nie tylko do przywrócenia historycznej, artystycznej czy przyrodniczej wartości zabytkowego ogrodu czy parku, lecz także dążącym do włączenia i wkomponowania tego unikalnego potencjału w procesy społeczno-gospodarczego rozwoju. To holistyczne podejście zmierza do myślenia o rewaloryzacji jako wielowymiarowym i komplementarnym procesie, w którym następuje zazębianie się i wzajemne warunkowanie zarówno działań bezpośrednio podejmowanych na rzecz rewaloryzacji, jak i działań zmierzających do dynamizowania rozwoju społeczno-gospodarczego.
2. Powinna być procesem zorientowanym na uruchomienie i optymalne wykorzystanie endogenicznych zasobów, które tworzą specyfikę miejsca i niepowtarzalności lokalnej struktury społeczno-gospodarczo-przestrzennej. Ich efektywne wykorzystanie w procesie rewaloryzacji powinno stworzyć warunki do budowania unikalności jednostki terytorialnej i jej pozycji konkurencyjnej.¹¹⁸ Chodzi o zbudowanie w trakcie procesu rewaloryzacji takich współzależności w zasobach, które staną się podstawą do uruchomienia mechanizmów synergicznych i mnożnikowych oraz przyczynią się nie tylko do odnowy zabytkowego parku czy ogrodu, lecz także do ożywienia społeczno-gospodarczego całej jednostki terytorialnej.

¹¹⁷ Nowakowska A., *Terytorializacja rozwoju i polityki regionalnej*, „Biuletyn KPZK”, z. 268/2017, s. 26–38.

¹¹⁸ Murzyn-Kupisz M., *Dziedzictwo kulturowe jako endogeniczny zasób rozwojowy jednostek terytorialnych*, „Studia KPZK” 140/2011, s. 113–125.

3. Powinna być procesem realizowanym zgodnie z zasadami trwałego i zrównoważonego rozwoju. Powinna prowadzić do zapewnienia ochrony zasobów zieleni i zapewniania ich dostępności dla przyszłych pokoleń. Przy czym proces rewaloryzacji powinien stanowić ucieleśnienie reguły poszanowania zasobów, z uwzględnieniem współzależności zachodzących pomiędzy sferą ekologiczną, gospodarczą, społeczną i techniczną. Zachowanie dziedzictwa przyrodniczego jest ważne zarówno ze względu na nieodwracalność procesów degradacyjnych zachodzących w przyrodzie, jak i ze względu na bezpośredni związek środowiska przyrodniczego z dobrostanem człowieka.¹¹⁹ Tylko podejście zrównoważone do rewaloryzacji zbytkowych parków i ogrodów daje szansę na uzyskanie trwałości efektów tego procesu.
4. Powinna być procesem zintegrowanym terytorialnie, co oznacza konieczność jej wkomponowania w procesy rozwoju zachodzące w przestrzennym otoczeniu zabytkowej zieleni. Rewaloryzacja nie powinna być prowadzona w oderwaniu od otoczenia i procesów tam zachodzących – nie może być postrzegana jako wyspowy czy punktowy proces przekształceń. Obszar rewaloryzacji powinien być włączony w całościowy proces rozwoju lokalnego.
5. Powinna uwzględniać partnerstwo i koordynację działań wielu podmiotów. Jednym z czynników sukcesu procesów rewaloryzacji jest umiejętność wielowymiarowej koordynacji podmiotów i współpracy różnych grup interesariuszy. Działania realizowane w procesie rewaloryzacji wymagają koordynacji międzysektorowej i podmiotowej. Funkcję koordynatora powinny pełnić władze lokalne, tworząc przyjazne warunki do współdziałania – począwszy od etapu identyfikacji stanu i potrzeb rewaloryzacji, przez proces kreowania wizji odnowy, do współpracy we wdrażaniu i poszukiwaniu skutecznych metod i rozwiązań rewaloryzacyjnych.

¹¹⁹ Wyporska-Frankiewicz J., *Pojęcie dziedzictwa...*, op. cit., s. 23.

6. Powinna uwzględniać partycypację społeczną, co oznacza konieczność włączenia w procesy rewaloryzacji różnych grup interesariuszy (m.in. mieszkańców, przedsiębiorców, naukowców organizacji pozarządowych) na wszystkich etapach procesu. Zakres realizowanych działań powinien być zaakceptowany przez lokalną społeczność i wynikać z dialogu uzyskanego w trakcie konsultacji społecznych. Zrozumienie działań rewaloryzacyjnych przyczynia się nie tylko do ich akceptacji, lecz także buduje świadomość i tożsamość lokalną, poczucie dumy i więzi terytorialne.
7. Powinna być procesem bazującym na ekoinnowacyjnych rozwiązaniach. Proces konserwacji i ochrony powinien wykorzystywać proinnowacyjne produkty i rozwiązania pozwalające zachować potencjał przyrodniczy w warunkach kryzysu klimatycznego i często intensywnego użytkowania. Ponadto poprzez wdrażanie rozwiązań opartych na przyrodzie zabytkowe parki i ogrody budują potencjał adaptacyjny jednostki terytorialnej, wpisując się w ideę budowania odporności terytorialnej.

Bez wątpienia nadrzędnym celem rewaloryzacji zabytkowej zieleni powinno być odtworzenie jej autentycznego charakteru i zapewnienie długookresowej ochrony. Wyzwania związane z budowaniem atrakcyjności jednostki terytorialnej i dynamizacją rozwoju społeczno-gospodarczego, choć ważne, to w stosunku do tej pierwotnej funkcji rewaloryzacji są komplementarne. W konsekwencji należy zapewnić takie warunkiżywiania zabytkowych parków i ogrodów, aby aktywność społeczno-gospodarcza w samym parkach i ich otoczeniu służyła podniesieniu jego walorów, a nie degradacji.

Wiele przykładów pokazuje, że te na pozór sprzeczne cele w rzeczywistości są możliwe do połączenia, a zabytkowy park czy ogród może stanowić nie tylko cenny obszar dziedzictwa kulturowego poddany ochronie (a co za tym idzie często różnym ograniczeniom), lecz także być miejscem tętniącym życiem i pobudzającym rozwój

społeczno-gospodarczy całej jednostki terytorialnej. Jak wskazuje A. Michalak, mimo iż funkcje te są obce historycznym założeniom zieleni, dobrze zaprojektowana rewaloryzacja może doprowadzić do udanego, nierzającego oka konserwatora połączenia nowoczesnych wymagań stawianych obiektom użyteczności publicznej z zachowaniem zabytkowego charakteru parku.¹²⁰

II.4. Planowanie procesów rewaloryzacji z perspektywy terytorialnej

Proces rewaloryzacji powinien być elementem szerszego procesu rewitalizacji miasta czy gminy. Celem tych procesów powinno być odtworzenie potencjału zabytkowej zieleni i kreowanie kapitału terytorialnego poprzez zindywidualizowany pakiet działań, dobrze dopasowany do specyfiki i zasobów danego miejsca. Proces powinien uwzględniać uwarunkowania rozwoju danego miejsca, a proponowane rozwiązania i działania powinny być adekwatne do poziomu rozwoju, potrzeb i problemów obszaru rewaloryzacji i całej jednostki terytorialnej. Tak rozumiana rewaloryzacja, poprzez uruchomienie mechanizmów synergicznych i pozytywnych efektów zewnętrzny, skutkować powinna trwałością i efektywnością przekształceń obszaru rewaloryzacji.

Rewaloryzacja powinna być procesem zaplanowanym, co oznacza że działania konserwacji i ochrony powinny być ujęte w kompleksowy program odnowy zdegradowanego obszaru zieleni. W klasycznym podejściu proces rewaloryzacji składa się z:

¹²⁰ Michalak A., *Praktyczne problemy rewaloryzacji parków zabytkowych – perspektywa Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków*, [w:] *Rewaloryzacja zabytkowych parków – przykłady działań jednostek samorządu terytorialnego na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego województwa łódzkiego*, red. I. Wieczorek, Wydawnictwo Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego, Łódź 2020, s. 104.

(1) prac diagnostyczno-badawczych obejmujących m.in. diagnozę stanu obszaru zabytkowej zieleni, analizę źródeł archiwalnych, kartograficznych, przygotowanie inwentaryzacji; (2) prac koncepcyjnych obejmujących opracowanie docelowej wizji odnowy i dokumentacji konserwatorskiej (m.in. założeń konserwatorskich i planu rewaloryzacji); (3) prac realizacyjnych – implementacji w terenie zaplanowanych działań (nadzór na przebiegiem prac, współpraca wielu podmiotów i służb m.in. nadzoru konserwatorskiego z autorami rewaloryzacji).¹²¹ W bardziej szczegółowym ujęciu podejściu procedura postępowania w procesie rewaloryzacji obejmuje ¹²²:

1. Działania wstępne, rozpoczynające postępowanie, obejmują: (a) pozyskanie danych administracyjnych, dotyczących sytuacji formalno-prawnej własności i ochrony; (b) rozpoznanie tematu, w tym poprzez wizję terenową, zebranie materiałów wyjściowych i wstępne określenie granic kompozycji.
2. Postępowanie studialne obejmujące studia i analizy rewaloryzowanego układu: studia historyczne, kompozycyjne układu roślinnego.
3. Opracowanie waloryzacji, czyli wartościowanie zasobu.
4. Przygotowanie wytycznych konserwatorskich polegających na ustaleniu ogólnego kierunku postępowania i zakresu dopuszczalności przekształceń.
5. Opracowanie projektu (koncepcji) rewaloryzacji składającego się z części tekstowej – opisu koncepcji oraz części graficznej – planu (rysunku) stanowiącego ilustrację projektu.

¹²¹ Klimek B., Maciejowski S., *Prawne i ekonomiczne aspekty procesu rewaloryzacji zabytków*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” nr 792/2008, s. 137.

¹²² Stachńczyk R., *Problematyka standardów w postępowaniu i dokumentacji konserwatorskiej na potrzeby rewaloryzacji zabytkowych parków i ogrodów*, „Kurier Konserwatorski”, nr 7/2010.

Program rewaloryzacji pełni wiele funkcji. Stanowi nie tylko podstawę do efektywnego odtworzenia, ochrony i zagospodarowania zabytkowej zieleni (funkcja efektywnościowa). Może być traktowany jako zbiór informacji o przyszłości zabytkowego parku czy ogrodu – pokazuje wizję odnowy i planowane działania na rzecz rewaloryzowanego obszaru (funkcja informacyjna programu). Program eksponuje walory zabytkowej zieleni, może więc być wykorzystywany w budowaniu wizerunku i atrakcyjności jednostki terytorialnej, jako podstawa działań promocyjnych (funkcja marketingowa programu). Program rewaloryzacji dostarcza wiedzy o unikalnym potencjale i jest istotnym procesem budowania zasobów dla edukacji lokalnej (funkcja edukacyjna). Ponadto porządkuje działania i umożliwia ich skuteczną koordynację (funkcja koordynacyjna programu). Stanowi podstawę do monitorowania i oceny skuteczności i trwałości przedsięwzięć rewaloryzacyjnych (funkcja kontrolna programu).

Z terytorialnej perspektywy szczególnie istotnym aspektem planowania procesów rewaloryzacji jest spójność programu rewaloryzacji z innymi strategicznymi planami funkcjonującymi w jednostce terytorialnej. Powinien być logicznie powiązany i komplementarny do strategii rozwoju, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego. Program powinien być integralnym elementem holistycznego systemu planów o charakterze strategicznym na poziomie lokalnym, współtworząc w ten sposób harmonijny obraz rozwoju całej jednostki terytorialnej oraz tworząc podstawy do trwałego i zrównoważony rozwoju w dalekiej perspektywie czasowej.

Instrumenty ochrony kapitału przyrodniczego i kulturowego są wobec siebie komplementarne. Nie ma jednego wiodącego i nadrzędnego instrumentu, który byłby optymalny i zapewnił

pełną realizację zakładanych celów. Tym samym skuteczność ochrony będzie zależała od umiejętności doboru optymalnych instrumentów i ich wykorzystania w określonych warunkach. Wśród dostępnych instrumentów można wyróżnić¹²³:

1. Instrumenty planistyczne:

- długoterminowe, określające całościową wizję rozwoju – strategie rozwoju, plany i programy lokalne, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, które powinny być względem siebie kompatybilne,
- instrumenty przymusu prawnego ochrony wartości przestrzeni o charakterze prawa miejscowego w zakresie ochrony przyrody, są nimi np. plany ochrony,
- instrumenty przymusu prawnej regulacji i kreacji przestrzeni, obejmujące akty prawa miejscowego i lokalne przepisy wpływające pośrednio i bezpośrednio na kształtowanie ładu przestrzennego: plany miejscowe, ustanowienie stref planistycznych określających sposób gospodarowania (stref ochrony konserwatorskiej zabytków, układów urbanistycznych),
- opinie, uzgodnienia i analizy oraz prognozy do opracowań planistycznych (prognoza wpływu ustaleń planu miejscowego na środowisko, opracowanie ekofizjograficzne).

2. Decyzje administracyjne, oddziałujące bezpośrednio na zachowanie użytkowników przestrzeni: zakazy, nakazy, zezwolenia i ograniczenia (decyzje konserwatorskie, decyzje o wyłączenie gruntów z użytkowania rolnego i leśnego, decyzje o warunkach zabudowy, pozwolenia na budowę).

¹²³ Klasyfikacja opracowana przez F. Pankau dostosowana przez Autorów do potrzeb opracowania: F. Pankau, *Narzędzia kształtowania ładu przestrzennego polskich metropolii* [w:] *Kształtowanie ładu przestrzennego Polskich metropolii w procesie transformacji ustrojowej III RP*, red. J. Kołodziejski, T. Parteka, „Biuletyn KPZK” z. 193/2001, s. 283–310.

3. Instrumenty ekonomiczne:

- bezpośrednio i pośrednio oddziałujące na wszystkich użytkowników środowiska pełniące funkcje prewencyjne i represyjne oraz motywujące (kary i opłaty),
- pozwalające wykorzystać ekonomiczną i marketingową wartość przyrody dla rozwoju lokalnego i regionalnego (opłaty i podatki lokalne, subwencje, dotacje),
- stymulujące rozwój infrastruktury BZI (fundusze ekologiczne i in.).

4. Instrumenty urbanistyczno-architektoniczne pozwalające kreować ład przestrzenny – projekty architektoniczne, programy rewitalizacji i modernizacji przestrzeni (obiektów).

5. Instrumenty diagnostyczne i kontrolne, pozwalające monitorować zachodzące zmiany, koordynować realizację celów i weryfikować ich realizację – zastosowanie technik informatycznych GIS i SIT.

6. Instrumenty informacyjne – strony internetowe, publikacje.

7. Instrumenty edukacyjne: wykłady, kursy, szkolenia, debaty podnoszące kulturę użytkowania przestrzeni.

8. Instrumenty organizacyjno-koncepcyjne świadczące pomoc doradczą z zewnątrz: komisje architektoniczno-urbanizacyjne, ośrodki doradztwa rolniczego.

W terytorialnym podejściu do planowania rozwoju postulowane jest oddolne opracowywanie programu rewaloryzacji, oparte na dialogu, partnerstwie i partycypacji, co oznacza aktywny udział i współtworzenie programu przez przedstawicieli wielu grup interesariuszy. W tym procesie akcentowane jest wspólne określenie założeń i celów oraz wypracowanie rozwiązań, co zwiększa zrozumienie proponowanej wizji rozwoju i akceptację realizowanych działań wśród aktorów lokalnych, a w przyszłości powinno przełożyć się na skuteczność i efektywność procesu rewaloryzacji.

Rewaloryzacja zabytkowych terenów zieleni w terytorialnej perspektywie łączy w sobie trojakié spojrzenie. Po pierwsze, jest to dogłębne spojrzenie do wewnątrz obszaru rewaloryzacji w celu identyfikacji stanu zasobów i zjawisk kryzysowych, a zarazem potencjałów, powiązań i współzależności zachodzących pomiędzy sferą społeczną, gospodarczą i przestrzenną w rozwoju. Po drugie, jest to spojrzenie na zewnątrz obszaru podlegającego rewaloryzacji – na otoczenie, w którym zbytkowa zieleni funkcjonuje. Ta perspektywa analizy ma na celu określenia siły i charakteru (pozytywnego lub negatywnego) interakcji zachodzących pomiędzy rewaloryzowanym obszarem a całą jednostką terytorialną. Chodzi o identyfikację wielowymiarowego oddziaływania parku na otoczenie i odwrotnie. Wreszcie po trzecie, jest to spojrzenie w przyszłość, czyli określenie pożądaných kierunków przekształceń poprzez określenie docelowego stanu nie tylko rewaloryzowanego obszaru, lecz także wartości dodanych dla społeczeństwa i gospodarki wynikających z tych działań.

DR IWONA WIECZOREK
Katera Pracy i Polityki Społecznej
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Uniwersytet Łódzki

ROZDZIAŁ III

REWALORYZACJA ZABYTKOWYCH PARKÓW JEDNOSTEK SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO – EGZEMPLIFIKACJA

III.1. Wybrane aspekty rewaloryzacji parków zabytkowych będących w zasobie JST

Pierwsze prawne regulacje dotyczące ochrony założeń parkowych zostały zawarte w dekreście *O opiece nad zabytkami sztuki i kultury* z 31 października 1918 r.¹²⁴ Wytyczne do tego dekretu, zatytułowane *Opieka nad zabytkami i ich konserwacja*, wydane dwa lata później, zwracały m.in. uwagę na potrzebę ochrony starych ogrodów ozdobnych i pamiątkowych zadrzewień, alej, pojedynczych okazałych drzew. Zalecenia te zostały wsparte rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 6 marca 1928 r., ustawą sejmową z 25 stycznia 1933 r. i rozporządzeniem

¹²⁴ Schatt-Babińska K., *Zabytki nieruchome w rękach prywatnych – historia, zagadnienia ochrony i konserwacji na przykładach obiektów wpisanych do rejestru zabytków w Łodzi*, Rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem prof. dr. hab. Krzysztofa Stefańskiego, Łódź, 2019, s. 14.

Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 28 grudnia 1934 r. W okresie międzywojennym objęto ochroną prawną niektóre z polskich ogrodów historycznych i opublikowano ich wykaz w „Monitorze Polskim” z podaniem numerów ksiąg wieczystych. Kolejnym ważnym dla ochrony założeń parkowych aktem prawnym była Ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach z 15 lutego 1962 r., uznająca konieczność prawnej ochrony ogrodów zabytkowych oraz rzadkich okazów przyrody żywej i nieożywionej, o ile nie podlegały przepisom o ochronie przyrody. Obecnie ogrody zabytkowe chronią przepisy Ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2020 r. Poz. 282 ze zm.). Obowiązek objęcia ochroną zabytków spoczywa na organach administracji publicznej, a jej zasadniczym celem jest zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych do trwałego zachowania zabytków poprzez odpowiednie utrzymanie i zagospodarowanie, ponadto uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska, a także zapobieganie zagrożeniom (art. 4 pkt 1, 2 i 6 ustawy)¹²⁵. Natomiast opieka nad zabytkami spoczywa na jego właścicielu (bądź posiadaczu) i polega w szczególności na zabezpieczeniu i utrzymaniu zabytku wraz z otoczeniem w jak najlepszym stanie, korzystaniu zeń w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości.

Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. (Dz.U. z 2021 r. Poz. 1372) w katalogu zadań własnych gminy wymienia obowiązek zaspokajania zbiorowych potrzeb wspólnoty w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (Art. 7 Ust. 1 Pkt 9). W konsekwencji ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy należy do obowiązków samorządu lokalnego.

Należy podkreślić brak ustawowych pojęć „park historyczny”

¹²⁵ *Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie łódzkim na lata 2020–2023*, Łódź, 2021, s. 5.

czy „park zabytkowy”. Pojęcia te są stworzone w literaturze przedmiotu, najczęściej na określenie parków wpisanych do rejestru zabytków¹²⁶. Nazwa park zabytkowy (przestrzeń zakomponowana zielenią wraz z całą infrastrukturą) została wprowadzona we francuskiej sztuce ogrodowej XVII i XVIII w. na oznaczenie naturalnych partii regularnego ogrodu i została przyjęta dla określenia ogrodów krajobrazowych w Anglii, a następnie w całej Europie. Parki zabytkowe są w Polsce objęte ochroną prawną, przez wpisanie do rejestru zabytków lub rejestru pomników przyrody¹²⁷. Według Anny Fabiańczyk¹²⁸, biorąc pod uwagę funkcje kompozycji parkowych, można usystematyzować je w następujące grupy:

- osiedlowe – z bogatym programem funkcjonalnym wpisanym w zielen parkową (sale taneczne i gimnastyczne, kręgielnie itp.),
- zakładowe – tworzone przez przemysłowców w obrębie zakładów i ich bezpośrednim sąsiedztwie w analogicznym celu jak parki osiedlowe w końcu XIX i na początku XX w.,
- miejskie – zakładane przez mecenasów oraz grupy inwestorów na terenach miejskich i podmiejskich począwszy od lat 80. XIX w.,
- uzdrowiskowe – kształtowane w latach 90. XIX w. w oparciu o istniejące zespoły starodrzewu przez wpisanie weń budowli zdrojowych i towarzyszącej im infrastruktury,
- rezydencjonalne – powstające przy siedzibach wiejskich i miejskich,
- dworskie – formowane w sąsiedztwie dworów w wieku XVIII i XIX,

¹²⁶ Król M., *Uwarunkowania prawne ochrony parków zabytkowych w Polsce*, [w:] *Rewitalizacja zabytkowych parków – przykłady działań jednostek samorządu terytorialnego na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego województwa łódzkiego*, red. I. Wieczorek, Wydawnictwo NIST, 2021, s. 50.

¹²⁷ Fabiańczyk A., *Ogrody zabytkowe*, Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska, <https://web.archive.org/web/20110315033829/http://www.przyroda.katowice.pl/pl/ochrona-przyrody/parki-zabytkowe> [dostęp 06.08.2022].

¹²⁸ op. cit.

- pałacowe – zakładane w sąsiedztwie pałaców w wieku XVIII i XIX,
- kompozycje wieloprzestrzenne – sieć majątków powiązanych ze sobą i rozmieszczonych w zakomponowanej zieleni przestrzeni z centralną siedzibą główną, której ranga jest podkreślona bogactwem architektury i jej otoczenia.

Zgodnie z definicją używaną do celów statystyki publicznej parki i ogrody historyczne stanowią kompozycję architektoniczno-roślinną, która z punktu widzenia historii lub sztuki posiada wartość ogólnospołeczną.¹²⁹ Parki historyczne, nazywane także parkami zabytkowymi, otaczające zespoły pałacowe, dwory, klasztory, plebanie stanowią zarówno element dziedzictwa przyrodniczego, jak i kulturowego. Znajdują się w nich cenne okazy przyrodnicze, twory przyrody nieożywionej, poddane ochronie jako pomniki przyrody. W tworzeniu wnętrz parkowych szczególnie ważna jest zmienność cech plastycznych roślin w ciągu roku. Elementy decydujące o wartości plastycznej i estetycznej roślin to: forma i pokrój korony; barwa i faktura kory i pędów; rodzaj, wielkość, gęstość i kolor liści; forma, barwa, wielkość, zapach, liczność kwiatów i długość okresu kwitnienia; dekoracyjność, forma i barwa owoców.¹³⁰

Obecnie na jednostkach samorządu terytorialnego jako na właścicieli spoczywa obowiązek troski o właściwe i systematyczne pielęgnowanie drzew i drzewostanów będących podstawą ochrony zabytkowych parków. W Polsce rozliczne samorządy z sukcesem wykorzystały mechanizmy prawno-finansowe ułatwiające prowadzenie kompleksowych prac konserwatorskich, a ich doświadczenia stanowić mogą cenną inspirację dla innych samorządów, w zasobie których znajdują się zabytkowe założenia parkowe.

¹²⁹ *Ochrona środowiska w 2020 r., Analizy statystyczne*, GUS, Warszawa, 2020, s. 139.

¹³⁰ Piątkowska K., Zaleska J., *Drzewa, krzewy i pnącza dla spółdzielczych osiedli mieszkaniowych*, Warszawa, 1972, s. 38.

W Polsce nadal obserwujemy niszczące zabytkowe parki. Przekształcenia krajobrazu i zmiany, szczególnie w mieście i jego najbliższym otoczeniu są nieuniknione. Miasta wraz z rozwojem urbanistycznym zmieniały swoją wielkość, wchłaniając okoliczne wsie, zwykle z ogrodami dworskimi czy pałacowymi, które obecnie często pełnią funkcje parków publicznych.¹³¹ Park zabytkowy funkcjonuje w określonym otoczeniu. Rzadko jednak założenie i otaczający je krajobraz przetrwały w stanie nienaruszonym. Ze względu na postępujący proces niszczenia dóbr, jednym z kierunków prac konserwatorskich dotyczących parków zabytkowych jest ich rewaloryzacja. Analiza obecnego użytkowania parku i ocena stopnia jego zachowania prowadzą do wniosków konserwatorskich i wytycznych projektowych. Prawidłowe przeprowadzenie rewaloryzacji wymaga żmudnych prac inwentaryzacyjnych, dobrego harmonogramu działań, a następnie skutecznego i terminowego wykonania¹³².

W Narodowym Instytucie Dziedzictwa została opracowana nowa, elektroniczna forma ewidencjonowania historycznych parków i ogrodów – Karta Ewidencyjna Ogrodu Historycznego. Ma zastąpić Dokumentację Ewidencyjną Zabytkowych Parków i Ogrodów opracowywaną dotychczas w formie papierowych teczek. Założeniem Karty jest gromadzenie informacji dotyczących zabytku ogrodowego, które zgodnie z Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23 lipca 2003 r. i późniejszymi zmianami będą podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami w kategorii parków i ogrodów (rozdz. 1, art. 21 i 22). Kartę Ewidencyjną

¹³¹ Zachariasz A., *Projektowanie parków zabytkowych – kompozycja, wartości kulturowe, programy funkcjonalne i wyposażenie w: Rewaloryzacja zabytkowych parków – przykłady działań jednostek samorządu terytorialnego na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego województwa łódzkiego*, red. I. Wieczorek, Wydawnictwo NIST, 2021, s. 88.

¹³² Paczuski R., *Prawo ochrony środowiska*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz, 2000, s. 477.

Ogrodu Historycznego opracowano na podstawie dotychczas obowiązującej instrukcji do sporządzania Dokumentacji Ewidencyjnej Zabytkowych Parków i Ogrodów, a także angielskich i niemieckich wzorców oraz doświadczenia zawodowego autorów Karty. Projekt był konsultowany z przedstawicielami służb konserwatorskich, placówek szkolnictwa wyższego, Zarządu Głównego Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków oraz Departamentu Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.¹³³

To na właściciela lub zarządcę nałożony jest obowiązek założenia, prowadzenia i przechowywania tzw. książki ogrodu, z chwilą wpisania danego ogrodu lub parku zabytkowego w rejestr zabytków. Dokonuje się w niej zapisów dokumentujących stan zachowania ogrodu czy parku oraz wszelkie remonty, zmiany, uzupełnienia, ubytki. Do najczęstszych problemów występujących przy projektach rewaloryzacji zabytkowych ogrodów można zaliczyć:¹³⁴

1. Zmianę własności, zmianę właścicieli i użytkowników; zmianę funkcji parku, odwracalną i nieodwracalną;
2. Wtórne podziały użytkowania niezgodne z charakterem zabytkowego ogrodu, wewnętrznymi podziałami i parcelacjami; zatarcie kompozycji wewnętrznej i powiązań zewnętrznych; zmianę kontekstu krajobrazowego i urbanistycznego;
3. Brak ochrony prawnej – brak wpisu do rejestru zabytków i odpowiednich postanowień w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego;
4. Wieloletnie zaniedbania powodujące wypadanie najwrażliwszych odmian roślin, niszczenie parterów, rabat i piętra pośredniego oraz niekontrolowaną sukcesję naturalną i zagęszczenie roślin;

¹³³ Po co i jak ewidencjonować zabytkowe parki i ogrody? Portal wiedzy o zarządzaniu dziedzictwem w gminach (nid.pl) (dostęp 09.08. 2022)

¹³⁴ Zachariasz A., *Zabytkowe ogrody – problemy rewaloryzacji utrzymania i zarządzania w świetle zaleceń Karty Florenckiej*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego”, 2008, t. 10, s. 155–156.

5. Niewłaściwą pielęgnację parków, która zlecana jest jako usługa;
6. Zacieranie kompozycji;
7. Niedoinwestowanie powodujące niszczenie i degradację;
8. Złe planowanie oraz pochopne i przypadkowe decyzje;
9. Przekraczanie chłonności krajobrazu przez niewłaściwe inwestowanie powodujące sprzeczności pomiędzy tożsamością miejsca a „obcym” inwestowaniem i przeinwestowaniem, złym projektowaniem;
10. Brak opieki i ochrony – parki są opuszczone, co przyczynia się do spadku poczucia bezpieczeństwa, przez co nie spełniają swej społecznej roli, nie są w pełni wykorzystywane;
11. Małe zainteresowanie społeczności lokalnych tego rodzaju obiektami – brakuje lokalnych organizacji i grup przyjaciół parków, ważnych w wielu krajach.

Jak napisała dr A. Michalak¹³⁵ każde zabytkowe założenie zieleni, jeśli jest użytkowane, podlega różnym przekształceniom – dobrym i złym, a nieużytkowane niszcze i podlega sukcesji naturalnej. Jednocześnie w trakcie projektowania rewaloryzacji zawsze powstaje pytanie o dopuszczalny zakres ingerencji – taki, który nie zniszczy zabytkowego charakteru założenia. Na jaki kompromis można się zdecydować, by obiekt w ogóle przetrwał i nie przekształcił się w trwałą ruinę z destruktem parku? Historyczny park, udostępniany publiczności, urządzony z wykorzystaniem różnych roślin i form, w którym utrzymano wysoki standard pielęgnacji powinien stać się wzorcem do naśladowania oraz źródłem dumy i radości dla właściciela i użytkowników.

¹³⁵ Michalak A., *Praktyczne problemy rewaloryzacji parków zabytkowych – perspektywa Łódzkiego* [w:] *Rewaloryzacja zabytkowych parków – przykłady działań jednostek samorządu terytorialnego na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego województwa łódzkiego*, red. I. Wieczorek, Wydawnictwo NIST, 2021, s. 95.

Przeprowadzona w 2001 r. kontrola NIK wskazała, że w wyniku oględzin 55 zabytkowych parków, w 45 stwierdzono utratę pierwotnych założeń. Spowodowane to było: dewastacją, samowolną wycinką drzew, nielegalną zabudową i innymi nieprawidłowościami. We wszystkich kontrolowanych WOSOZ (Wojewódzki Oddział Służby Ochrony Zabytków) zatrudniano pracowników o specjalistycznym przygotowaniu zawodowym w zakresie ochrony zabytkowych parków, ogrodów oraz cmentarzy. W trzech WOSOZ (Poznaniu, Szczecinie i Opolu) udokumentowano dokonanie 321 inspekcji parków przy okazji wizji lokalnych zespołów pozostających w Zasobie lub przed wydaniem zezwoleń na wycinkę drzew. WOSOZ wydawały użytkownikom zabytkowych parków będących w Zasobie zezwolenia na wycinkę drzew, zobowiązując ich równocześnie do nasadzeń nowych drzew w te miejsca.¹³⁶ W raporcie dokonanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa w 2017 r. omówiono zarówno ich stan techniczny, jak i historyczny. Technicznie 21,6% zabytkowych założeń zieleni nie posiada objawów zniszczenia, 40,5% posiada słabe objawy zniszczenia, 27,0% umiarkowane lub silne objawy zniszczenia, a 10,8% silne objawy zniszczenia. Pod względem formy historycznej 12,2% założeń zieleni posiada zachowaną w pełni formę historyczną, 46,6% zachowaną w dużym stopniu, 31,8% – w średnim, a 9,5% w małym stopniu lub wcale. Nieco gorzej przedstawia się poziom zachowania substancji historycznej, bowiem tylko 6,1% przebadanych założeń zieleni posiada historyczną substancję zachowaną w pełni, 47,3% w dużym stopniu, 38,5% w stopniu średnim, a 8,1% w małym stopniu bądź wcale.¹³⁷ W oparciu o wskazane kryteria wyodrębniano cztery grupy

¹³⁶ *Informacja o wynikach kontroli realizacji zadań przez Służbę Ochrony Zabytków oraz Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa w zakresie ochrony zabytków przejętych do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa*, Najwyższa Izba Kontroli, Opole, 2001, s. 33–34.

¹³⁷ *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie łódzkim* Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C), Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa, 2017, s. 115.

tw. ogólnego stanu zachowania parków i ogrodów. Do grupy zerowej zaklasyfikowano 11,5%, do grupy pierwszej: 50,7%, do drugiej: 29,0%, a do trzeciej: 8,8% parków¹³⁸. Z danych Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID) wynika, że znaczna część zabytkowych założeń zieleni, takich jak parki i ogrody miejskie, skwery oraz ogrody znajdujące się w zespołach instytucji użyteczności publicznej, utrzymywana jest ze środków publicznych i pełni ogólnodostępne funkcje. Natomiast do ogrodów będących w najgorszym stanie, zaklasyfikowano aż 18,8% wszystkich parków i ogrodów zabytkowych o mieszanym stanie własności i 14,3% znajdujących się rękach prywatnych, co jest niemal dwukrotnie wyższym wynikiem niż w przypadku tego typu obiektów znajdujących się w posiadaniu samorządów czy Skarbu Państwa. Przywrócenie dawnej świetności parkom zabytkowym wymaga uwzględnienia specyfiki zabytków, łączących wątki historyczne, estetyczne, i techniczne z przyrodniczymi, co determinuje określoną pragmatykę postępowania, gwarantującą podjęcie właściwych decyzji konserwatorskich.¹³⁹ Nie ulega bowiem wątpliwości, że regulacja prawna – nawet najlepsza – bez wychowywania świadomych i wyedukowanych przyrodniczo pokoleń nie spełni swojej roli. Cel i znaczenie przyjmowanych rozwiązań prawnych muszą być, choć w minimalnym stopniu, rozumiane i akceptowane społecznie. Wtedy możliwe jest ich powszechne przestrzeganie, bez potrzeby uruchamiania dolegliwych sankcji, których zarówno w prawie ochrony przyrody, jak i prawie ochrony środowiska nie brakuje.¹⁴⁰

¹³⁸ *Raport o stanie zachowania...*, op. cit. s. 116.

¹³⁹ Bogdanowski J., *Polskie ogrody ozdobne*, Arkady, Kraków, 2000, s. 222–223.

¹⁴⁰ Wyporska-Frankiewicz J., *Pojęcie dziedzictwa przyrodniczego oraz instrumenty prawne służące jego zachowaniu i ochronie*, [w:] *Rewaloryzacja zabytkowych parków – przykłady działań jednostek samorządu terytorialnego na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego województwa łódzkiego*, red. I. Wieczorek, Wydawnictwo NIST, 2021, s. 40.

III.2. Przykłady rewaloryzacji zabytkowych parków w Polsce¹⁴¹

Bulwar ks. Aleksandra Zienkiewicza przy ul. św. Marcina we Wrocławiu¹⁴² (województwo dolnośląskie) znajduje się w strefie A – ścisłej ochrony konserwatorskiej oraz ochrony zabytków archeologicznych. Bulwar położony wzdłuż północnego brzegu Odry został uznany zarządzeniem Prezydenta RP z 08.09.1994 r. za pomnik historii.

Historia i sposób ukształtowania otoczenia kościoła św. Marcina, zlokalizowanego na zachodnim skraju Ostrowa Tumskiego, sięga czasów dawnej rezydencji wrocławskich kasztelanów, a później piastowskich książąt dzielnicowych. W XIX w. teren ten był zabudowany, stały tam kamienice mieszkalne w linii istniejących murów. Ważnym etapem historii najnowszej wpływającym na ukształtowanie całego terenu wraz z jego uporządkowaniem było postawienie pomnika papieża Jana XXIII w 1968 r. Wówczas wykonano kreację konserwatorską w postaci okładziny ceglanej zachowanych pozostałości murów obronnych.¹⁴³

Rewaloryzacja tego terenu była jednym z priorytetów w szeregu działań składających się na rewitalizację pierścienia promenad i bulwarów okalających Stare Miasto, ze względu na potrzebę powiązania terenów nadbrzeżnych w nieprzerwane, ogólnodostępne ciągi spacerowe. W ramach inwestycji tereny odrzańskie przy bulwarze ks. A. Zienkiewicza przeszły trzyetapową rewaloryzację, co w efekcie stworzyło nowe ogólnodostępne (uwzględniające osoby

¹⁴¹ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez jednostki samorządu terytorialnego, w zasobie których pozostają zabytkowe parki będące przedmiotem opracowania

¹⁴² Wpis do rejestru zabytków pod nr. 678/213 z dnia 12.05.1967 r. jako „Zespół urbanistyczny Ostrowa Tumskiego i wysp: Piaskowej, Bielarskiej, Słodowej i Tamki”.

¹⁴³ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Urząd Miasta Wrocławia (umowa licencyjna z dnia 13.09.2021 r.)

z niepełnosprawnościami) przejście, tworząc brakujący ciąg komunikacyjny wzdłuż brzegów Odry, pomiędzy mostem Młyńskim a mostem Tumskim. Przestrzeń uzyskała dodatkową rekreacyjno-wypoczynkową funkcję, gdzie zarówno turyści, jak i mieszkańcy mogą podziwiać nadodrzańską panoramę. Zaprojektowano ciąg pieszy wzdłuż korony muru oporowego nabrzeża z balustradami, a w wyniesionych murkach zostały posadzone różnorodne rabaty kwiatowe (wieloletnie byliny). Dolny taras bulwaru został zamieniony w labirynt tworzący wyrazistą kompozycję łączącą zieleni i płyty kamienne wraz ze szpalerem ozdobnych jabłoni.¹⁴⁴

Całość zagospodarowania bulwaru została urozmaicona licznymi gatunkami roślinności niskiej, średniej i wysokiej, co w rezultacie korzystnie wpływa nie tylko na efekt wizualny, lecz także na niwelację tzw. miejskiej wyspy ciepła, czyli nadmiernego nagrzewania się obszarów zurbanizowanych. Duża różnorodność zastosowanych roślin z uwzględnieniem ich atrakcyjności w całym okresie wegetacyjnym jest jednocześnie rozwiązaniem szczególnie pożytecznym przyrodniczo. W zachodniej części założenia powstał częściowo zimozielony kwietnik z półkrzewów, wielobarwnych bylin i roślin cebulowych sadzonych w szachownicę. Na bulwarze oraz przy ul. św. Marcina posadzono łącznie 22 drzewa liściaste, blisko 5 700 krzewów iglastych i liściastych, ponad 380 pnączy i półkrzewów, 2 170 bylin i traw rabatowych oraz ponad 5 500 roślin cebulowych. Całość przestrzeni publicznej wyposażona została także w ławki, kosze na śmieci, stojaki na rowery oraz oświetlenie wykańczające spójną kompozycję swą formą i lokalizacją.¹⁴⁵

W zakresie zrealizowanych prac poza wykonaniem nowej nawierzchni ciągów komunikacyjnych wykonano również modernizację starej nawierzchni wokół kościoła św. Marcina poprzez ułożenie

¹⁴⁴ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

¹⁴⁵ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

zabytkowych płyt kamiennych z zachowaniem odpowiedniego dystansu między nimi, co pozwoliło na zwiększenie powierzchni biologicznie czynnej, stworzenie w obszarze zagospodarowania małej retencji wody deszczowej i zagospodarowanie wód opadowych, co było nowatorskim rozwiązaniem służącym odwodnieniu terenu wokół kościoła i osuszeniu jego murów. W ramach zagospodarowania Bulwaru Zienkiewicza wykonano również ekspozycję odkrytych reliktów, która miała na celu podkreślenie wartości historycznych terenów Ostrowa Tumskiego. Dzięki licznym elementom małej architektury to kolejne nad Odrą miejsce wypoczynku w najstarszej części Wrocławia.¹⁴⁶

Na terenie Torunia (województwo kujawsko-pomorskie), znajdują się trzy parki wpisane do rejestru zabytków: Park Tysiąclecia¹⁴⁷, Park Glazja¹⁴⁸ oraz Park Miejski na Bydgoskim Przedmieściu¹⁴⁹.

Park Tysiąclecia przy ul. Podgórskiej w Toruniu to największy spośród parków w lewobrzeżnej części miasta (ok. 19 hektarów). Położony jest na obszarze zabytkowego fortu Przyczółek Mostowy, w jego starszej części, która powstała w latach 1824–1832. Rozciąga się na stoku bojowym fortu. Założono go w latach 60. XX wieku na Stawkach. Nazwany został na okoliczność rocznicy tysiąclecia istnienia państwa polskiego w 1966 r.¹⁵⁰

Głównym założeniem koncepcji rewitalizacji parku była poprawa jakości estetycznej obszaru w nawiązaniu do jego walorów kulturowych i przyrodniczych. Projekt rewitalizacji terenu objętego ochroną konserwatorską wymagał szczególnych działań, mających

¹⁴⁶ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

¹⁴⁷ Zespół fortyfikacji Przyczółka Mostowego stanowi zespół zabytkowy, wpisany do rejestru zabytków pod nr. A/1268 (decyzja z dnia 07.10.1971, zmieniona 12.01.1995).

¹⁴⁸ Nr wpisu do rejestru zabytków A/1660 (decyzja z dnia 03.06.2014).

¹⁴⁹ Nr wpisu do rejestru zabytków A/78.

¹⁵⁰ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Urząd Miasta Torunia (umowa licencyjna z dnia 01.02.2022 r.)

na celu dostosowanie współczesnych potrzeb użytkowników do jego wartości historycznych i konieczność ich zachowania lub odtworzenia.¹⁵¹

Zdjęcie III.1. Bulwar Zienkiewicza, ul. św. Marcina, fot. S. Rozalski

Zdjęcie III.2. Rewaloryzacja części Parku Szczytnickiego, fot. S. Rozalski

¹⁵¹ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Zdjęcie III.3. Plac zabaw w Parku Tysiąclecia w Toruniu, fot. S. Kowalski

Przeprowadzone prace objęły zabiegi pielęgnacyjne drzew i krzewów, odmulenie i oczyszczenie fosy Fortu, stawu Felek i Strugi Wielanda, budowę i modernizację urządzeń hydrotechnicznych układu wodnego zasilania fosy, wykonanie nawierzchni parkowych, ścieżki rowerowej, ścieżki edukacyjno-przyrodniczej, odrestaurowanie i adaptację kubaturowych obiektów zabytkowych. Wykonano pomost cumowniczy na fosie Fortu, pomost rekreacyjny na stawie Felek, schody terenowe i rampę/podjazd dla osób z niepełnosprawnościami. Zamontowano typowe elementy małej architektury: ławki, latarnie, lampy niskie, oświetlenie posadzkowe, kosze na odpady, kosze na odpady zwierzęce, stojaki rowerowe oraz elementy nietypowe małej architektury: bramy, tablice informacyjne, barierki, ławy i stoły (strefa piknikowa), siedziska, domki dla jeży i owadów. Zbudowano plac do gier i zabaw, wybieg dla psów. Zainstalowano system monitoringu. Posadzono drzewa i krzewy, uzupełniono trawniki.¹⁵²

¹⁵² Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Realizacja przedsięwzięcia przyczyniła się do poprawy stanu środowiska naturalnego oraz przeciwdziałania zagrożeniom wynikającym z negatywnych skutków zmian klimatu, poprawy jakości życia mieszkańców przez udostępnienie im wysokiej jakości przestrzeni miejskiej¹⁵³.

Park Glazja przy ul. Waryńskiego w Toruniu (o powierzchni ok. 5,6 ha) powstał na tzw. stoku bojowym fortu św. Jakuba, dawnej Twierdzy Toruń. Jest on częścią tzw. pasa parkowego okalającego Zespół Staromiejski. Teren zlokalizowany w pobliżu dużej ulicy Szosa Lubicka (droga krajowa nr 10 łącząca aglomeracje: szczecińską, bydgosko-toruńską oraz warszawską) łączącej największe toruńskie osiedla z Centrum. Park wchodzi w skład „Zielonego pierścienia” otaczającego Starówkę.¹⁵⁴

W ramach prac rewitalizacyjnych wykonano modernizację ciągów komunikacji pieszej i rowerowej, uzupełniono i zmodernizowano oświetlenie parku z uwzględnieniem wykonania instalacji podstawowego monitoringu, uporządkowano plac zabaw. Doposażono w parku infrastrukturę wypoczynkową (m.in. ławki i siedziska, kosze na śmieci, kosze na psie odchody, stojaki rowerowe, tablice informacyjne, miejsce wypoczynkowe w formie altany z drzew, stoły do gry w tenisa). Wprowadzono formy wygradzające strefy wypoczynku i rekreacji z podziałem terenu na trzy strefy: strefę rekreacji intensywnej: place zabaw i siłownia (część północno-zachodnia parku), cichą strefę wypoczynku biernego (część centralna parku) oraz strefę spontanicznego wypoczynku i rekreacji (część wschodnia parku). Utworzono miejsca do grillowania, wykonano nasadzenia drzew. Zbudowano także taras widokowy na stok bojowy przy Forcie św. Jakuba i dolinę Wisły. Powstał także plac z nawierzchnią bezpieczną, zagospodarowany urządzeniami do uprawiania *street workout*.¹⁵⁵

¹⁵³ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

¹⁵⁴ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

¹⁵⁵ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Zdjęcie III.4. Park Glazja w Toruniu po rewitalizacji, fot. S. Kowalski

Park Miejski na Bydgoskim Przedmieściu w Toruniu typu krajobrazowego jest najokazalszym parkiem Torunia. Położony jest w prawobrzeżnej części miasta na terenie falistym opadającym stromą skarpą w kierunku Wisły. Rozplanowany jest na rzucie wąskiego prostokąta o boku długości 1 km. Od północy graniczy z ul. Bydgoską, od wschodu – z ulicami Konopnickiej i Klonowica, od zachodu – z ul. Przybyszewskiego, a od strony południowej – z ul. Rybaki, nabrzeżem Martwej Wisły i drogą gruntową biegnącą u podnóża skarpy nadwiślańskiej. Teren Parku Miejskiego na Bydgoskim Przedmieściu w Toruniu jest objęty ochroną konserwatorską, a jego część zabytkowa zajmuje powierzchnię ok. 250 000 m².¹⁵⁶

Przeprowadzona rewitalizacja dotyczyła elementów układu wodnego. W jej ramach oczyszczono zbiorniki o powierzchni 510 m² i 1 125 m², udroźniono (pogłębiono) istniejące rowy przepływowe łączące stawy w układzie kaskadowym oraz umocniono

¹⁵⁶ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

brzegi. Wykonano także system zasilania w wodę dwóch stawów oraz połączenie ich ze zbiornikiem Martówka, który opiera się na miejskiej sieci wodociągowej. Ponadto uporządkowano i wyposażono otoczenie w elementy małej architektury parkowej.¹⁵⁷

Zdjęcie III.5. Mostek na Martówce, fot. A. Zakrzewski

Park Podzamcze¹⁵⁸ w gminie miejsko-wiejskiej Łęczna¹⁵⁹ (województwo lubelskie) historycznie odnosi się do dokumentu datowanego na 27 listopada 1525 roku. Prawdopodobnie wraz z budową zamku powstał „typowy renesansowy ogród staropolski, podzielony na kwatery rzędami drzew z towarzyszącymi altanami”. Zespół dworsko-parkowy w Podzamczu stanowi cenny przykład połączenia elementów XVIII-wiecznego ogrodu włoskiego z XIX-wiecznym

¹⁵⁷ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Urząd Miasta Torunia (umowa licencyjna z dnia 01.02.2022 r.)

¹⁵⁸ Wpis do rejestru zabytków nr A-637.

¹⁵⁹ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Gminę Łęczna (umowa licencyjna z dnia 27.06.2022 r.)

parkiem krajobrazowym. Decyzję o rozpoczęciu kompleksowej rewitalizacji tego miejsca podjęto jesienią 2015 roku. Całkowita powierzchnia zespołu dworsko-parkowego Podzamcze liczy prawie 20 ha. Działaniami rewitalizacyjnymi objęto 12-hektarowy teren z folwarkiem i jego otoczeniem, centralną częścią parku przed pałacem oraz doliną Wieprza i Świnki. Zdecydowano o odtworzeniu dziewnastowiecznego parku krajobrazowego z akcentem wcześniejszej historii, czyli osiemnastowiecznym ogrodem włoskim. Ogród geometryczny odtworzono w skromniejszym zakresie, zachowano proporcje kwater oraz układ kształtowany przez historyczne szpalery lipowe. Wokół centralnego punktu utworzono cztery kwatery ozdobne. Na obrzeżach regularnego, kwaterowego ogrodu włoskiego osiowo powiązanego z dawnym dworem założono park krajobrazowy. Wykonano niezbędne zabiegi pielęgnacyjne oraz nowe nasadzenia. Zrewitalizowano także układ komunikacyjny składający się z alei dojazdowej, ścieżek i placów. Uzupełniono elementy małej architektury: ławki parkowe, kosze na śmieci, drogowskazy oraz oświetlenie. We wschodniej części parku utworzono siłownię na świeżym powietrzu. Dla odwiedzających wybudowano parking.¹⁶⁰

Rewitalizacja zabytkowego zespołu dworsko-parkowego Podzamcze została dofinansowana przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014–2020 w ramach projektu *Rewitalizacja zespołu dworsko-parkowego Podzamcze*.

W ramach kolejnego projektu *Ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego na terenie zespołu dworsko-parkowego Podzamcze*, obiekty dawnego folwarku w Podzamczu, takie jak stajnia, obora i budynek gospodarczy zostały zabezpieczone i zachowane w formie malowniczych ruin, zaś suszarnię chmielu zaadaptowano na wieżę

¹⁶⁰ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

widokową. Całe ruiny zostały podświetlone. W otoczeniu ruin ustawiono ławki, kosze na śmieci, drogowskazy i tablice informacyjne prezentujące historię Podzamcza. Droga pożarowa, ścieżki brukowe i placówki ułatwiają odwiedzającym dostęp do dawnego folwarku. W drugim etapie realizacji projektu *Rewitalizacja zespołu dworsko-parkowego Podzamcze* na terenie bezpośrednio przylegającym do Wieprza i Świnki zagospodarowany obszar przekształcono w park przyrodniczy. Udostępniono dzikie miejsca dla obserwatorów przyrody, amatorów fotografii, wędkarzy i uczestników lekcji przyrody. Siedliska roślin zaplanowano w taki sposób, aby nie sprawiały problemów pielęgnacyjnych, a jednocześnie stanowiły schronienie dla ptaków. Ideą projektu jest zachowanie walorów przyrodniczych i różnorodności fauny i flory tego miejsca.¹⁶¹

Zdjęcie III.6. Kwatery ogrodu włoskiego, fot. Ł. Trojanowski

¹⁶¹ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

W ramach projektu *Przebudowa spichlerza w Podzamczu na potrzeby Środowiskowego Domu Samopomocy* zaplanowano nadanie nowych funkcji budynkowi starego spichlerza wchodzącego w skład zabytkowego zespołu dworsko-parkowego. Nieużytkowany i niszczący budynek przebudowano, aby służył do sprawowania dziennej opieki nad podopiecznymi Domu Samopomocy. Obiekt przystosowano do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Zostało zakupione niezbędne wyposażenie potrzebne do rehabilitacji i prowadzenia zajęć dla podopiecznych. Wokół budynku powstały chodniki i miejsca parkingowe.¹⁶²

Zdjęcie III.7. Widok na park nocą, fot. Ł. Trojanowski

Park pałacowy w Kozuchowie¹⁶³ (województwo lubuskie)
zlokalizowany jest w centrum miasta, na pn.-wsch. od zabudowy

¹⁶² Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

¹⁶³ Nr wpisu do rejestru zabytków: dz. nr ewid. 273, obr. 1 Kozuchów wpisany do rejestru zabytków pod numerami 30108 i 94.

staromiejskiej. Obiekt o pow. 4,8 ha zajmuje obszar zbliżony do okręgu. Przy granicy parku zachowane są relikty barokowego pałacu w postaci portyku filarowego oraz kordegardy z bramą wejściową, a także zabudowy folwarcznej przynależnej do majątku.¹⁶⁴ Wzdłuż ulic miejscowo występują pozostałości muru z kamienia, w pd.-zach. części wraz z słupami bramnymi. Obecnie teren założenia pełni funkcję parku miejskiego i stanowi własność Gminy Koźuchów. XIX-wieczne założenie parkowe powstało prawdopodobnie na miejscu wcześniejszego ogrodu ozdobnego, pochodzącego z okresu budowy pałacu. Układ przestrzenny parku oparty został na obwodnicowym układzie dróg, który pozwalał uzyskać zmienne widoki i wrażenie większej powierzchni. Dodatkowo wprowadzona ścieżka przebiegająca w poprzez założenia wytyczała wnętrza parkowe i wyznaczała dodatkowe widoki. Najbardziej zróżnicowany gatunkowo starodrzew, związany z historyczną kompozycją parku występuje w jego północnej i zachodniej części.¹⁶⁵

W grudniu 2021 r. została zakończona przebudowa alejek spacerowych w Parku w Koźuchowie. Zadanie obejmowało: przebudowę alejek parkowych w tym z nawierzchni mineralnej o powierzchni około 2 330,10 m², z nawierzchni mineralnej wzmocnionej około 188,00 m², z nawierzchni granitowej około 147,40 m². Rozbiórkę zdekapitalizowanych nawierzchni, oczyszczenie terenu, nawiezie nie ziemi urodzajnej i wysianie trawy. Demontaż ławek i koszy na odpady oraz ich ponowny montaż w nowych miejscach. Remont uszkodzonych murków kamiennych. Usunięcie krzewów kolidujących z projektowanym zagospodarowaniem i wykonanie nowych nasadzeń. Zabezpieczenie drzew podczas wykonywania prac¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Gminę Koźuchów (umowa licencyjna z dnia 24.05.2022 r.)

¹⁶⁵ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

¹⁶⁶ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Zdjęcie III.8. Przebudowa alejek spacerowych w Parku Poniatowskiego w Koźuchowie, fot. A. Ciszka-Marczewska

Zdjęcie III.9. Nowe nasadzenia w Parku Poniatowskiego w Koźuchowie fot. A. Ciszka-Marczewska

Park Dworski w Dzierżąnej¹⁶⁷ (województwo łódzkie) zajmuje ok 3,5 ha i należy do 10 ha obszaru, którego właścicielem jest gmina Zgierz.¹⁶⁸ Obecnie jest to teren Gminnego Centrum Kultury, Sportu, Turystyki i Rekreacji. Park utworzony został za czasów Augusta III w stylu starofrancuskim i z częścią w stylu angielskim. Przed I wojną światową w części majątku, na którym znajduje się park, Adam Słomiński wybudował dom – dworek, wzorując się na pałacyku Piłsudskiego w Sulejówku oraz zabudowania gospodarcze. Skomponował na nowo park wg projektu J. Szenfelda, który otrzymał za projekt I nagrodę na Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1924 r. W latach 80. XIX wieku w parku rosły 33 gatunki drzew i 13 gatunków krzewów. To duża różnorodność gatunków drzew i krzewów. Przeważają odmiany rodzime (dęby, lipy, klony, jesiony, akacje), ale występują również drzewa oraz krzewy obcego pochodzenia (choina kanadyjska, pigwowiec japoński). Przy podjeździe do dworku rosną: okazała lipa drobnolistna, klony, dęby czerwone. W latach 2000–2001 na terenie parku nasadzono młode drzewa, lipy, klony, wiązy, jesiony i ozdobne iglaki.¹⁶⁹

W 2019 r. dzięki dofinansowaniu z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej zabytkowy park w Dzierżąnej został poddany rewaloryzacji z projektu realizowanego przez gminę Zgierz *Rewaloryzacja parku zabytkowego w Dzierżąnej w ramach III edycji Programu Priorytetowego Przyrodnicze perły województwa łódzkiego – program rewaloryzacji zabytkowych parków*. W ramach projektu wykonano m.in. prace

¹⁶⁷ Wpis do rejestru zabytków w 1983 r. decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków pod nr. A/290 z dnia 20.12.1983.

¹⁶⁸ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Urząd Gminy Zgierz (umowa licencyjna z dnia 14.10.2021 r.)

¹⁶⁹ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Urząd Gminy Zgierz (umowa licencyjna z dnia 14.10.2021 r.)

pielęgnacyjne na starym drzewostanie, posadzono 52 sztuk drzew, 1 934 sztuk krzewów liściastych i 3 109 krzewów żywopłotowych, utworzono nowy układ komunikacyjny w postaci utwardzonych alejek, stworzono strefę fitness z siłownią zewnętrzną i trampolinami, postawiono altanę parkową, tablice edukacyjne, kosze na odpady, stojaki na rowery, zagospodarowano nad brzegiem zbiornika wodnego plażę, założono na terenie parku nową instalację oświetleniową¹⁷⁰.

Zdjęcie III.10. Park w Dzierżąnej, fot. Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego

¹⁷⁰ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Zdjęcie III.11. Park w Dzierżąnej, fot. Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego

Park zamkowy w Suchej Beskidzkiej¹⁷¹ (województwo małopolskie) zyskał formę barokowego ogrodu w stylu francuskim z symetrycznie rozplanowanymi ścieżkami w 1708 roku, zaś zamek suski został wzniesiony w połowie XVI w., a następnie rozbudowany w rezydencję renesansową. Decyzja wojewody Bielskiego o wpisaniu zamku do rejestru zabytków obejmuje budynek w całości oraz otoczenie, w tym dziedziniec arkadowy, zespół zabudowy gospodarczej, park wraz ze stawem, kanałem, mostkami i drzewostanem.¹⁷² Widok na rozległy, okazały park rozpościera się z południowego skrzydła zamku. Znaczące zmiany w kompozycji parku zaszły na początku XIX w. Kanał, zamykający założenie parkowe od strony południowej,

¹⁷¹ Numer wpisu do rejestru zabytków: Nr KL.IV.-5340/63/80 z 8 listopada 1980 r.

¹⁷² Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Urząd Miasta Sucha Beskidzka (umowa licencyjna z dnia 08.10.2021 r.)

rozszerzono do rozmiarów obecnego stawu, nad którym przerzucano arkadowy mostek, wprowadzając rozwiązania typowe dla angielskich parków krajobrazowych. Staw zasilony został strumieniem, tworzącym pętlę w południowej części. Park obsadzono wieloma gatunkami drzew, takimi jak platan klonolistny, dęby, lipy, klony.¹⁷³ W drugiej połowie XIX wieku nabrał cech ogrodów w stylu angielskim z licznymi małymi mostkami, nawiązując do naturalnych ogrodów krajobrazowych z dominującą swobodą, romantyzmem oraz naturalnością. W takim też stylu przetrwał do dziś. Zachowała się zewnętrzna alejka na obwodzie, z którą łączy się przeważająca część drzewostanu, a także środkowa partia dużych trawników, na których wyrasta samotnie kilka drzew o charakterze pomnikowym. Najatrakcyjniejsze z nich to platan klonolistny, jesion o pędach zwisających i dąb czerwony. W ich sąsiedztwie, zwłaszcza na początku lata, można podziwiać zachwycające swoim pięknem lilie złotogłów.

W latach 2017–2018 zdecydowana większość prac prowadzona była w obrębie zamku, ale konserwacji poddano również siedem kamiennych mostków znajdujących się na terenie parku. Wymagały one remontu z uwagi na powstałe uszkodzenia mechaniczne będące skutkiem korozji. Po zabezpieczeniu ich konstrukcji zdemonstrowano wszystkie luźne elementy okładzin kamiennych, a największy z mostków znajdujący się w centralnej części kompleksu został całkowicie rozebrany. Po demontażu powierzchnię wszystkich mostków oczyszczono z zabrudzeń i patyny. Prace wykonywano metodą strumieniowo-ścierną przy zastosowaniu drobnego piasku kwarcowego. Przeprowadzono również zabieg odsalania. Duży mostek odtworzono w całości na wcześniej wykonanym zbrojeniu metalowym (pierwotna konstrukcja była już mocno osłabiona i nie mogła być użytkowana). Następnie kamienie zostały zamontowane w tych samych miejscach, z których zostały zdjęte i wykonano spoinowanie.

¹⁷³ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Odtworzono słupki na mostkach, które takie zdobienia posiadały. Część słupków znaleziono na terenie parku i po konserwacji przywrócono je na właściwe miejsca, a brakujące zrekonstruowano z podobnego piaskowca. Na podstawie archiwalnych zdjęć odtworzono również z dużą dokładnością łańcuchy zdobiące przeprawy, co dodało im jeszcze większego szyku. Swój urok przyzamkowy park zawdzięcza zabytkowej kompozycji krajobrazowej. W ramach prac rewaloryzacyjnych dokonano usunięcia gatunków obcych i innych nasadzonych po II wojnie światowej w sposób chaotyczny i niezgodny z układem kompozycyjnym. Zatrószono się przy tym o zachowanie jak największej liczby drzew średniej wielkości i krzewów, które tworzą piętrową strukturę zieleni parkowej. W trosce o bezpieczeństwo odwiedzających park dokonano niezbędnych cięć pielęgnacyjnych oraz zastosowano wiązania, aby chronić korony dorodnych okazów.¹⁷⁴ Ważnym elementem parku zamkowego jest oranżeria. Wybudowano ją w drugiej połowie XIX wieku. Powstała prawdopodobnie na starszym, pochodzącym z XVIII w. założeniu budynku. Rozpościerał się przed nią ogród kwiatowy o układzie parterowym, z geometrycznym rozplanowaniem ścieżek i basenem na jej osi. W oranżerii Braniccy (pierwotni właściciele) jako zamiłowani botanicy, hodowali różne gatunki roślin egzotycznych i cytrynat, które służba zamkowa sprzedawała na Rynku Kleparskim w Krakowie. Oranżeria jest jedynym z nielicznych przykładów neogotyku angielskiego na południu Polski. Na początku XX w. do oranżerii dobudowana została szklarnia. Upływający czas sprawił jednak, że obiekt zaczął niszczeć i jeszcze kilka lat temu groziło mu zawalenie się. W 2017 r. opracowano dokumentację projektową i uzyskano pozwolenia na remont obiektu. Jesienią 2018 r. wykonano nowy strop łukowy ze zwieńczeniem konstrukcji ścian oraz odtworzono dach wraz pokryciem. W kolejnym roku wzmocniono fundamenty

¹⁷⁴ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

budynku poprzez zastosowanie żelbetowych mikropali oraz wykonano odwodnienie i izolację przeciwwilgociową. Wyremontowano 11 wieżyczek zdobiących dach oranżerii¹⁷⁵.

Zdjęcie III.12. Widok na staw i zamek jesienią, fot. Urząd Miasta Sucha Beskidzka

Zdjęcie III.13. Odnowiony most nad stawem, fot. Urząd Miasta Sucha Beskidzka

¹⁷⁵ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Park przy Muzeum Zofii i Wacława Nałkowskich¹⁷⁶ w Wołominie (województwo mazowieckie) uzyskał dofinansowanie z Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko na lata 2014–2020. Dzisiejszy park kiedyś był ogrodem otaczającym dom. Budynek, w którym dziś mieści się Muzeum im. Zofii i Wacława Nałkowskich położony jest na wzniesieniu w głębi posesji. Wybudował go w 1895 roku ojciec pisarki, Wacław Nałkowski. Górujący nad parkiem budynek został gruntownie wyremontowany w latach 80. XX wieku oraz w 2017 roku. Dawny ogród otaczający dom ma powierzchnię około 1 hektara. Na jego terenie znajduje się biologicznie różnorodna roślinność, starodrzew oraz niewielki staw z pomostami. W ramach rewitalizacji zadbano o budowę i przebudowę wewnętrznych ciągów komunikacyjnych wraz z towarzyszącymi murami oporowymi, schodami terenowymi, placami i pochylnią dla osób z niepełnosprawnościami oraz utworzenie ogródków dydaktycznych wraz z towarzyszącymi ścieżkami i elementami małej architektury. Zbudowano pomosty towarzyszące zbiornikowi wodnemu. Powstał plac zabaw dla dzieci i młodzieży, dodano obiekty małej architektury: siedziska, kosze na odpady, tablice informacyjne i dydaktyczne, barierki parkowe, usunięto lub przesadzono niektóre drzewa. Wprowadzono strefę buforową w postaci rzędowych nasadzeń ozdobnych drzew owocowych. Powstały wielkopowierzchniowe łąki kwietne, nawadniane systemowo trawniki rekreacyjne wokół zbiornika retencyjnego oraz dekoracyjne nasadzenia bylin i krzewów na skarpie wschodniej, przy parkingu, pawilonie i wiaćcie. Na tarasach ziemnych przed wejściem do budynku muzeum przewiduje się bujne nasadzenia bylin, a na skarpie po zachodniej stronie bylinowy ogród dydaktyczny.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Wpis do rejestru zabytków pod numerem A-1198.

¹⁷⁷ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Urząd Miejski w Wołominie (umowa licencyjna z dnia 13.09.2021 r.)

Aby zadbać o bezpieczeństwo budynku i komfort odwiedzających, powstała infrastruktura inżynierska: sieć elektroenergetyczna i przyłącze wodociągowe, kanalizacja sanitarna, kanalizacja deszczowa. Usunięto słupy elektroenergetyczne w obrębie parku. Zakupiono i zamontowano cztery kamery monitoringu wraz z kompletnym osprzętem, umożliwiającym monitorowanie terenu parku, zainstalowano oświetlenie parkowe. Zbudowano ogrodzenie z wejściami i wjazdami, plac parkingowy z miejscami postojowymi dla osób z niepełnosprawnościami¹⁷⁸.

Zdjęcie III.14. Park przy Muzeum im. Zofii i Wacława Nałkowskich w Wołominie, fot. J. Kłodkowski

¹⁷⁸ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Zdjęcie III.15. Park przy Muzeum im. Zofii i Wacława Nałkowskich w Wołominie, fot. J. Kłodkowski

Na terenie miasta Kędzierzyn-Koźle (województwo opolskie) znajdują się dwa parki zabytkowe: Planty Miejskie w Koźlu¹⁷⁹ oraz Zabytkowy Park w Sławięcicach¹⁸⁰.

Planty Miejskie powstały na terenie zlikwidowanej w 1874 roku Twierdzy Koźle w formie parku miejskiego. Stanowią one wartościowy element urbanistyczno-krajobrazowy, który wymaga odpowiedniej ochrony, rozumianej także jako prawidłowe użytkowanie i udostępnianie. Do Plant Miejskich przylega rzeka Odra, wewnątrz Plant mieści się zabytkowy układ urbanistyczny starówki – Stare Koźle. Początki parku w Sławięcicach sięgają XVIII wieku, gdy przy miejscowym pałacu oraz folwarku założono

¹⁷⁹ Wpis do rejestru zabytków województwa opolskiego z dnia 31.01.1990 r. pod numerem 238/90.

¹⁸⁰ Wpis do rejestru zabytków województwa opolskiego pod numerami P-25/57 i 832/64 z dnia 20.12.1957 r. oraz 21.04.1964 r.

ogród w stylu francusko-holenderskim. Park był częścią wspaniałego ogrodu z rzadkimi okazami drzew i krzewów, który znajdował się pod stałą opieką europejskiej sławy książęcych ogrodników Rosenkranza i Schwedlera. Tu wyhodowano czerwonolistną odmianę klonu zwyczajnego nazwanego na cześć hodowcy – Schwedleri. W XIX wieku Park był jednym z najokazalszych i pierwszych tego typu na Śląsku.¹⁸¹

Obydwa parki przechodziły w ostatnich latach rewitalizację, w ramach której wykonano dokumentację techniczną a następnie przebudowę i budowę ciągów pieszo-rowerowych na Plantach Miejskich w Koźlu. Przygotowano opracowanie projektowe zieleni oraz inwentaryzację przyrodniczą (w tym ornitologiczną). Wykonano również nasadzenia na Plantach Miejskich w Koźlu oraz publikację dotyczącą bioróżnorodności zabytkowego parku w Koźlu.¹⁸²

W ramach działań realizowanych w Parku podworskim w Sławęcicach przeprowadzono inwentaryzację gatunków chronionych oraz nowych pomników przyrody wraz z projektem ich pielęgnacji, opracowano dokumentację techniczną ścieżek, zakupiono urządzenia GPS i miernik laserowy, opracowano opis gatunków roślin i zwierząt występujących na terenie miasta. Opracowano także wydawnictwo edukacyjne, a także utworzono interaktywną ścieżkę przyrodniczo-edukacyjną. Przeprowadzona inwentaryzacja przyrodnicza pozwoliła na pozyskanie szczegółowych danych, w oparciu o które sporządzono plan ochrony bioróżnorodności oraz opisy lokalizacji gatunków chronionych, co umożliwiło zaplanowanie optymalnych działań ochronnych. W ramach zadania wykonano także usunięcie drzew, ścinanie i koszenie, pielęgnację drzew, nasadzenie krzewów, sadzenie bylin, utworzenie ścieżki

¹⁸¹ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Urząd Miasta Kędzierzyn-Koźle (umowa licencyjna z dnia 13.09.2021 r.)

¹⁸² Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Urząd Miasta Kędzierzyn-Koźle (umowa licencyjna z dnia 13.09.2021 r.)

przyrodniczo-edukacyjnej, uwzględniono ochronę istniejących oraz wyznaczono dwa nowe pomniki przyrody, które stanowią szczególnie wartościowy zasób przyrodniczy parku w Sławięcicach.

Zdjęcie III.16. Planty Miejskie w Koźlu po rewitalizacji, fot. S. Bednarski

Zdjęcie III.17. Alejki w Parku w Sławięcicach po przebudowie, fot. S. Bednarski

Wykonano nowe nawierzchnie ścieżek. Ze względu na zabytkowy i przyrodniczy charakter parku zaproponowano nawierzchnie mineralne (żwir, glina i piasek oraz tłuczeń). Tym samym wszystkie drogi zyskały nawierzchnię naturalną, przepuszczalną. Pozwoliło to na zachowanie historycznego, naturalistycznego charakteru parku¹⁸³.

Na terenie Powiatu Krośnieńskiego w gminie Jedlicze (województwo podkarpackie)¹⁸⁴ umiejscowiony jest zabytkowy zespół parkowy¹⁸⁵, w którym znajduje się zabytkowy pałac Stawiarskich, w którym mieści się Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej. Zespół pałacowo-parkowy położony jest w południowo-zachodnich graniach miasta Jedlicze, na prawym brzegu rzeki Jasiołki. Pałac podobnie jak założenie parkowe powstał na osiemnastowiecznych reliktach. Pierwotnie rozplanowany został jako układ geometryczny w stylu ogrodu francuskiego. W I połowie XIX w. zmieniony został w park krajobrazowy. Najstarszym dostępnym źródłem informacji o dawnym układzie założenia jest mapa katastralna z roku 1851. Na mapie z tego okresu w części północnej widać pierwotny, modrzewiowy dwór, frontem zwrócony na południe, który zabudowany był na rzucie prostokąta. Na początku drugiej połowy XX w. na terenie założenia posadzono wiele topoli. W późniejszym okresie, w najbliższym otoczeniu pałacu i dawnego podjazdu, rozplanowano ciągi komunikacyjne. Wprowadzono również nasadzenia wzdłuż alei i gazonu z klonów. Nieopodal pałacu powstało również boisko sportowe. Obecnie w pałacu mieści się szkoła średnia, a sam park stanowi miejsce odpoczynku zarówno dla uczniów, jak i mieszkańców Jedlicza.¹⁸⁶ Istotnie zmiany w latach 2017–2018 dotyczące poprawy stanu zespołu pałacowo-parkowego

¹⁸³ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

¹⁸⁴ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Powiat Krośnieński (umowa licencyjna z dnia 13.08.2021 r.)

¹⁸⁵ Zespół pałacowo-parkowy został wpisany do rejestru zabytków w dniu 31 maja 1975 pod numerem rejestru 926.

¹⁸⁶ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

były wynikiem realizacji projektu ze środków RPO Województwa Podkarpackiego na lata 2014–2020 Modernizacja Pałacu Stawiańskich (budynek Liceum Ogólnokształcącego w Jedliczu) wraz z zabytkowym Parkiem. W wyniku przeprowadzonych prac zagospodarowano drzewostan w górnej części parku, zamontowano elementy małej architektury (ławki i kosze), postawiono płyty kamienne z opisami (park i pałac). Wykonano remont alejek spacerowych wraz z utwardzeniem, oświetlenie oraz monitoring parku. W 2020 r. zrealizowano projekt ze środków Programu Interreg V-A Polska–Słowacja 2014–2020 obejmujący budowę ścieżki przyrodniczo-historycznej, wykonanie tablic informacyjnych i oznakowania na terenie zabytkowego zespołu parkowo-pałacowego w Jedliczu. W ramach zadania została wytyczona i oznakowana ścieżka przyrodniczo-edukacyjna składająca się z 21 przystanków. Zostały dosadzone krzewy oraz drzewa¹⁸⁷.

Parki miejski w Supraślu¹⁸⁸ (województwo podlaskie) to część dawnego założenia ogrodowo-parkowego O.O. Bazylianów pochodzącego z przełomu XVII i XVIII wieku.¹⁸⁹ Powstanie parku związane jest z rozwojem osady włókienniczej w I połowie XIX w. – na lata po 1837 r. Całościowo opracowana koncepcja nowego miasta zakładała nie tylko zagospodarowanie terenu poszczególnych działek ogrodami otaczającymi stojące tam budynki, lecz także powstanie ogólnodostępnych przestrzeni publicznych, m.in. parków i zieleńców, w tym powstanie przy głównej ulicy parku miejskiego. Zlokalizowano go na porośniętym przez ols terenie, który wcześniej należał do klasztoru, jednak po obniżeniu się poziomu wody gruntowej (spowodowanym wykopaniem stawów w klasztornym ogrodzie włoskim) pojawiły się

¹⁸⁷ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

¹⁸⁸ Park miejski został wpisany przez Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku do rejestru zabytków pod nr 567 w dniu 18.12.1986 r.

¹⁸⁹ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Urząd Miejski w Supraślu (umowa licencyjna 19.09.2021r.)

na nim rośliny charakterystyczne dla borów mieszanych (mimo nadal dużej wilgotności podłoża).¹⁹⁰ Z uwagi na nieprzydatność tych terenów do zabudowy postanowiono założyć tu jeden z parków. Tym bardziej, że teren ten sąsiadował ze zbozem stanowiącym dominantę widokową tego fragmentu miasta.

Park rozplanowano na terenie o kształcie trapezu, sąsiadującym od północnego-zachodu z dawnym ogrodem włoskim Bazylianów a od południowego wschodu z ogrodem należącym do Bucholtzów. Zarówno ogród klasztorny, jak i ogród miejski oraz ogród Bucholtzów leżały na koronie wysokiej skarpy ciągnącej się nad doliną rzeki Supraśli i stanowiły wyróżniający się w krajobrazie miasta ciąg ogrodów mających zapewnić właściwą zdrowotność i estetykę miejscowości. Obecnie park miejski w Supraślu usytuowany jest pomiędzy rzeczką Grabów, która została przekształcona w stawy rybne, a ulicą Ogrodową. W parku zobaczyć można pomnik Orła Białego. Upamiętnia on mieszkańców Supraśla, którzy polegli w latach 1914–1920. W latach 80. XX w. w parku miejskim w Supraślu rosły 44 gatunki drzew i krzewów i występowały tu jeszcze nieliczne stare drzewa pozostałe z pierwotnego olsu oraz lipy i klony liczące wówczas ponad 150 lat, i pozostałe z nasadzeń dokonywanych przy drogach przez Bazylianów. Rosły też drzewa pochodzące z II połowy XIX w., sadzone i wyrosłe z samosiewów (lipy, graby, olchy, jesiony) oraz drzewa i krzewy sadzone w roku 1925 (brzozy, topole bujne, robinie, lilaki, śnieguliczki i jaśminowce). W parku rosła też spora liczba formowanych żywopłotów pochodzących z lat 70. i 80. XX w.¹⁹¹

Ten najstarszy w województwie publiczny ogród spacerowy, założony dla potrzeb nowo powstającej osady fabrycznej sukienników, nadal stanowił ważny element kompozycyjny klasycystycznego układu urbanistycznego Supraśla, łącząc miasto z terenem dawnych,

¹⁹⁰ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

¹⁹¹ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

barokowych ogrodów bazylikańskich. Park został zniszczony podczas nawałnicy w czerwcu 2016 roku. Powalonych zostało wiele cennych drzew. Wymagał odbudowy i ponownego zagospodarowania. Przedmiotem rewaloryzacji Parku Miejskiego w Supraślu była budowa ciągów pieszych (alejek parkowych, dojazdów), tężni z instalacją technologiczną i przyłączem elektroenergetycznym na potrzeby jej zasilania i instalacją oświetleniową, wiaty rekreacyjnej, instalacji elektroenergetycznej i oświetlenia, instalacji wodociągowej i kanalizacyjnej, przyłącza wodociągowego. Konieczny był również montaż elementów małej architektury oraz uporządkowanie drzewostanu – wykonanie wycinki i nasadzeń zieleni. Rewitalizacja części dawnego parku miejskiego polegała na utrzymaniu jego reprezentacyjnego charakteru. W części parku centralny punkt stanowi plac z wspomnianym już pomnikiem Orła Białego. Jest on otwarty w kierunku ul. Piłsudskiego i zamknięty szpalerem grabów kolumnowych. Zaprojektowano nawierzchnie żwirowe uzupełnione nawierzchnią z kostki Sokulskiej przy schodach wejściowych do parku. Wprowadzono dodatkowe drzewa o atrakcyjnym kwitnieniu (kasztanowce) i ulistnieniu (klony). W części dawnego Ogrodu Bazylianów wprowadzono aleję parkową łączącą ulice Piłsudskiego z Konarskiego. Nawiązuje to do układu dawnego ogrodu Bazylianów. Wzdłuż alei po stronie północnej zamontowano wzmocnioną nawierzchnię z ekokrat. Pomiędzy aleją Bazylianów a częścią reprezentacyjną zaprojektowano część parku o funkcji rekreacyjnej z tężnią solankową i wiatą turystyczną przy ulicy Konarskiego. Tężnię solankową zaprojektowano jako tradycyjny obiekt przyrodolecznicy. Pełni ona funkcję lokalnego źródła mikroklimatu o korzystnych parametrach prozdrowotnych (wytwarzanie aerozolu z solanki o bogatym składzie mineralnym). W wiacie rekreacyjnej zaplanowano kącik czytelniczy z miejscami do przechowywania książek. Na terenie całego parku zamontowano oświetlenie, ławki i inne elementy małej architektury (mostek, WC publiczne, ogrodzenie). Skarpy istniejących kanałów w części reprezentacyjnej i rekreacyjnej uzyskały

łagodny profil oraz obsadzono je roślinnością zadarniającą i roślinami dopasowanymi do poszczególnych stref roślinności nadwodnej.

Nie przewidziano ingerencji w istniejącą sieć elektroenergetyczną. Do zmienionego układu nawierzchni została zaprojektowana nowa instalacja oświetleniowa, którą podłączono do istniejącej tablicy. Stare latarnie i kable usunięto. Wykonano przyłącze wodociągowe i kanalizacyjne do tężni i toalety publicznej. Woda z terenu działki odprowadzana jest po terenie. W celu odwodnienia nawierzchni żwirowych powstał wzdłuż ciągów pieszych drenaż „francuski” jako element konstrukcji alejki oraz ukształtowanie terenu umożliwiające powierzchniowe odprowadzenie wody z roztopów, opadów i odprowadzanie do gruntu, a jej nadmiar do istniejących rowów, kanałów i niecki odprowadzającej.¹⁹²

Rewitalizacja terenu przeznaczonego na Park Miejski polegała na wytyczeniu i założeniu nowego układu alejek spacerowych, zieleni. Istniejące nawierzchnie zostały poszerzone, a zniszczone alejki żwirowe zlikwidowane. Przed wykonaniem założeń zieleni ogrodowej i układu drogowego przebudowano uzbrojenie terenu w zakresie budowy instalacji oświetleniowej oraz przyłącza wodociągowego i kanalizacyjnego. Istniejące drzewa zostały rozgęszczane, aby doświetlić krzewy i drzewa o atrakcyjnym kwitnieniu i ulistnieniu. W żwirowych alejkach spacerowych wykonano nowe nasadzenia. Ustawiono ławki i kosze na śmieci. Zielen zaprojektowano w sposób podkreślający charakter strefy reprezentacyjnej (część południowa parku) oraz strefy rekreacyjnej z odtworzoną aleją z dawnego założenia klasztorного (część północna parku). Ponadto umożliwiono korzystanie z terenu parku przyległego do cieku wodnego oraz rowów i zbiornika, a także wprowadzono tam zielen ozdobną. W strefie reprezentacyjnej odtworzono aleje lipowe i grabowe, posadzono żywopłoty grabowe wzdłuż alei parkowych – jedną z nich podkreślono wysokim żywopłotem

¹⁹² Opracowano na podstawie materiałów..., op.cit.

utworzonym z grabów kolumnowych, na okrągłych placach wykonano kwietniki z roślin sezonowych, odnowiono trawniki we wnętrzach parkowych, posadzono rośliny ozdobne wzdłuż rowu okresowo wypełniającego się wodą. W strefie rekreacyjnej odtworzono historyczną aleję obsadzoną drzewami oraz posadzono rośliny ozdobne przy cieku wodnym oraz przy nowo utworzonym zbiorniku. Na terenie ogrodu zainstalowano oświetlenie zewnętrzne z wyładowczymi źródłami światła. Oprawy zaprojektowano wzdłuż traktów pieszych. W celu zapewnienia dostępności parku dla osób z niepełnosprawnościami wszystkie różnice wysokości terenu wyrównano pochyleniami.¹⁹³

Projekt *Rewitalizacja Parku w Supraślu* współfinansowany był z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego na lata 2014–2020.¹⁹⁴

Zdjęcie III.18. Aleja boczna parku, fot. E. Kiljańczyk

¹⁹³ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

¹⁹⁴ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Zdjęcie III.19. Widok na wiatę rekreacyjną i stoiska handlowe, fot. M. Żygieło

Park Miejski im. Aleksandra Majkowskiego¹⁹⁵ (województwo pomorskie) usytuowany jest w ścisłym historycznym śródmieściu i łączy się z założeniem Kalwarii Wejherowskiej.¹⁹⁶

¹⁹⁵ A-525 (Zespół pałacowo-ogrodowo-parkowy Wejherów, Zespół pałacowo-ogrodowo-parkowy Wejherów w Wejherowie przy ul. Zamkowej, Parkowej, św. Jacka i gen. J. Wybickiego).

¹⁹⁶ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Urząd Miasta w Wejherowie (umowa licencyjna z dnia 13.09.2021 r.)

Zespół pałacowo-ogrodowo-parkowy stanowi przykład dominującego w polskim dziedzictwie ogrodowym typu rezydencjonalnego i zajmuje powierzchnię ponad 27 ha. Stanowi przykład kompozycji złożonej „geometryczno-swobodnej” ze współwystępującymi formami historycznymi, pozostając klarownym przykładem nawarstwień stylowych: renesansu polskiego, manieryzmu, baroku, naturalizmu i kaligrafii. Zespół pałacowo-ogrodowo-parkowy w Wejherowie jest przykładem włączenia rezydencji fundatorów i opiekunów sanktuarium kalwaryjskiego w strukturę kompozycyjną parku pielgrzymkowego kalwarii. O jego wyjątkowości na skalę europejską stanowi kompozycyjne i treściowe zespolenie i nadanie mu rangi symbolicznej jerozolimskiej świątyni Salomona „Miasta Świętego”, która jest traktowana jako *sacrum* krajobrazowe dla całej strefy parku modlitewnego, z wyraźnie wyodrębnioną niezależną częścią świecką. Jego historia sięga XVII wieku, kiedy powstał zespół dworsko-ogrodowy założony przez Jakuba Wejhera.¹⁹⁷ U podnóża Góry Oliwnej wzniesiono wówczas dwór z kolumnadą oraz renesansowy, regularny, kwaterowo-tarasowy ogród w stylu włoskim. Ogród, nazwany w dokumentach Ogrodem Getsemani (Ogród Oliwny), jako że stanowił integralną część założenia Kalwarii Wejherowskiej, był kompozycyjnie powiązany z przestrzenią nowo lokowanego miasta, a także z sadami mieszczańskimi. Druga połowa XVIII w. to czas kształtowania barokowej rezydencji rodu Przebendowskich, kolejnych możliwych właścicieli Wejherowa. W tym czasie w pełni zrealizowano założenie ogrodowo-parkowe. W ramach przekształcenia stylowego połączono dawny ogród Wejherów z obszernym terenem zlokalizowanym aż do Bramy Wschodniej Kalwarii Wejherowskiej. Kompozycja przestrzeni parkowej zawierała elementy geometryczne, takie jak osie prostokątne wiążące park z miastem, układ kanałów wodnych uformowanych

¹⁹⁷ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

w podłużny prostokąt i obramowanych szpalerami lipowymi. Układ geometryczny uzupełniały elementy krajobrazowe, a wśród nich naturalny, meandrujący bieg rzeki Cedron. W drugiej połowie XIX w. założenie ogrodowe uzyskało nowy wizerunek nawiązujący do angielskich parków krajobrazowych w odmianie naturalistycznej. W istniejącą barokową, geometryczną kompozycję wodną wpisano układ alejek o charakterze kaligraficznym, z przedłużeniem ich biegu na wschód poprzez mostki nad rzeką. Po 1945 r. nastąpił formalny podział parku na park pałacowy i miejski, przy zachowaniu pierwotnych granic, a także głównych elementów kompozycyjnych.¹⁹⁸ Z racji nowej funkcji miejskiej w obrębie parku miejskiego znalazły się nowe inwestycje (amfiteatr, place zabaw, kawiarnia). Ze względu na urozmaiconą przyrodę i ukształtowanie terenu park jest atrakcyjnym miejscem dla mieszkańców. Wypiełgnowane ścieżki prowadzą między pergolami i klombami, by za chwilę zamienić się w drewniane, podświetlane pomosty, po których idzie się przez obszar porośnięty dębami błotnymi. Na skraju parku jest staw, po kanałach okalających park pływają kaczki i łabędzie. W samym sercu zieleni znajduje się duży, atrakcyjny plac zabaw dla dzieci. Przez park przebiegają trasy *nordic walking*, szlak pieszy PTTK, ścieżka edukacyjna oraz ścieżka zdrowia z urządzeniami fitness. Na parkowym tarasie i w amfiteatrze odbywają się imprezy kulturalne. Dodatkową atrakcją parku są stare zabytkowe młyny na rzece Cedron, w tym zespół młyna cedrońskiego.¹⁹⁹ Rewitalizację parku rozpoczęto w 2009 roku, zakres prac obejmował odtworzenie i budowę ścieżek parkowych w ich historycznym przebiegu, pielęgnację i zachowanie drzewostanu, wykonanie instalacji nawadniającej nową zielen, stworzenie ścieżki dydaktycznej poprzez oznakowanie cennych przyrodniczo okazów. Powstały alejki parkowe oraz altana

¹⁹⁸ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

¹⁹⁹ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

widokowa. Dokonano również nowych nasadzeń i wykonano pergolę dla róż. Na terenie Parku Miejskiego znalazły się place zabaw dla dzieci, siłownia plenerowa na powietrzu, specjalne stoły do gry w szachy i ping-ponga. W 2014 roku w Parku Miejskim oczyszczono i pogłębiono Kanał Zachodni i Północny, wykonano stylowy, łukowy most nad kanałem, a wzdłuż Kanału Zachodniego została zamontowana efektowna, podświetlana fontanna, za którą rok później Wejherowo otrzymało tytuł za *Najlepszą inwestycję oświetleniową 2014 r.*²⁰⁰ W 2015 roku w parku powstały woliery dla ptaków, w których można podziwiać orły bieliki oraz żurawie koroniaste. Ptaki, które zamieszkały w Wejherowie są włączone do programu hodowlanego zagrożonego gatunku lub posiadają okaleczenia, które nie pozwalają im na samodzielne życie w naturalnym środowisku. Na terenie parku posadowiono dwa kamienne elementy trasy turystycznej „Szlak Nut Kaszubskich” – rzeźby z literami kaszubskiego alfabetu, znajduje się tu ławeczka z postacią Kaszuba grającego na akordeonie i śpiewającego słynne „Kaszubskie nuty”. To ostatni z 14 punktów tworzących trasę turystyczną „Szlak Nut Kaszubskich”. W latach 2016–2018 oczyszczono dno i wyremontowano brzegi stawu. Na powierzchni wody zakotwiczono pływającą wyspę dla ptaków. Wykonano komorę technologiczną dla urządzeń i instalacji systemu uzdatniania i oczyszczania wody, co umożliwia bytowanie zwierząt dziko żyjących. Przeprowadzono także kapitalny remont mostków nad rzeką Cedron. Powstała toaleta automatyczna dla odwiedzających, rozbudowano plac z urządzeniami siłowni zewnętrznej oraz plac zabaw przy siłowniach. Na terenie parku znajduje się restauracja.²⁰¹

²⁰⁰ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

²⁰¹ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Zdjęcie III.20. Widok z góry na Park Miejski, fot. Urząd Miejski w Wejherowie

Zdjęcie III.21. Ławeczka z postacią Kaszuba w Parku Miejskim, fot. Urząd Miejski w Wejherowie

Park Zdrojowy w Jastrzębiu-Zdroju²⁰² (województwo śląskie) położony jest w dzielnicy Zdrój i zajmuje obszar 18 ha. Miejsce to chętnie odwiedzają mieszkańcy, ze względu na liczne zabytki i organizowane wydarzenia kulturalne.²⁰³

Park Zdrojowy zachwyca różnorodną roślinnością – znaleźć tu można zarówno rodzime gatunki drzew, jak i rośliny sprowadzone z Ameryki Północnej (np. daglezwia zielona czy żółtnica pomarańczowa) lub Azji (miłorząb japoński). Park Zdrojowy dzieli się na dwie części determinowane ukształtowaniem terenu. Górna część przypomina ogród – z rzeźbami, odtwarzającymi motywy mitologiczne, ławeczkami i budynkami sanatoryjnymi. Nieco odmienny charakter ma druga część – Dolina Mikołaja o bujnej roślinności poprzecinanej krętymi ścieżkami prowadzonymi między stromymi stokami jaru z urokliwymi fińskimi mostkami, na których zakończani przypinają kłódki na znak wiecznej miłości.²⁰⁴ Przed zrekonstruowanym niedawno inhalatorium solankowym od lat 60. XX wieku znajduje się rzeźba *Duet* autorstwa Stanisława Słodowego, a w bezpośrednim sąsiedztwie jest pijalnia wód. Zabytkowa wizytówka miasta w Parku Zdrojowym to Dom Zdrojowy, w którym odbywają się koncerty, spektakle teatralne i zajęcia dla dzieci. Dom Zdrojowy wraz z budynkiem Łazienek II (Galerią Historii Miasta) i muszlą koncertową wyznaczają granice niewielkiego placu

²⁰² Zespół uzdrowiskowy. Granice ochrony obejmują cały teren parku w ramach działek wymienionych w decyzji. A/1524/93, 30.04.1993 r. – mpzp C80 U. Nr XII/124/2007 z dnia 28.06.2007 r. i C64 U. Nr XII/125/2007 z dnia 28.06.2007 r. W skład parkowego kompleksu zabytków wchodzi: Dom Zdrojowy (A/1524/93 – 2), Łazienki II (A/1524/93 – 3), Łazienki I (A/1524/93 – 4), Masnówka (A/1524/93 – 5), Dom św. Józefa (A/1524/93 – 6), Zakład Marii (A/1524/93 – 7), Dom Aniołów Stróżów (A/1524/93 – 8), Pijalnia Wód (A/1524/93 – 9), Muszla koncertowa (A/1524/93 – 10). Park zdrojowy z elementami małej architektury. A/1524/93 – mpzp C 80 i część wsch. mpzp C64.

²⁰³ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Urząd Miasta Jastrzębie-Zdrój (umowa licencyjna z dnia 14.09.2021 r.)

²⁰⁴ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

z fontanną. Dodatkową atrakcją stanowi usytuowany nieopodal barwny zegar kwiatowy. Park został objęty rewitalizacją, w ramach której przeprowadzono:²⁰⁵

- kompleksową rewitalizację istniejącej promenady z ławkami,
- wprowadzenie placyku utwardzonego przy Domu Zdrojowym,
- instalację pergoli,
- remont ścieżek: wzdłuż frontu i tyłu muzeum, przy Domu Zdrojowym,
- kompletny remont Placu głównego parku,
- remont zabytkowej Muszli koncertowej przy placu głównym,
- remont i wymianę na nowe istniejących schodków i murków oporowych,
- przywrócenie do zabytkowej tkanki Parku Zdrojowego całego terenu Placu reprezentacyjnego o nawierzchni z wielkoformatowych płyt granitowych,
- wykonanie oświetlenia części parku,
- uporządkowanie drzewostanu i zieleni,
- budowę przyłączy elektrycznych.

Zdjęcie III.22. Park Zdrojowy w Jastrzębiu-Zdroju, fot. B. Englender

²⁰⁵ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Zdjęcie III.23. Plac przed Domem Zdrowym i muszla koncertowa, fot. Ł. Parylak

Zabytkowy park w Zborowie (województwo świętokrzyskie)²⁰⁶ obejmuje pałac z XVI wieku, który gruntownie przebudowano w stylu klasycystycznym oraz park z XIX wieku. Obecnie znajduje się tam Dom Pomocy Społecznej. Gmina Solec-Zdrój w ramach projektu *Poszerzenie oferty kulturalnej na terenie gminy Solec-Zdrój skierowanej do mieszkańców, turystów oraz kuracjuszy* realizowała zadanie *Zagospodarowanie fragmentu zabytkowego parku w Zborowie*. Realizacja zadania miała na celu m.in. adaptację historycznego założenia ogrodowego do potrzeb współczesnej społeczności lokalnej i odwiedzających, poprawę wizualnej i użytkowej jakości oraz bezpieczeństwa przestrzeni publicznej, stworzenie zielonej

²⁰⁶ Wpisany do rejestru (wojewódzkiego) zabytków pod numerem A 70/6, decyzja z dnia 22.06.1967 r.

przestrzeni, polepszenie warunków do czynnego wypoczynku i spędzania czasu na powietrzu.²⁰⁷

W ramach realizacji zadania wykonano nową wiatę przystankową, powstały alejki spacerowe, altana oraz urządzenia małej architektury. Zostały wytyczone dwie ścieżki edukacyjne: ścieżka przyrodnicza oraz historyczna z tablicami informacyjnymi. Dokonano również nasadzeń nowej roślinności – powstała m.in. łąka ekologiczna, ogród ziołowo-kwiatowy, murawa piknikowa²⁰⁸.

Zdjęcie III.24. Zabytkowy park w Zborowie, fot. Urząd Gminy w Solcu-Zdroju

²⁰⁷ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Gminę Solec-Zdrój (umowa licencyjna z dnia 26.08.2021 r.)

²⁰⁸ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Gminę Solec-Zdrój (umowa licencyjna z dnia 26.08.2021 r.)

Zdjęcie III.25. Zabytkowy park w Zborowie, fot. Urząd Gminy w Solcu-Zdroju

Park w Durągu²⁰⁹ (województwo warmińsko-mazurskie) jest obiektem o dużych wartościach przyrodniczych i historycznych, leży na terenie Nadleśnictwa Olsztynek i objęty jest programem *Natura 2000* – rezerwat wodny rzeki Drwęcy. Stanowi siedlisko grądu subatlantyckiego i podzielony został na 3 części:²¹⁰

- rezerwat przyrody w odległości 5 m od rzeki, tj. bufor przy brzegach dopływu Drwęcy. Teren ten jest wyłączony z inwestycji, ze względu na formę ochrony, jaką jest objęty;
- teren właściwy parku;
- ekosystem referencyjny – nieinwazyjne zagospodarowanie terenu.

²⁰⁹ Park wpisany do rejestru zabytków 23.06.1989 r., nr A-2831.

²¹⁰ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Gminę Ostróda (umowa licencyjna z dnia 31.03.2022 r.)

Założenie dworsko-parkowe położone jest po wschodniej stronie wsi Durąg. Historycznie dominantę układu przestrzennego zespołu dworsko-parkowego z folwarkiem stanowi centralnie posadowiony dwór, przez którego środek prowadzi główna oś założenia. Od strony głównego traktu komunikacyjnego przebiegającego przez wieś prowadzi paradna aleja lipowa kończąca się przed dworem owalnym podjazdem. Następnie po stronie parku główną oś podkreśla aleja obsadzona strzyżonymi grabami, zakończona przed płynącym w poprzek parku strumieniem półkolistym placykiem obsadzonym również grabami. Na placyku znajduje się klomb. Regularny układ naszkicowanego parku podkreślają nasadzenia graniczne. Od strony północnej prowadzone są wzdłuż nadrzecznej skarpy. Natomiast od strony południowej szpaler graniczny tworzą dęby. Ważnym elementem kompozycji jest usytuowany przed elewacją parkową dworu salon ogrodowy. Ukształtowany w formie półkola, zamknięty po bokach podwójnym szpalerem, obsadzonym strzyżonymi grabami, częściowo powielającym jego kształt.²¹¹ W historycznym projekcie parku, zgodnie z ówczesnie panującymi tendencjami w sztuce ogrodowej nadano mu formę krajobrazową, powiększając jego powierzchnię o przyległy od wschodu teren, a także jar z przepływającym potokiem Dylewka. Kompozycja parku jest urozmaicona, na co duży wpływ ma zróżnicowana topografia terenu. Fragment okolicy przy dworze obejmujący dawny regularny park jest płaski. Wschodnia część charakteryzuje się zmiennym ukształtowaniem terenu o deniwelacjach dochodzących do kilku metrów. Następną formą krajobrazową wykorzystaną w kompozycji parku jest jar, przez który przepływa potok Dylewka. Cechą wyróżniającą kompozycję jest brak wyraźnie poprowadzonej alei obwodnicowej. Granice parku od strony południowej i północnej stanowią drogi, powiązane w kilku miejscach alejami komunikacyjnymi

²¹¹ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Gminę Ostróda (umowa licencyjna z dnia 31.03.2022 r.)

prowadzącymi przez park. Układ alejek spacerowych oraz wnętrza parkowych został zróżnicowany. Przy dworze rozległy salon ogrodowy ograniczony został aleją o charakterze wewnętrznej obwodnicy powiązanej alejkami tworzącymi małe, elipsowate wnętrza parkowe. Natomiast od strony jaru z potokiem alejki przyjmują kształt serpentynowaty, tworząc wnętrza o wydłużonym, nieregularnym kształcie. W części wschodniej parku przeważają rozległe wnętrza wyznaczone przez układ alej prowadzonych miękką linią o dużych promieniach krzywizn. Ważnym elementem kompozycji parku jest potok Dylewka ze sztucznie stworzonymi zakolami i wyspami, które można podziwiać z alei nad brzegiem skarpy.²¹²

Rewitalizacją objęto 5,2 ha parku – zadbano w szczególności o ochronę bioróżnorodności, wprowadzono elementy edukacyjne i informacyjne, stworzono spójny i przejrzysty układ roślinny, odtworzono oraz utworzono nowe wnętrza parkowe, przywrócono rozwiązania występujące w zabytkowym parku, wzbogacono runo parkowe. Przeprowadzono także adaptację układu wodnego, modernizację przepustu wodnego, modernizację istniejącej komunikacji poprzez adaptację głównych ciągów i projekt nowych. Wzbogacono park o elementy małej architektury (ławki, kosze na śmieci, altana, mostki, kamienie z cytatami, stojak na rowery) oraz oświetlenie stylizowanymi latarniami i światłami reflektorowymi podświetlającymi ciekawe egzemplarze drzewostanu.

Mając na uwadze konieczność zadbania o ochronę i odtworzenie grądu subatlantyckiego, postanowiono pozostawić martwe drewno i martwe drzewa, w tym wywroty i złomy z wyłączeniem sytuacji stwarzających zagrożenie zdrowia lub życia, wyłączyć z użytkowania grądy położone w bezpośrednim sąsiedztwie cieków i źródeł, odnowić zadrzewienia z graba, zachować fragmenty starych drzewostanów, wykonać cięcia sanitarne, nie wprowadzać sosny w odnowieniach

²¹² Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

powyżej 20% oraz gatunków obcych geograficznie, usunąć gatunki obce geograficznie i ekologicznie w cięciach pielęgnacyjnych, oraz wprowadzić elementy informacyjne. Postanowiono również wprowadzić na teren parku rośliny z Czerwonej Księgi Roślin Polski, czyli gatunki zagrożone wyginięciem, takie jak: cis pospolity, jarząb szwedzki, sasanka wiosenna, a także gatunki krytycznie zagrożone: dyptam jesionolistny, karmnik ościsty, oraz zadbano o wprowadzenie elementów informacyjnych i edukacyjnych. Aby zadbać o dobrostan zwierząt chronionych, powieszono budki lęgowe dla ptaków z Dyrektywy Ptasiej (np. dzięcioła czarnego), budki dla wiewiórek, które są pod ochroną częściową od 2014 r. oraz posadzono rośliny przyciągające ptaki, stanowiące ich pokarm: jarząb szwedzki, cis pospolity, rośliny przyciągające owady: dzika róża. Dostosowano również istniejący zbiornik wodny dla płazów oraz ptaków – ułożono odpowiednio zanurzone kamienie, aby ptaki mogły bezpiecznie się napić lub odpocząć²¹³.

Zdjęcie III.26. Park w Durągu, fot. Gmina Ostróda

²¹³ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Zdjęcie III.27. Park w Durągu, fot. Gmina Ostróda

Park dworski²¹⁴ (miejski) w gminie Golina (województwo wielkopolskie) założony został w stylu angielskim na początku XIX w. Po 1830 r. wchodził w skład dóbr golińskich.²¹⁵ Typowe dla stylu klasycystycznego parku są swobodne grupy drzew, otwarte polany, zwarte grupy drzewostanu oraz powiązanie widokowe kompozycji parku z dalekim krajobrazem.

²¹⁴ Dwór w zespole dworsko-folwarcznym z dnia 21.08.1968 r. Rejestr zabytków Nr A-90/181. Park w zespole dworsko-folwarcznym z dnia 03.04.1990 r. Rejestr zabytków Nr A-437/179.

²¹⁵ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Gminę Golina (umowa licencyjna z dnia 13.09.2021 r.)

Północno-zachodnia część parku, leżąca przy ul. Słowackiego, ma kształt zbliżony do prostokąta. W tej części parku, na osi głównej założenia, 160 m od bramy wjazdowej znajduje się klasycystyczny dworek. Za dworkiem park poszerza się. Południowa część parku ma nieregularny kształt i urozmaiconą rzeźbę terenu. Cała powierzchnia parku zajmuje 9,82 ha, z czego 1,1 ha przypada na cztery stawy. W górnej części założenia znajdują się dwa stawy o owalnym kształcie i mało urozmaiconej linii brzegowej. W części dolnej układ wodny jest bardziej skomplikowany i urozmaicony, tworzą go dwa stawy. Jeden z nich swoim układem przypomina „rzekę angielską”, element wodny charakterystyczny dla parków krajobrazowych przełomu XVIII i XIX wieku. Na stawie znajduje się malownicza wyspa, połączona z brzegiem mostem. Układ wodny w bardzo dużej mierze przetrwał w formie niezmienionej.

Przed I wojną światową właścicielem majątku był hrabia Karol Suchorzewski z żoną. Po gruntownym odrestaurowaniu, od 1 września 1979 roku dworek zajmowany jest przez Przedszkole w Golinie.²¹⁶

Prace związane z rewitalizacją Parku obejmowały odtworzenie alejek, częściowo z betonowej kostki brukowej, nawierzchni mineralnej wodoprzepuszczalnej, a na większych spadkach z bruku kamiennego. Zamontowano elementy małej architektury, takie jak: ławki, kosze na śmieci, stoły szachowe, leżaki parkowe, tablice edukacyjne, barierki zabezpieczające. W dolnej części parku utworzono scenę letnią, otoczoną drewnianą pergolą, z możliwością montażu sezonowego dachu namiotowego. Wykonano nowy plac zabaw. Rozbudowano oświetlenie i instalację elektryczną, a także wymieniono istniejące lampy. Wizerunek parku istotnie się poprawił. Zielen jest czynnikiem pod wieloma względami wpływającym na jakość życia w środowisku miejskim²¹⁷.

²¹⁶ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

²¹⁷ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Zdjęcie III.28. Alejka prowadząca od dworku do dolnej części Parku, fot. Twoja Telewizja Regionalna 24

Zdjęcie III.29. Widok na scenę w dolnej części Parku, fot. Twoja Telewizja Regionalna 24

Park Miejski w Świdwinie²¹⁸ (województwo zachodniopomorskie) jest największym terenem zielonym w mieście (12 ha) położonym przy zboczu doliny rzeki Regi.²¹⁹ Pochodzi z XIX w. Usytuowany na pagórkowatym terenie ma charakter naturalistyczny. W parku zachował się układ przestrzenny z nieregularnymi alejkami parkowymi i starodrzewem, który został przekształcony z części lasów miejskich. W 1911 r. w najwyższym punkcie parku zbudowano wieżę Bismarcka, do której prowadziły kamienne schody ujęte lipową aleją. Wśród drzew parkowych dominują: świerki, buki, lipy, dęby, graby oraz wiąz. Niegdyś w parku utworzono tzw. karpi staw,

²¹⁸ Numer wpisu do rejestru zabytków: nr rej. A-1192 z 18.03.1980 i z 28.10.2013 r.

²¹⁹ Opracowano na podstawie materiałów źródłowych przekazanych przez Urząd Miasta Świdwina (umowa licencyjna z dnia 20.09.2021 r.)

obok którego dobudowano strzelnicę i dom strzelecki, który po wojnie przystosowano na mieszkania. W parku można podziwiać odrestaurowany pałacyk, pięknie położony u podnóża parkowych wzniesień, nad płynącą tu małą rzeczką Galbeną.²²⁰

W latach 2018–2019 w ramach *Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014–2020* Priorytet II *Ochrona Środowiska, a w tym adaptacja do zmian klimatu* Działanie 2.5 *Poprawa jakości środowiska miejskiego* Zabytkowy Park Miejski w Świdwinie przeszedł gruntowną rewitalizację. Uporządkowano układ przestrzenny Parku i wprowadzono nowe funkcje poprzez wyodrębnienie 9 sektorów. Zagospodarowano drzewostan poprzez wycinanie i karczowanie drzew oraz cięcia sanitarne w koronach drzew. Zrealizowano nowe nasadzenia drzew i krzewów liściastych i iglastych w gruncie, nowe nasadzenia roślin wodnych w stawach i basenach, które wcześniej wyczyszczono. Zbudowano alejki parkowe, ciągi pieszo-jezdne o powierzchni 3 490 m² oraz ciągi piesze o powierzchni 12 385 m², schody terenowe granitowe z poręczami. Park wyposażono w elementy małej architektury: ławki bez oparcia – 14 szt., ławki z oparciem – 54 szt., kosze na śmieci – 22 szt., ławostoły piknikowe – 10 szt., wiaty drewniane – 10 szt., betonowy krąg na ognisko. Wybudowano 9 miejsc parkingowych w tym jedno dla osób z niepełnościami. Rewitalizacja miała również na celu zachowanie terenów cennych przyrodniczo i zwiększenie bioróżnorodności, rozpowszechnianie gatunków rodzimych zamiast gatunków inwazyjnych, co w efekcie poprawiło stan środowiska naturalnego²²¹.

²²⁰ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

²²¹ Opracowano na podstawie materiałów ..., op.cit.

Zdjęcie III.30. Alejka w Parku Miejskim w Świdwinie, fot. Hudini

Zdjęcie III.31. Alejka w Parku Miejskim w Świdwinie, fot. Hudini

III.3. Działania o charakterze rewaloryzacyjnym
zabytkowych parków JST – w świetle badań ankietowych²²²

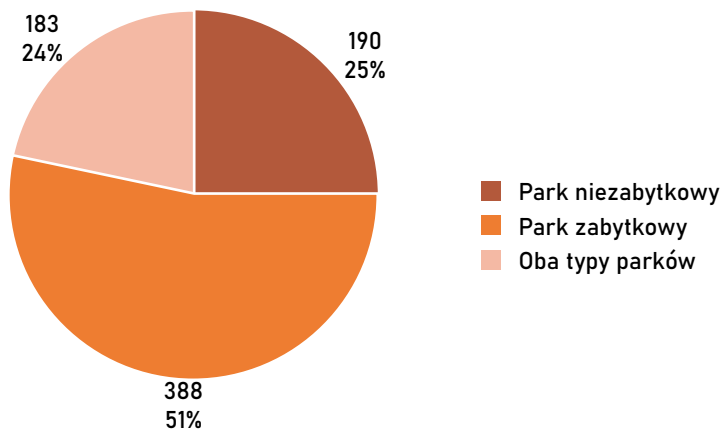
Badanie ankietowe *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego* zostało przygotowane i zrealizowane przez Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego w 2022 roku. Wzięło w nim udział 1 395 jednostek samorządu terytorialnego z terenu Polski, a więc 56,3% ogółu gmin.²²³ Struktura próby jest analogiczna do struktury populacji – wskaźnik podobieństwa struktur sięga 87%. Największa liczba JST reprezentowanych w próbie pochodziła z woj. wielkopolskiego,

²²² Całość opracowano na podstawie Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, (dostęp z dnia 31.08.2022 r.)

²²³ Według stanu na 1 stycznia 2022 r. liczba gmin w Polsce to 2 477, w tym 302 gminy miejskie, 662 gminy miejsko-wiejskie i 1 513 gmin wiejskich.

kujawsko-pomorskiego, dolnośląskiego, śląskiego, małopolskiego i lubelskiego. W badaniu największy odsetek respondentów stanowiły gminy wiejskie (59%). Większość badanych JST to gminy zamieszkiwane przez 3–20 tys. osób (78,9%). Na terenie 761 z 1 395 badanych gmin (54,5%) znajdują się parki stanowiące własność samorządu. Odsetek gmin, w których badani potwierdzają funkcjonowanie parków jest najwyższy w miastach na prawach powiatu (92,5%) oraz w gminach miejskich (82,4%). Połowa ($n=388$) badanych gmin odpowiedziała, że posiada zabytkowy park. W blisko co czwartej gminie (posiadającej choć jeden park) funkcjonują obydwa typy parków – zabytkowe i niezabytkowe – wskazało na to 13% ogółu badanych.

Wykres III.1. Rodzaj parku funkcjonującego na terenie gminy, będący własnością samorządu ($n=761$)

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 8.

Parki zabytkowe będące własnością samorządu funkcjonują łącznie w 571 badanych gminach. Biorąc pod uwagę typ gminy, udział gmin z parkami zabytkowymi jest największy w miastach na

prawach powiatu, zaś w gminach wiejskich jest najniższy. W gminach miejsko-wiejskich i miejskich parki zabytkowe są w blisko połowie JST (Tabela 3.1).

Tabela III.1. Gminy, w których własnością samorządu są parki zabytkowe według typu gminy

Typ gminy	n	%	
		ogólna liczba JST posiadających parki w gminach danego typu = 100	ogólna liczba JST w gminach danego typu = 100
Gmina wiejska	281	82,2	33,9
Gmina miejsko-wiejska	184	71,6	48,8
Gmina miejska	65	58,0	47,8
Miasto na prawach powiatu	41	83,7	77,4

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 21.

Tabela III.2. Gminy, w których własnością samorządu są parki zabytkowe według liczby parków i województw

Województwo	Liczba gmin według liczby parków zabytkowych				Odsetek gmin w województwie o liczbie parków			Mediana liczby parków
	1	2	3	4 i więcej	1	2	3 i więcej	
Dolnośląskie	43	14	7	9	58,9	19,2	21,9	1
Kujawsko-pomorskie	23	14	5	11	43,4	26,4	30,2	2
Lubelskie	32	6	2	1	78,0	14,6	7,3	1
Lubuskie	12	6	0	1	63,2	31,6	5,3	1
Łódzkie	29	0	1	3	87,9	0,0	12,1	1
Małopolskie	25	6	0	2	75,8	18,2	6,1	1
Mazowieckie	26	2	1	4	78,8	6,1	15,1	1
Opolskie	10	4	2	4	50,0	20,0	30,0	1
Podkarpackie	27	3	0	3	81,8	9,1	9,1	1

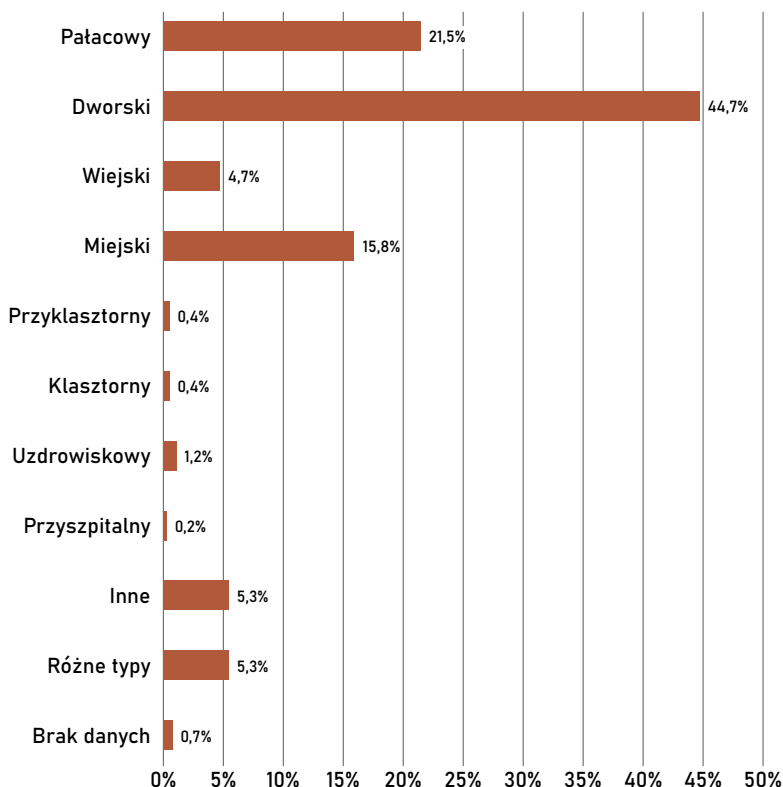
cd. tab. 3.2.

Podlaskie	7	1	0	1	77,8	11,1	11,1	1
Pomorskie	14	8	2	1	56,0	32,0	12,0	1
Śląskie	20	5	3	5	60,6	15,2	24,3	1
Świętokrzyskie	6	1	3	2	50,0	8,3	41,7	1
Warmińsko- -mazurskie	17	5	0	3	68,0	20,0	12,0	1
Wielkopolskie	65	21	5	6	67,0	21,6	11,4	1
Zachodniopomorskie	13	5	4	10	40,6	15,6	43,8	2

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 23.

Jak wynika z Tabeli 3.2., jednym parkiem zabytkowym może pochwalić się większość gmin w poszczególnych województwach. Mediana liczby parków zabytkowych wynosi 1 dla większości województw, a tylko dla dwóch województw (zachodniopomorskiego i kujawsko-pomorskiego) wynosi 2. Biorąc pod uwagę gminy, w których zlokalizowane są parki zabytkowe pozostające w zasobach samorządów, blisko połowa z nich (44,7%) to parki dworskie. Kolejne co do znaczenia są parki pałacowe (21,5%), a także parki miejskie (15,8%). Jak wynika z przeprowadzonego badania, w gminach wiejskich najliczniejsze są parki dworskie, zaś w gminach miejskich i w miastach na prawach powiatu najwięcej jest parków miejskich. W blisko 1/3 gmin miejsko-wiejskich znajduje się park dworski lub pałacowy. Parki pałacowe są ważną kategorią parków zabytkowych (drugą co do popularności) we wszystkich typach gmin poza miastami na prawach powiatu.

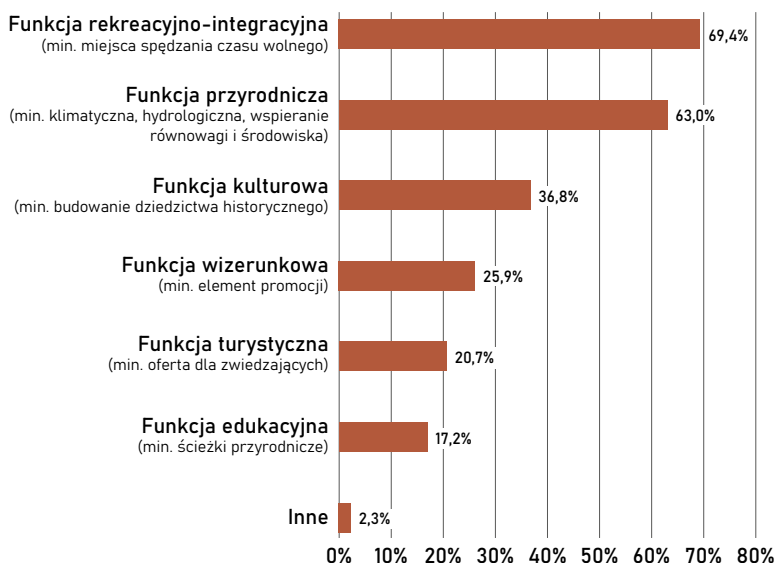
Wykres III.2. Rodzaje parków zabytkowych będących w zasobach samorządów (w %, n=571)

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 23.

Oceniając funkcje parków zabytkowych, większość respondentów (ok. 70%) wskazywała na ich funkcję rekreacyjno-integracyjną (np. miejsca spędzania czasu wolnego), zaś blisko 2/3 badanych gmin – na funkcję przyrodniczą (m.in. klimatyczną, hydrologiczną, wspieranie równowagi środowiska). Na funkcję kulturową wskazała ponad 1/3 gmin. Mniejsze znaczenie przypisywano funkcji wizerunkowej (26%), turystycznej (21%) i edukacyjnej (17%).

Wykres III.3. Gminy według oceny funkcji parków zabytkowych (w %, n=571)

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 25.

W ramach posiadanej infrastruktury najczęściej wskazywano na małą architekturę (ławki, kosze, stojaki rowerowe). W zakresie infrastruktury technicznej, najczęściej wskazywano na oświetlenie (ok. 62% JST), w infrastrukturze komunikacyjnej na alejki dla pieszych (77,4% JST) i ścieżki rowerowe. Najbardziej zróżnicowana jest oferta wyposażenia ogrodu: kładki, altanki i fontanny pojawiały się we wszystkich gminach, które wskazywały na wyposażenie w tym obszarze, mniej uniwersalny charakter miały rzeźby, a zamglawia-cze stanowiły bardzo rzadki element wyposażenia parków zabytkowych. W 3/4 JST, w których zainstalowano błękitną infrastrukturę, zdecydowano się na jedno rozwiązanie (zwykle – dla 2/3 z nich – był to staw). Mówiąc o infrastrukturze edukacyjnej, zdecydowanie najczęściej wymieniano tablice informacyjne. Ścieżki dydaktyczne

(prezentujące atrakcje przyrodnicze, historyczne itp.) zainstalowane są w parkach zabytkowych w co piątej gminie. Wśród infrastruktury sportowej najbardziej popularne są place zabaw dla dzieci (blisko połowa wskazań: 44%).

Tabela III.3. Gminy według rodzaju podjętych prac w parkach zabytkowych i typu gminy

Średnia liczba rozwiązań (spośród analizowanych 22)	5,9	7,7	11,0	12,3
% ogółu gmin podejmujących takie działania w parkach zabytkowych w danym typie gmin				
Wypożyczenie ogrodu i małą architekturą	67,6	83,2	93,8	95,1
Infrastruktura komunikacyjna	66,2	83,7	93,8	100,0
Infrastruktura techniczna	49,1	71,7	90,8	90,2
Infrastruktura sportowo-rekreacyjna	47,0	53,8	69,2	82,9
Błękitna infrastruktura	52,0	51,6	47,7	68,3
Infrastruktura edukacyjna	39,9	59,2	72,3	73,2
Infrastruktura kulturalna	12,8	27,2	41,5	51,2

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 29.

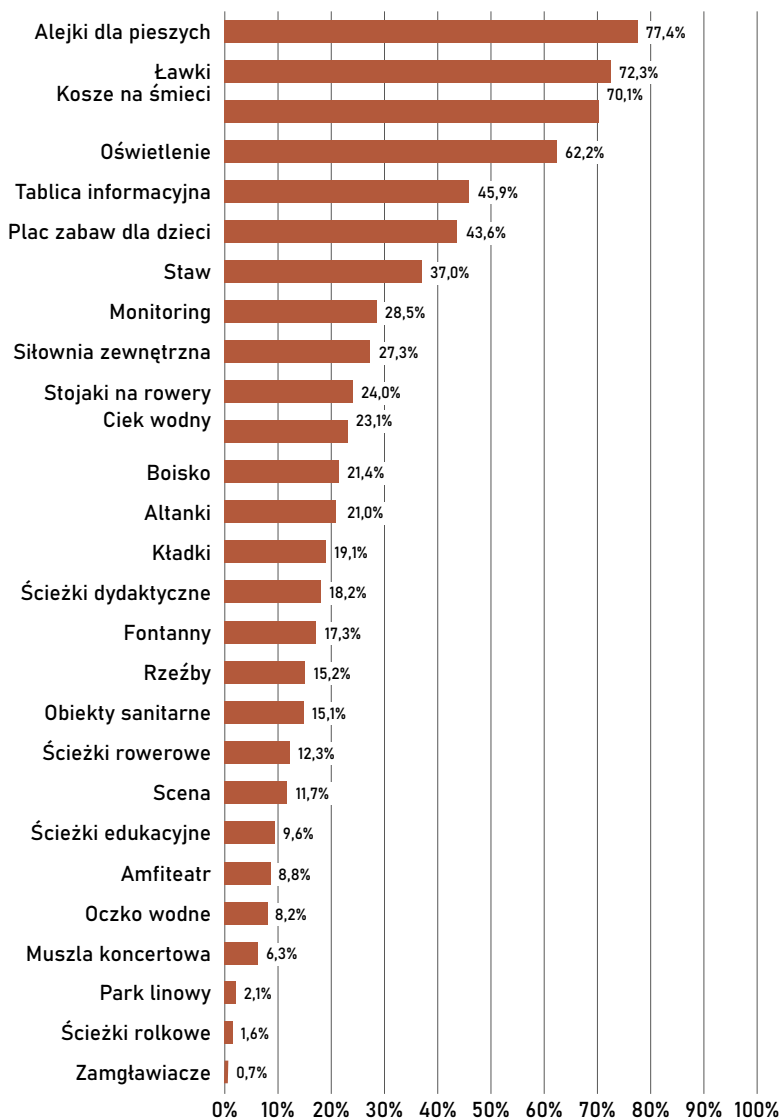
Zamglawiacze, ścieżki rolkowe, parki linowe, muszle koncertowe, amfiteatry i oczka wodne są rzadkim rozwiązaniem w parkach zabytkowych. Rozwiązania infrastrukturalne w parkach zabytkowych wdrożono w większości gmin we wszystkich województwach, jednak odsetek ten jest zróżnicowany – od 72% w woj. świętokrzyskim, 81–83% – w woj. wielkopolskim i śląskim, w pozostałych województwach odsetek ten przekracza 90%, a w małopolskim, opolskim, podlaskim i zachodniopomorskim przynajmniej jeden typ obiektów

wymieniano we wszystkich gminach (Wykres 3.4). Średnia liczba wdrożonych rozwiązań infrastrukturalnych waha się od ok. 5 w woj. warmińsko-mazurskim i lubelskim do 10 w Śląskiem. Za najważniejsze rozwiązania infrastrukturalne w parkach zabytkowych we wszystkich województwach uznano alejki dla pieszych, ławki i kosze na śmieci, a także oświetlenie.

Na podstawie zrealizowanego badania można wskazać województwa, w których najczęściej zastosowano wybrane rozwiązania infrastrukturalne, należą do nich:

- tablice informacyjne, ścieżki rowerowe – woj. podlaskie (78% i 33%),
- stawy – woj. kujawsko-pomorskie, mazowieckie, wielkopolskie i łódzkie (ok. 50%),
- siłownie zewnętrzne – woj. mazowieckie, opolskie i pomorskie (ok. 40%),
- boiska – woj. mazowieckie i małopolskie (odpowiednio: 36% i 30%),
- place zabaw, stojaki na rowery i fontanny – woj. śląskie (odpowiednio: 70%, 48% i 42%),
- muszle koncertowe – woj. śląskie i świętokrzyskie (ok. 25%),
- rzeźby – woj. śląskie, lubuskie, małopolskie (ok. 30%),
- monitoring i obiekty sanitarne – woj. małopolskie (odpowiednio: 52% i 33%).

Wykres III.4. Elementy infrastruktury zainstalowane w parkach zabytkowych będących własnością gminy (w %, n= 571)

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 27.

Tabela III.4. Gminy według rodzaju podjętych prac w parkach zabytkowych i typu gminy (jako procent ogółu gmin podejmujących takie działania w parkach zabytkowych w danym typie gmin)

Wyszczególnienie	Gmina wiejska	Gmina miejsko-wiejska	Gmina miejska	Miasto na prawach powiatu
Oświetlenie	47,7	67,9	90,8	90,2
Monitoring	16,4	31,0	60,0	51,2
Obiekty sanitarne	6,0	14,7	32,3	51,2
Amfiteatr	3,9	9,8	16,9	24,4
Muszla koncertowa	1,4	6,5	15,4	24,4
Scena	8,2	14,1	18,5	14,6
Alejk dla pieszych	66,2	83,7	93,8	100,0
Ścieżki rowerowe	2,5	14,1	30,8	41,5
Ścieżki rolkowe	0,0	2,2	4,6	4,9
Ławki	60,1	79,9	92,3	90,2
Kładki	11,7	21,7	30,8	39,0
Altanki	16,7	20,1	29,2	41,5
Fontanny	4,6	19,0	41,5	58,5
Rzeźby	5,3	15,2	33,8	53,7
Stojaki na rowery	14,9	21,2	50,8	56,1
Kosze na śmieci	57,7	76,1	90,8	95,1
Zamglawiacze	0,0	0,0	1,5	7,3
Oczko wodne	5,0	8,7	13,8	19,5
Staw	36,3	37,5	32,3	46,3
Ciek wodny	20,3	21,7	30,8	36,6
Ścieżki dydaktyczne (prezentują atrakcje przyrodnicze, historyczne itp.)	12,1	19,0	38,5	24,4
Ścieżki edukacyjne (charakter oświatowy)	6,8	10,3	16,9	14,6
Tablica informacyjna	34,2	51,6	63,1	73,2

cd. tab. 3.4.

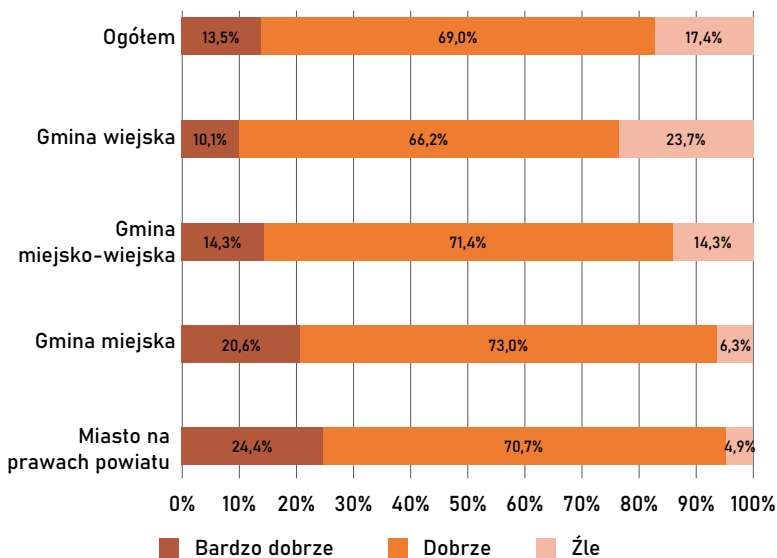
Plac zabaw dla dzieci	33,8	44,6	58,5	82,9
Sitownia zewnętrzna	20,6	23,9	44,6	61,0
Boisko	22,8	21,7	12,3	24,4
Park linowy	1,1	2,2	6,2	2,4

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 30.

Rodzaj rozwiązań infrastrukturalnych w parkach zabytkowych jest też zróżnicowany według typu parku, choć we wszystkich typach lista najczęściej stosowanych obiektów infrastruktury jest podobna i obejmuje podstawowe elementy: alejki dla pieszych, ławki, kosze na śmieci i oświetlenie. Najbardziej holistycznie podchodzi się do infrastruktury w parkach miejskich (instalując średnio 11 rodzajów infrastruktury) i w parkach łączących różne typy (10), zaś najmniej (5–6) w parkach wiejskich i dworskich. W przypadku większości analizowanych elementów infrastruktury (17 z 27) najczęściej stosowane są one w parkach miejskich (czasem taki sam wynik dotyczy parków mieszanych). Z kolei elementy błękitnej infrastruktury (oczka wodne, stawy, ciekły wodne), a także amfiteatry, kładki, altany, ścieżki edukacyjne i boiska najczęściej wymieniano w gminach dysponujących parkami zabytkowymi o mieszanym charakterze. Odnosząc się do typów parków, w których liczba stosowanych rozwiązań infrastrukturalnych jest najmniejsza (wiejskich i dworskich), zauważmy, że odsetek stosujących je gmin jest wielokrotnie niższy niż w pozostałych typach parków. Dodatkowo, niektóre z tych rozwiązań (np. alejki dla pieszych, ławki, kosze na śmieci, oświetlenie, obiekty sanitarne, sceny, altanki, rzeźby, tablice informacyjne, place zabaw) są podobnie często wykorzystywane w parkach wiejskich i dworskich, a np. monitoring, ścieżki rowerowe, kładki, stojaki na rowery, siłownie zewnętrzne są częstsze w parkach dworskich.

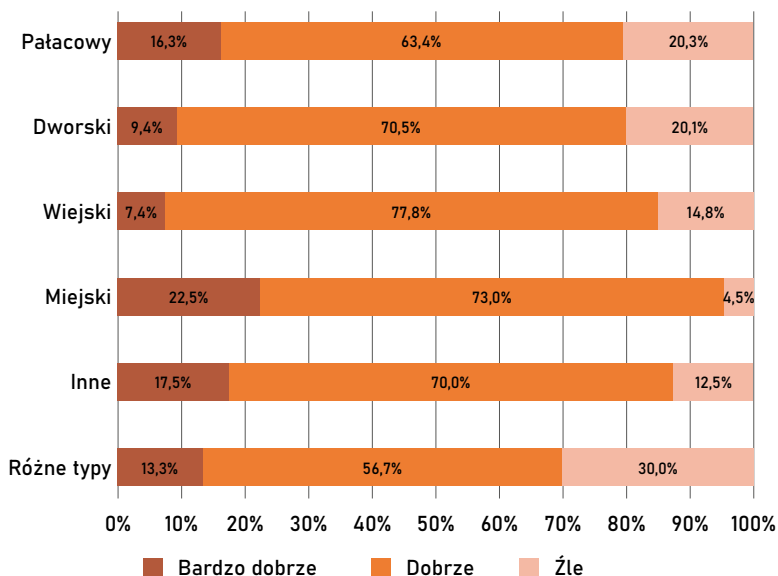
Większość badanych potwierdziło przynajmniej dobry stan zieleni na terenie parków zabytkowych, aczkolwiek tylko 14% uważa go za bardzo dobry. Stan zieleni w parkach zabytkowych jest, zdaniem badanych, najłabszy w gminach wiejskich (prawie co czwarta osoba udzieliła odpowiedzi „zły”, a tylko co dziesiąta – „bardzo dobry”). Najlepiej natomiast oceniany jest stan zieleni w gminach miejskich i miastach na prawach powiatu – w co czwartej–piątej gminie ocena jest bardzo dobra, a tylko w co dwudziestej – zła.

Wykres III.5. Ocena stanu zachowania zieleni występującej na terenie parków zabytkowych – ogółem i według typu gminy (w %, liczba gmin posiadających parki zabytkowe = 100)

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 33.

Wykres III.6. Ocena stanu zachowania zieleni występującej na terenie parków zabytkowych – według typu parku (w %, liczba gmin posiadających parki zabytkowe = 100)

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 33.

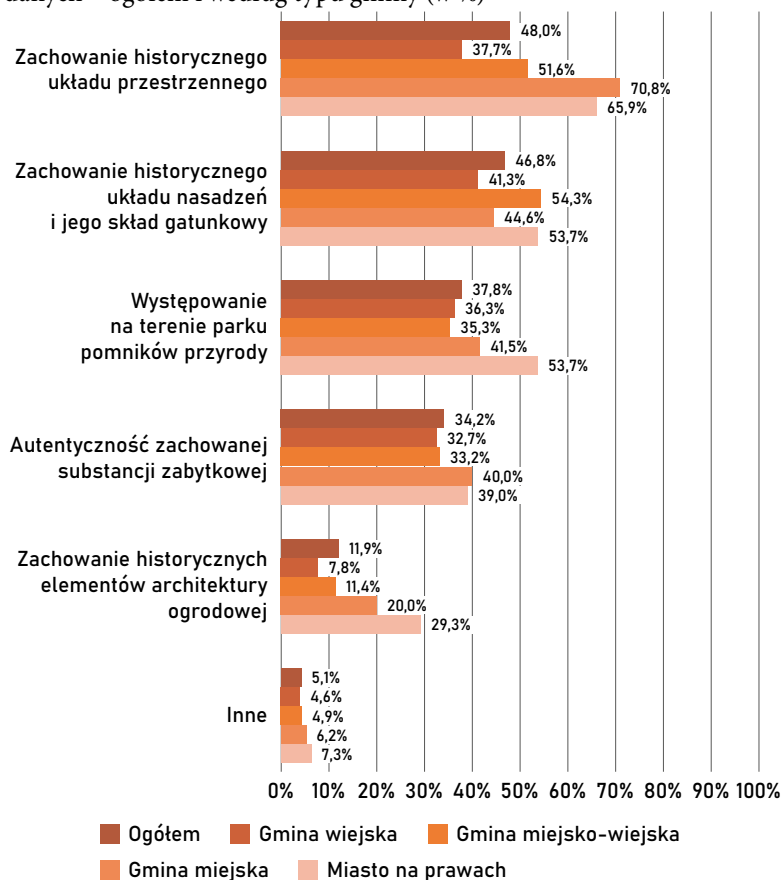
Stan zachowania zieleni w parkach zabytkowych jest w świetle badanych opinii najlepszy w gminach miejskich, w co piątej gminie źle oceniany jest stan parków pałacowych i dworskich. Do podstawowych potrzeb zaliczono:

- zabiegi związane z utrzymaniem i odnową zieleni;
- usunięcie samosiewów młodych drzew, zabiegi pielęgnacyjne, cięcia fitosanitarne, usunięcie obumarłych drzew, wymiana drzewostanu, gospodarka drzewostanem, nowe nasadzenia,
- poprawa warunków glebowych,
- utworzenie stref ochronnych wokół pomników przyrody, wyłączenie tych stref z użytkowania,

- wzbogacenie struktury warstwowej zieleni,
- odtworzenie rabat kwiatowych,
- badanie drzewostanu, inwentaryzacja i ewentualne badania dendrologiczne starodrzewu, inwentaryzacja zieleni,
- zagospodarowanie przestrzeni w parkach:
- budowa/przywrócenie ścieżek, alejek,
- wprowadzenie otwartych przestrzeni (polan parkowych) i otwarcie widokowych,
- wprowadzenie stref tematycznych zieleni z uwzględnieniem wiodących funkcji terenu,
- budowa/odbudowa ogrodzeń,
- budowa małej infrastruktury ogrodowej, alejek dla pieszych, monitoring, oświetlenia, placu zabaw, zamontowanie koszy i ławek,
- działania rewitalizacyjne parków i ich rewaloryzacja,
- zwiększenie nakładów finansowych na utrzymanie parków,
- zachowanie niszczących ruin zamku.

Najważniejszym walorem parków zabytkowych wskazywanym przez respondentów było zachowanie historycznego układu przestrzennego oraz historycznego układu nasadzeń i jego skład gatunkowy. Około 1/3 badanych wskazywała na występowanie na terenie parku pomników przyrody oraz autentyczność zachowanej substancji zabytkowej.

Wykres III.7. Najcenniejsze walory zabytkowego parku/ów w opinii badanych – ogółem i według typu gminy (w %)

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 34.

W gminach miejskich znacznie silniej niż w wiejskich i miejsko-wiejskich przywiązuje się wagę do zachowania historycznego układu przestrzennego (blisko 3/4 wskazań). Zachowanie historycznego układu nasadzeń i ich składu gatunkowego oraz występowanie pomników przyrody jest z kolei istotne dla blisko połowy

gmin miejskich i nieco ponad w połowie miast na prawach powiatu. W gminach wiejskich z kolei odsetek wskazań dla każdego z wariantów jest mniejszy, a nieco wyżej niż inne walory ceni się zachowanie historycznego układu nasadzeń i jego skład gatunkowy. Rzadziej wskazywano na inne walory (ok. 5% JST), wśród których wymieniano cenne okazy drzewostanu, drzewostan wymagający pielęgnacji, starodrzew. Opinie w tym zakresie są zróżnicowane także w ujęciu typu parku zabytkowego (Tabela 3.5).

Tabela III.5. Najcenniejsze walory zabytkowego parku/ów w opinii badanych według typu parku (w %)

Wyszczególnienie	Pałacowy	Dworski	Wiejski	Miejski	Inne	Różne typy
Autentyczność zachowanej substancji zabytkowej	30,9	39,2	18,5	28,9	31,0	43,3
Zachowanie historycznego układu przestrzennego	60,2	36,1	37,0	57,8	61,9	63,3
Zachowanie historycznych elementów architektury ogrodowej	14,6	7,1	7,4	16,7	26,2	13,3
Zachowania historycznego układu nasadzeń i jego skład gatunkowy	47,2	45,9	37,0	47,8	52,4	56,7
Występowanie na terenie parku pomników przyrody	39,8	36,1	25,9	44,4	33,3	46,7
Inne	4,9	4,7	3,7	5,6	9,5	0,0

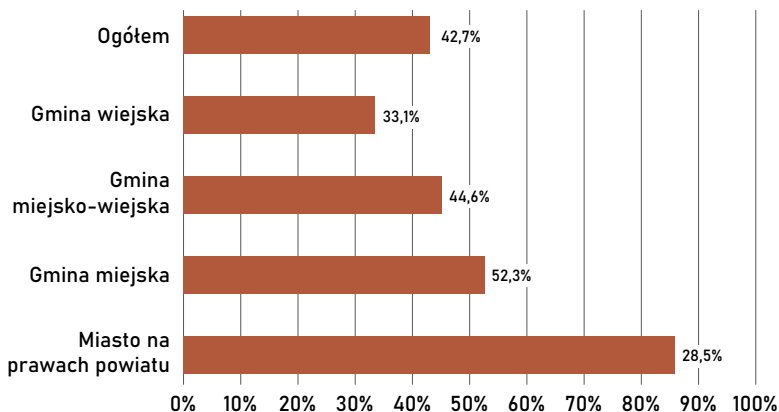
Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 35.

W większości typów parków najważniejsze jest zachowanie historycznego układu przestrzennego (ok. 60% wskazań), aczkolwiek w przypadku parków dworskich i wiejskich odsetek ten jest blisko dwukrotnie niższy. W przypadku parków dworskich ważniejsze jest zachowanie historycznego układu nasadzeń i jego skład gatunkowy (blisko 50% wskazań), a w parkach wiejskich oba te walory

są równie ważne (37% gmin). W gminach dysponujących parkami pałacowymi i miejskimi udział wskazujących na zachowanie historycznego układu nasadzeń jest również wysoki, a dla dysponujących parkami mieszanymi i innymi – nawet wyższy (52–57%).

Kolejna kwestia, jaką uwzględniono w badaniu gmin mających w zasobach parki zabytkowe, to ich rewitalizacja/rewaloryzacja. W latach 2014–2021 działania o takim charakterze prowadzone były w 43% badanych gmin dysponujących takimi parkami (17% ogółu badanych). Dotyczy to prawie wszystkich (85%) miast na prawach powiatu, około połowy gmin miejskich i miejsko wiejskich i 1/3 gmin wiejskich (Wykres 3.8).

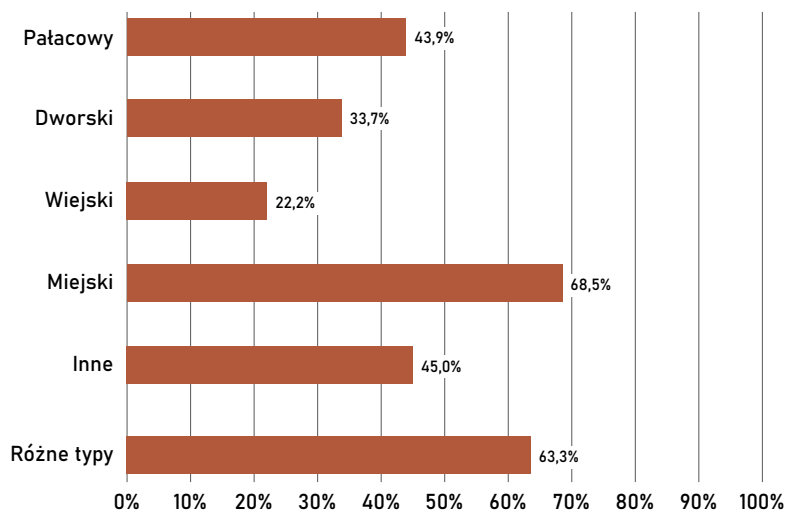
Wykres III.8. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy w latach 2014–2021 były realizowane działania o charakterze rewitalizacyjnym/rewaloryzacyjnym w Państwie parku/ach zabytkowych?” – ogółem i według typu gminy (w %)

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 36.

W parkach miejskich działania rewaloryzacyjne/rewitalizacyjne wprowadzano w nieco ponad 2/3 posiadających je gmin oraz w 44% gmin mających parki pałacowe.

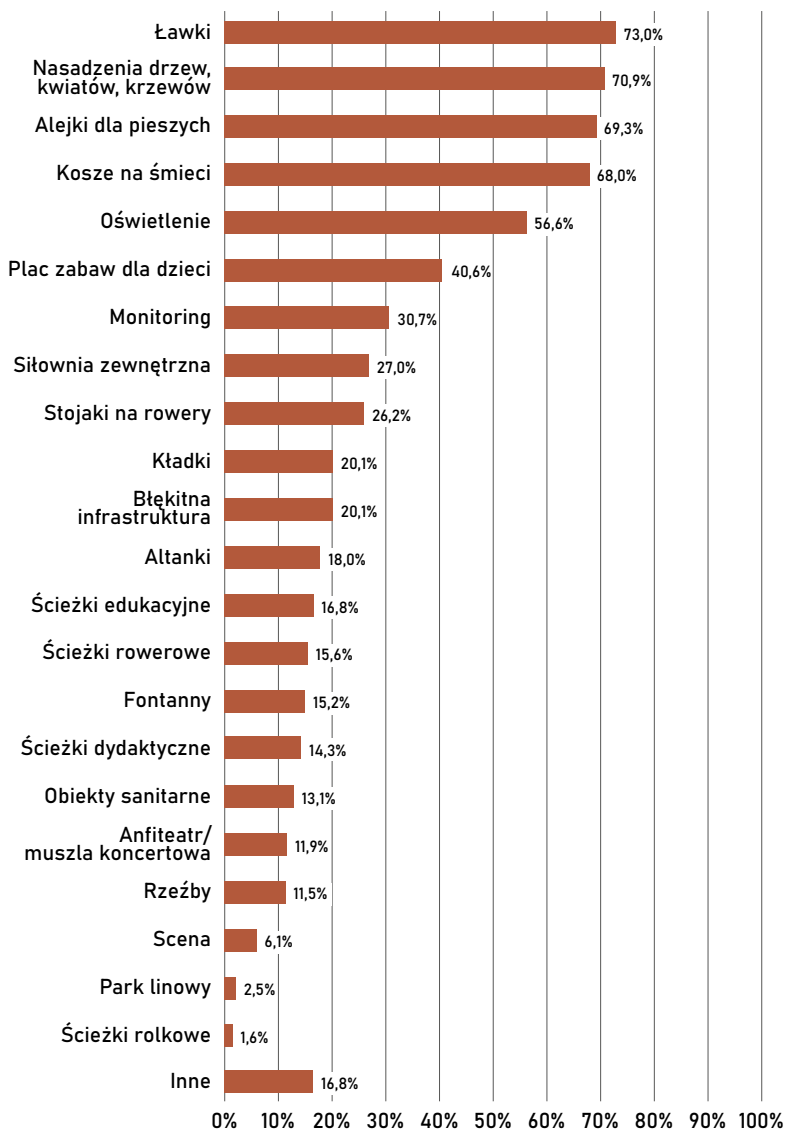
Wykres III.9. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy w latach 2014–2021 były realizowane działania o charakterze rewitalizacyjnym/rewaloryzacyjnym w Państwa parku/ach zabytkowych?” według typu parku (w %)

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 36.

W ramach rewitalizacji koncentrowano się przede wszystkim na instalowaniu ławek (73%), a także na nasadzeniach drzew, krzewów i kwiatów, alejkach dla pieszych i koszach na śmieci (ok. 70% JST). 57% JST wskazało na oświetlenie, a 41% – na place zabaw. Rzadziej wymieniano monitoring, siłownie zewnętrzne i stojaki na rowery, kładki i błękitną infrastrukturę. Mniej niż co dziesiąta gmina dokonująca rewitalizacji w parkach zabytkowych inwestowała w ścieżki rolkowe, parki linowe i sceny.

Wykres III.10. Gminy według rodzaju prac rewitalizacyjnych/rewaloryzacyjnych przeprowadzonych parkach zabytkowych (w %, n=244)

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 37.

Wśród innych elementów infrastruktury wymieniano przede wszystkim działania pielęgnacyjne związane z utrzymaniem nasadzeń: pielęgnacja i częściowa wycinka drzewostanu, kompleksowa pielęgnacja drzew, leczenie drzew, nasadzenia nowych drzew, pielęgnacja zieleni, bieżące utrzymanie czystości, usuwanie złomów i wywrotów stanowiących zagrożenie, wycinka samosiewów, uporządkowanie podszytu. Wskazano też na zakładanie budek lęgowych dla ptaków. Poza tym wymieniano różne obiekty infrastruktury:

- sportowe: boiska, miasteczko rowerowe, skateparki, korty tenisowe,
- ogród sensoryczny, pijalnię wody zdrojowej, tężnię solankowa,
- budynek świetlicy wiejskiej, remont budynku kina znajdującego się na terenie parku, parkingi turystyczne, ogrodzenie,
- odtworzenie dawnego układu fortyfikacji.

Tabela III.5. Gminy według rodzaju podjętych prac rewitalizacyjnych/rewaloryzacyjnych w parkach zabytkowych wg typu gminy (jako procent ogółu gmin podejmujących takie działania w parkach zabytkowych w danym typie gmin)

Wyszczególnienie	Gmina wiejska	Gmina miejsko-wiejska	Gmina miejska	Miasto na prawach powiatu
n (gminy prowadzące rewitalizację parków)	93	82	34	35
Ścieżki rowerowe	10,8	14,6	20,6	25,7
Ścieżki rolkowe	1,1	0,0	5,9	2,9
Aleje dla pieszych	68,8	70,7	61,8	74,3
Ścieżki edukacyjne	15,1	18,3	23,5	11,4
Ścieżki dydaktyczne	15,1	18,3	14,7	2,9
Ławki	74,2	69,5	79,4	71,4
Kładki	16,1	22,0	26,5	20,0
Altanki	19,4	19,5	11,8	17,1
Stojaki na rowery	19,4	22,0	41,2	40,0
Kosze na śmieci	63,4	70,7	64,7	77,1
Fontanny	7,5	14,6	14,7	37,1

III.3. Działania o charakterze rewaloryzacyjnym zabytkowych parków JST...

cd. tab. 3.5.

Rzeźby	6,5	7,3	17,6	28,6
Monitoring	21,5	41,5	38,2	22,9
Oświetlenie	52,7	56,1	61,8	62,9
Nasadzenia drzew, krzewów, kwiatów	68,8	63,4	82,4	82,9
Błękitna infrastruktura	15,1	17,1	23,5	37,1
Amfiteatr/muszla koncertowa	2,2	17,1	8,8	28,6
Scena	6,5	8,5	2,9	2,9
Siłownia zewnętrzna	28,0	20,7	26,5	40,0
Park linowy	1,1	4,9	2,9	0,0
Plac zabaw dla dzieci	34,4	35,4	44,1	65,7
Obiekty sanitarne	6,5	12,2	20,6	25,7
Inne	17,2	14,6	26,5	11,4

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 38.

Udział gmin, które w danym województwie podejmowały się rewitalizacji parków zabytkowych w ogólnej liczbie gmin w danym województwie, które dysponują parkami zabytkowymi wahał się w zakresie 20–25% w woj. warmińsko-mazurskim i świętokrzyskim oraz 67% w woj. śląskim i podkarpackim. Niezależnie od województwa najczęściej wymieniano kosze na śmieci i ławki.

Tabela III.6. Gminy według rodzaju podjętych prac rewitalizacyjnych/rewaloryzacyjnych w parkach zabytkowych według województwa

Wyszczególnienie	DL	KP	LU	LUB	ŁD	MP	MAZ	OP	PK	POD	POM	SL	SW	WM	WLK	ZP
Realizowano działania o charakterze rewitalizacyjnym/rewaloryzacyjnym																
n	30	16	13	6	16	18	13	9	18	6	9	22	3	5	51	9
%	42	31	32	33	49	56	39	45	55	67	36	67	25	20	53	29
Średnia liczba typów prac	7,0	6,8	5,4	6,7	7,5	6,6	5,6	8,0	7,1	6,2	6,7	6,1	2,7	6,6	5,9	7,2
Rodzaj prac o charakterze rewitalizacyjnym/rewaloryzacyjnym (%)																
Ścieżki rowerowe	10	38	.	17	6	17	8	33	17	33	22	14	.	20	14	22
Ścieżki rolkowe	.	6	8	6	.	.	5
Aleje dla pieszych	73	75	69	83	81	61	77	67	83	50	67	55	.	60	69	78
Ścieżki edukacyjne	37	19	.	.	19	6	8	33	22	.	33	5	.	20	18	11
Ścieżki dydaktyczne	27	6	23	33	25	11	.	22	22	.	33	.	.	.	10	11
Ławki	80	63	69	100	81	78	69	67	83	83	78	59	33	80	69	78
Kładki	20	19	8	33	38	22	15	33	28	17	22	18	33	.	16	11
Altanki	13	31	31	17	25	28	.	11	28	33	22	18	33	40	6	11
Stojaki na rowery	27	31	8	17	44	33	15	44	22	50	33	23	.	20	22	33
Kosze na śmieci	73	50	54	100	81	67	54	67	83	83	78	55	33	80	67	78
Fontanny	13	25	.	17	13	6	31	22	11	17	11	23	.	20	16	11
Rzeźby	3	.	.	17	6	17	23	.	17	17	33	9	.	40	12	22

	cd. tab. 3.5.																
Monitoring	37	31	23	17	31	39	23	44	39	33	22	32	.	20	27	33	
Oświetlenie	60	44	54	67	75	67	54	78	67	50	56	41	.	60	51	67	
Nasadzenia drzew, krzewów, kwiatów	73	81	77	83	75	72	69	89	50	67	56	73	.	80	73	67	
Bieżąca infrastruktura	27	25	8	.	19	11	15	33	17	.	22	27	33	20	24	11	
Amfiteatr	7	13	.	.	13	6	.	22	17	.	.	23	33	.	14	44	
Scena	7	13	.	17	13	6	.	.	.	33	.	5	33	.	6	.	
Sitownia zewnętrzna	37	38	31	.	25	11	38	56	17	.	22	36	33	60	16	44	
Park linowy	7	.	15	.	.	6	11	
Plac zabaw dla dzieci	47	38	38	33	38	56	38	33	28	33	11	68	.	40	33	67	
Obiekty sanitarne	13	13	.	.	31	28	15	33	17	.	11	5	.	.	12	.	
Inne	7	19	23	17	13	11	8	11	33	17	33	23	.	.	20	11	

DL – dolnośląskie, KP – kujawsko-pomorskie, LU – lubelskie, LUB – lubuskie, ŁD – łódzkie, MP – małopolskie, MAZ – mazowieckie, OP – opolskie, PK – podkarpackie, POD – podlaskie, POM – pomorskie, SL – śląskie, WLK – wielkopolskie, ZP – zachodniopomorskie; . – brak prac danego typu.

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 40.

Wśród pozostałych województw wyróżniają się *in plus*:

- dolnośląskie, pomorskie i opolskie – pod względem ścieżek edukacyjnych (ok. 40%),
- kujawsko-pomorskie, podlaskie i podkarpackie – pod względem ścieżek rowerowych (33%),
- podlaskie, opolskie i łódzkie – pod względem stojaków na rowery (odpowiednio: 50% i 44%),
- warmińsko-mazurskie – pod względem siłowni zewnętrznych (60%) i rzeźb (40%),
- opolskie i małopolskie – pod względem monitoringu (ok. 40%),
- śląskie, zachodniopomorskie i małopolskie – pod względem placów zabaw (56–68%).

Biorąc pod uwagę typ parku zabytkowego, w ramach rewitalizacji można wskazać najbardziej popularne rozwiązania:

- nasadzenia drzew, krzewów, kwiatów najczęściej wymieniano w parkach pałacowych (82%) i sklasyfikowanych jako inne oraz miejskich (76–78%), wiejskich (50%) i dworskich (62%),
- kosze na śmieci, ławki i alejki dla pieszych najczęściej wymieniano w parkach miejskich i „innych” – ok. 80% wobec 50–60% parków wiejskich i dworskich.

Dodatkowo można zauważyć, że:

- monitoring (50%) i ścieżki rowerowe (33%) wymieniano częściej w „innych” parkach zabytkowych (33–40%),
- ścieżki dydaktyczne i edukacyjne są najrzadsze w parkach mieszanych, dworskich i wiejskich (0–13%), a stojaki na rowery – w parkach dworskich (12%),
- fontanny i rzeźby są najrzadsze w parkach pałacowych i dworskich (4–11%),
- rzeźby (33%) i sceny (17%) najczęściej wymieniano w odniesieniu do parków wiejskich,

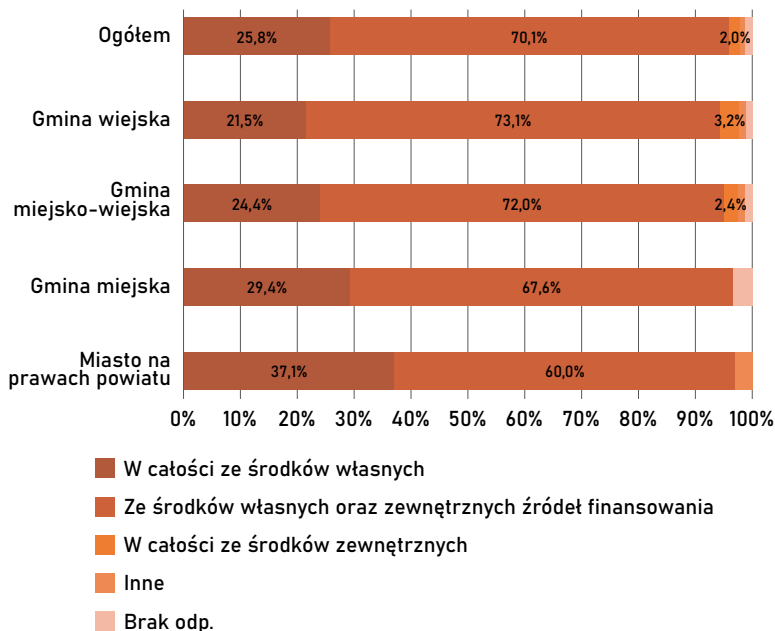
- błękitna infrastruktura relatywnie częściej wykorzystywana jest w rewitalizacji zabytkowych parków mieszanych i miejskich (31–37%).

Tabela III.7. Gminy według rodzaju podjętych prac rewitalizacyjnych/rewaloryzacyjnych w parkach zabytkowych według typu parku (liczba parków, w których podjęto rewitalizację = 100)

Wyszczególnienie	Pałacowy	Dworski	Wiejski	Miejski	Inne	Różne typy
n (gminy prowadzące rewitalizację parków)	54	86	6	61	18	19
Ścieżki rowerowe	5,6	15,1		23,0	33,3	10,5
Ścieżki rolkowe		1,2		3,3		5,3
Alejki dla pieszych	64,8	67,4	66,7	75,4	72,2	68,4
Ścieżki edukacyjne	22,2	12,8	16,7	18,0	22,2	10,5
Ścieżki dydaktyczne	20,4	12,8		13,1	16,7	10,5
Ławki	70,4	70,9	66,7	77,0	77,8	73,7
Kładki	16,7	20,9	16,7	23,0	11,1	26,3
Altanki	13,0	22,1	16,7	16,4	11,1	26,3
Stojaki na rowery	29,6	11,6	16,7	42,6	33,3	26,3
Kosze na śmieci	64,8	60,5	50,0	80,3	77,8	68,4
Fontanny	11,1	5,8	16,7	27,9	16,7	26,3
Rzeźby	3,7	8,1	33,3	18,0	16,7	15,8
Monitoring	31,5	25,6	16,7	34,4	50,0	26,3
Oświetlenie	51,9	51,2	66,7	65,6	66,7	52,6
Nasadzenia drzew, krzewów, kwiatów	81,5	61,6	50,0	75,4	77,8	68,4
Błękitna infrastruktura	11,1	15,1	16,7	31,1	16,7	36,8
Amfiteatr/muszla koncertowa	3,7	8,1		18,0	22,2	26,3
Scena	3,7	7,0	16,7	6,6	5,6	5,3
Siłownia zewnętrzna	31,5	18,6	16,7	32,8	33,3	31,6
Park linowy	1,9	1,2		3,3	5,6	5,3
Plac zabaw dla dzieci	35,2	32,6	33,3	54,1	38,9	52,6
Obiekty sanitarne	7,4	8,1	16,7	18,0	27,8	21,1
Inne	18,5	18,6		8,2	22,2	31,6

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 41.

Wykres III.11. Gminy według źródeł finansowania działań o charakterze rewitalizacyjnym/rewaloryzacyjnym w parkach zabytkowych – ogółem i według typu gminy (w %, gminy, które realizowały tego typu działania w latach 2014–2021 = 100)

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 41.

Biorąc pod uwagę 241 badanych gmin, w których prowadzono w latach 2014–2021 działania o charakterze rewitalizacyjnym/rewaloryzacyjnym w parkach zabytkowych, blisko 3/4 z nich finansowało te prace łącząc środki własne i zewnętrzne źródła finansowania. Udział ten w gminach różnego typu waha się od 60% w miastach na prawach powiatu do 73% w gminach wiejskich. Co czwarta gmina z tej grupy finansowała je w całości ze środków własnych – tu z kolei gminy wiejskie miały niższy odsetek (22%) niż pozostałe, zwłaszcza niż miasta na prawach powiatu (37%). Tylko nieliczne gminy

korzystały wyłącznie ze środków zewnętrznych (2%, $n = 5$), a 1% wskazywało na inne źródła.

Respondenci wskazywali przy tym źródła finansowania prac rewitalizacyjnych/ rewaloryzacyjnych w parkach zabytkowych ze środków własnych i zewnętrznych łącznie.

Przedstawiciele gmin, które mają w swoich zasobach parki zabytkowe, wskazywali także na pięć głównych związanych z nimi problemów (Tabela 3.8).

Tabela III.8. Główne problemy związane z posiadaniem parków zabytkowych w opinii przedstawicieli samorządów właścicielskich – ogółem i według typu gminy (w %)

	Ogółem	Gmina wiejska	Gmina miejsko-wiejska	Gmina miejska	Miasto na prawach powiatu
Nieuregulowany stan prawny	7,4	7,5	7,6	7,7	4,9
Wieloletnie zaniedbania w utrzymaniu zieleni parkowej	58,8	68,0	59,8	36,9	26,8
Wieloletnie zaniedbania w utrzymaniu infrastruktury parkowej np. małej architektury	30,1	29,5	33,7	26,2	24,4
Wprowadzanie nowych funkcji będących zagrożeniem dla walorów zabytkowych parku/parków	19,1	14,6	16,3	32,3	41,5
Wysokie bieżące koszty utrzymania parku/parków	42,0	36,3	41,8	53,8	63,4
Inne	16,3	12,8	15,8	21,5	34,1

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 42.

Respondenci najczęściej wskazywali na wieloletnie zaniedbania w utrzymaniu zieleni parkowej (59%), szczególnie istotne w gminach wiejskich (68%) i miejsko-wiejskich (60%). Dla porównania,

w gminach miejskich odsetek osób, które wskazywały ten powód wyniósł 37%, a w miastach na prawach powiatu – tylko 27%. W ostatnich dwóch typach gmin największe znaczenie mają natomiast wysokie bieżące koszty utrzymania parków (54–63% wskazań wobec ok. 40% w pozostałych gminach). Na nieuregulowany stan prawny wskazało niespełna 10% badanych. Wśród innych odpowiedzi wskazywano na brak środków finansowych – również na konieczne remonty infrastruktury parkowej, na przywrócenie stanu pierwotnego, na inwestycje, koszty przygotowania i przeprowadzenia rewitalizacji. Problematiczne są też dewastacje mienia oraz procedury uzgodnienia z konserwatorem zabytków, a także utrzymanie parku przez firmę wylanianą w drodze przetargu. Plany rewitalizacji/rewaloryzacji parków zabytkowych ma blisko 2/3 (65%) gmin posiadających parki tego typu. W tej grupie blisko połowa planuje ją w okresie od 2 do 4 lat (32% ogółu gmin mających parki zabytkowe), zaś około 1/3 z nich planuje rewitalizację nie wcześniej niż za 4 lata, a 1/4 badanych – w najbliższym roku.

Tabela III.9. Plany dotyczące rewitalizacji i jej terminu według typu gmin (w %)

Wyszczególnienie	Gmina wiejska	Gmina miejsko-wiejska	Gmina miejska	Miasto na prawach powiatu
Plan rewitalizacji/rewaloryzacji	61,9	69,0	56,9	78,0
Termin rewitalizacji/rewaloryzacji parku zabytkowego				
W najbliższym roku	15,4	21,3	24,3	50,0
W okresie od 2 do 4 lat	44,0	52,8	59,5	31,3
Powyżej 4 lat	40,6	26,0	16,2	18,8

Źródło: Wiktorowicz J., *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” 13/2022, s. 44.

Plany rewitalizacji zgłosiło 78% miast na prawach powiatu, 69% gmin miejsko-wiejskich wobec ok. 60% gmin wiejskich i miejskich. W tej grupie miasta na prawach powiatu planują rewitalizację przede wszystkim w najbliższym roku (połowa JST), podczas gdy gminy miejskie i miejsko-wiejskie – zwykle w okresie od 2 do 4 lat, zaś gminy wiejskie w okresie 2–4 lata lub powyżej 4 lat.

ZAKOŃCZENIE

Powołanie we wrześniu 2015 roku Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego (NIST) – państwowej jednostki budżetowej podległej Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji stanowiło odpowiedź na potrzebę wsparcia samorządu terytorialnego. Koncepcja działań NIST przewiduje zintegrowane i kompleksowe podejście do samorządności w Polsce. Celem działania Instytutu jest stymulowanie zrównoważonego i innowacyjnego rozwoju jednostek samorządu terytorialnego oraz diagnoza, analiza i rekomendowanie kierunków zmian w zakresie lokalnych polityk szczegółowych. Do najistotniejszych obszarów działania Instytutu należy działalność edukacyjna, szkoleniowa i wydawnicza. Realne wsparcie dla jednostek samorządu terytorialnego stanowi prowadzona przez NIST e-platforma umożliwiająca odbycie służby przygotowawczej dla nowo zatrudnionych pracowników administracji samorządowej. Uzupełnienie dotychczasowej, tradycyjnej oferty szkoleń stacjonarnych stanowią także e-szkolenia. W zakresie działalności szkoleniowej i edukacyjnej Instytut występuje w roli organizatora i współorganizatora szkoleń, warsztatów i konferencji oraz aktywnie uczestniczy w przedsięwzięciach organizowanych przez inne podmioty działające w obszarze samorządności terytorialnej.

Próba wypracowania metod adaptacji zabytkowych parków i ogrodów do współczesnych form użytkowania, z jednej strony gwarantuje poszanowanie ich substancji zabytkowej, z drugiej zaś pozwala na wykorzystanie istniejącego potencjału jako waloru gminy. W trakcie rewaloryzacji obiektu zawsze rodzą się pytania o zakres prac, który nie zniszczy zabytkowego charakteru założenia. Zrównoważone i trwałe użytkowanie

zasobów i składników przyrody jest podejściem, gdzie obok konserwatorskich, ochronnych działań podejmowane są działania na rzecz budowania i wzmocnienia potencjału przyrodniczego i aktywnego jego zaangażowania na rzecz społeczności lokalnej. Źródła zaniedbań w zakresie ochrony różnorodności biologicznej wynikają między innymi z niezrównoważonego zaspokajania podstawowych potrzeb ekonomicznych czy ekspansji cywilizacyjnej. Należy zwrócić uwagę, że projektowanie terenów zieleni pozwala na organizację atrakcyjnej kompozycji przestrzennej pełniące funkcje społeczne (estetyczne, rekreacyjne, wypoczynkowe i dydaktyczne), ale również funkcje ekologiczne. Wprowadzanie zmian powinno opierać się na dobrym rozpoznaniu uwarunkowań lokalizacji terenu oraz rzetelnej inwentaryzacji przyrodniczej oraz identyfikacji charakteru i funkcji miejsca. Na podkreślenie zasługuje fakt, że dziedzictwo kulturowe jest czynnikiem rozwoju, dlatego może pozytywnie wpływać zarówno na rozwój społeczny, gospodarczy, jak i wspierać budowę więzi społecznych, poczucie wspólnoty, lokalnej tożsamości i dumy z miejsca zamieszkania.

Oddając do rąk Czytelników niniejszą publikację, mamy nadzieję, że spotka się ona z życzliwym zainteresowaniem i zostanie potraktowana jako wsparcie dla wszystkich, którzy na co dzień pracują w administracji samorządowej.

dr Iwona Wieczorek

BIBLIOGRAFIA

- Agenda Terytorialna UE 2030. Przyszłość dla wszystkich obszarów*, 2021, https://territorialagenda.eu/wp-content/uploads/TA2030_jul2021_pl.pdf.
- Andrzejewski R., 1983, *W poszukiwaniu teorii fizjocenozy*, „Wiadomości Ekologiczne” nr 29.
- Andrzejewski R., 1985, *Ekologia a planowanie*, „Wiadomości Ekologiczne” nr 311.
- Andrzejewski R., Chmielewski T.J., 2004, *Zarys teorii struktury i funkcjonowania przestrzeni przyrodniczej [w:] Płaty i korytarze jako elementy struktury krajobrazu – możliwości i ograniczenia koncepcji*, red. A. Ciszewska, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Atlas Polski, Turystyka i rekreacja*, t. 3, 2003, red. Mydel R., Fogra, Oficyna Wydawnicza, Kraków.
- Banaszczak P., Tumiłowicz J., 2002, *Arboretum w Rogowie*, Multico, Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- Bańka A., 2020, *Spółeczna psychologia środowiskowa*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Barnett H., Morse Ch., 1967, *Ekonomika zasobów naturalnych*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Bartkowski T., 1991, *Kształtowanie i ochrona środowiska człowieka*, PWN, Warszawa.
- Beatley T., 2000, *Green Urbanism. Learning from European Cities*, Washington DC.
- Benedict M., MacMahon E.T., 2002, *Green Infrastructure: Smart Conservation for the 21st Century*, „Renewable Resources Journal” 20(3)) https://www.researchgate.net/publication/273127683_Green_Infrastructure_Smart_Conservation_for_the_21st_Century?msclid=6d5ed5f1c7c811ec89024c436a1de866.

- Bernaciak A., 2012, *Środowiskowe uwarunkowania polityki przestrzennej*, [w:] *Zarządzanie przestrzenią miasta*, red. M.J. Nowak, T. Skotarczak, CeDeWu, Warszawa.
- Bogdanowski J., 2000, *Polskie ogrody ozdobne*, Arkady, Kraków.
- Camagni R., 2008, *Towards a Concept of Territorial Capital*, [w:] Capello R., Camagni R. Chizzolini B., Fratesi U., *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*, Springer, Berlin.
- Camagni R., 2011, *Creativity, culture and urban milieu* [w:] *Sustainable City and Creativity*, red. L. Fusco Girard, T. Baycan, P. Nijkamp, Farnham, Ashgate.
- Camagni R., Capello R., Cerisola S., Panzera E., 2020, *The Cultural Heritage – Territorial Capital nexus: theory and empirics*, „Il Capitale Culturale. Studies on the Value of Cultural Heritage” Supplementi 11; DOI: 10.13138/2039-2362/2547.
- Climate change adaptation and disaster risk reduction in Europe Enhancing coherence of the knowledge base, policies and practices*, 2017, „EEA Report” nr 15, <https://www.eea.europa.eu/publications/climate-change-adaptation-and-disaster>.
- Costanza R. i in., 1987, *The value of the world's ecosystem services and natural capital*, „Nature” 387.
- Czerwieniec M., Lewińska J., 1996, *Zieleń w mieście*, Wydawnictwo Instytutu Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa.
- Dobbs L., Moore C., 2002, *Engaging communities in area-based regeneration: The role of participatory evaluation*, „Policy Studies” 23(3/4).
- Dobosz P., 1997, *Administracyjno-prawne instrumenty kształtowania ochrony zabytków*, Dajwór, Kraków.
- Eliade M., 1988, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. 1, IW Pax, Warszawa.
- Europejska Konwencja Krajobrazowa*, 20 października 2000, Florencja, http://ochronaprzyrody.gdos.gov.pl/files/artykuly/5460/DOPOBRANIA_europejska_konwencja_krajobrazowa_73889.

- pdfhttp://ochronaprzyrody.gdos.gov.pl/files/artykuly/5460/DO_POBRANIA_europejska_konwencja_krajobra-zowa_73889.pdf.
- Fabiańczyk A., *Ogrody zabytkowe*, Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska, <https://web.archive.org/web/20110315033829/http://www.przyroda.katowice.pl/pl/ochrona-przyrody/parki-zabytkowe> [dostęp 06.08.2022].
- Farina A., 2000, *The Cultural Landscape as a Model for the Integration of Ecology and Economics*, „BioScience” 50(4).
- Fierla I., 2003, *Geografia gospodarcza świata*, PWE, Warszawa.
- Giedych R., 2005, *Problemy z identyfikacją systemu terenów rekreacyjnych miast na przykładzie terenów zieleni Warszawy* [w:] R. Giedych, M. Szumański, *Tereny zieleni jako przedmiot planowania miejscowego*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Haber Z., Urbański P., 2005, *Kształtowanie terenów zieleni z elementami ekologii*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Poznań.
- Hereźniak J., 1983, *Parki i arboreta jako obiekty turystyczne*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” nr 1.
- https://ec.europa.eu/environment/nature/ecosystems/pdf/Green%20Infrastructure/GI_health.pdf.
- https://ec.europa.eu/environment/nature/ecosystems/policy/index_en.htm.
- https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a-3c806a6-9ab3-11ea-9d2d-01aa75ed71a1.0019.02/DOC_1&format=PDF.
- <https://pateltaylor.co.uk/>
- Hulicka A., 2015, *Miasto zielone – miasto zrównoważone. Sposoby kształtowania miejskich terenów zieleni w nawiązaniu do idei green city*, „Prace Geograficzne”, z. 141.
- Indeka L., Karaczun Z., 1995, *Człowiek a środowisko przyrodnicze*, PWN, Warszawa.

- Informacja o wynikach kontroli realizacji zadań przez Służbę Ochrony Zabytków oraz Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa w zakresie ochrony zabytków przejętych do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa*, 2001, Najwyższa Izba Kontroli, Opole.
- Inwestycja w tereny zielone ma bardzo wysoką stopę zwrotu*, Miasto 2077, artykuł z dnia 14.01.2018, <http://www.miasto2077.pl/inwestycja-w-tereny-zielone-ma-bardzo-wysoka-stope-zwrotu/>
- Iwaszuk E., Rudik G., Duin L., Mederake L. i in., 2019, *Błękitno-zielona infrastruktura dla łagodzenia zmian klimatu w miastach*, Katalog Techniczny, Berlin–Kraków.
- Jakość życia i kapitał społeczny w Polsce. Wyniki Badania spójności społecznej 2018, 2019*, GUS; https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/4/3/1/jakosc_zycia_i_kapital_spoleczny_w_polsce_wyniki_badania_spojnosci_spolecznej_2018.pdf.
- Karta Florencka*, 21.05.1981, ICOMOS-IFLA.
- Kellert S.R., Calabrese E.F., *The Practice of Biophilic Design*, https://www.biophilic-design.com/_files/ugd/21459d_81ccb-84caf6d4bee8195f9b5af92d8f4.pdf.
- Klimek B., Maciejowski S., 2008, *Prawne i ekonomiczne aspekty procesu rewaloryzacji zabytków*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” nr 792.
- Kozaczko M., 2005, *Kompozycyjna i funkcjonalna rola miejskiej zieleni zabytkowej* [w:] E. Oleksiejuk, J. Piotrowiak, *Zieleń miejska – naturalne bogactwo miasta*, Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych, Toruń.
- Król A., 2021, *Uwarunkowania prawne ochrony parków zabytkowych w Polsce*, [w:] *Rewaloryzacja zabytkowych parków – przykłady działań jednostek samorządu terytorialnego na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego województwa łódzkiego*, red. I. Wieczorek, Wydawnictwo Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego, Łódź.

- Krzymowska-Kostrowicka A., 1988, *Gospodarka turystyczna w parkach narodowych i rezerwatach przyrody – zasady użytkowania i modele organizacji* [w:] *Gospodarka turystyczna w parkach narodowych i rezerwatach przyrody*, LOP, Warszawa.
- Krzymowska-Kostrowicka A., 1995, *Turystyka ekologiczna i perspektywy jej rozwoju w Polsce* [w:] *Zmiany w przestrzeni geograficznej w warunkach transformacji społeczno-ekonomicznej (na przykładzie obszarów wiejskich)*, red. A. Kowalczyk, Warszawa.
- Lehmann S., 2010, *The principles of green urbanism – Transforming cities to sustainability*, Earthscan, London.
- Leighly J., 1963, *Land and Life: A selection from the writings of Carl Ortwin Sauer*, University of California Press, Berkeley.
- Levi-Strauss C., 1970, *Antropologia strukturalna*, PIW, Warszawa.
- Łukasiewicz A., Puchalski J., 2002, *Ogrody botaniczne w Polsce*, ARW Grzegorzczak A. i Fundacja „Homo et Planta”, Warszawa.
- Łukasiewicz A.S., 2006, *Rola i kształtowanie zieleni miejskiej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Mackenzie A., Ball A.S., Virdee S.R., 2001 *Instant Notes Ecology*, BIOS Scientific Publishers Limited.
- Majdecki L., 1972, *Historia ogrodów*, PWN, Warszawa.
- Majdecki L., Majdecka-Strzeżek A., 2007, *Historia ogrodów, Od starożytności po barok*, t. 1, Warszawa.
- Michalak A., 2021, *Praktyczne problemy rewaloryzacji parków zabytkowych – perspektywa Łódzkiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków*, [w:] *Rewaloryzacja zabytkowych parków – przykłady działań jednostek samorządu terytorialnego na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego województwa łódzkiego*, red. I. Wieczorek, Wydawnictwo Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego, Łódź.
- Michałowski A., 1994, *Parki i ogrody zabytkowe w Polsce. Suplement I stan 28 luty 1993*, „Studia i Materiały. Ogrody” 01(7).
- Millennium Ecosystem Assessment, 2005, *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*, Island Press, Washington, DC.

- Mochtak E., 1989, *Tajemnice ogrodów botanicznych*, Instytut Wydawniczy Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Murzyn-Kupisz M., 2011, *Dziedzictwo kulturowe jako endogeniczny zasób rozwojowy jednostek terytorialnych*, „Studia KPZK” 140.
- Musiał W., *Efektywniejsza nauka wśród zieleni*, artykuł z dnia 23.07.2015, <https://www.juniorowo.pl/efektywniejsza-nauka-wsrodzieleni/>.
- Nasza wspólna przyszłość. Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju*, 1991, PWE, Warszawa.
- Nordh H., Østby K., 2013, *Pocket parks for people – A study of park design and use*, „Urban Forestry and Urban Greening” 12.
- Nowakowska A., 2017, *Terytorializacja rozwoju i polityki regionalnej*, „Biuletyn KPZK PAN”, z. 268.
- Nowakowska A., 2018, *Od regionu do terytorium – reinterpretacja znaczenia przestrzeni w procesach rozwoju gospodarczego*, „Gospodarka Narodowa” 3(295).
- Ochrona przyrody w Polsce*, 1996, red. R. Olaczek, Z. Głowaciński, Wydawnictwa Ligi Ochrony Przyrody, Warszawa.
- Ochrona środowiska w 2020 r.*, 2020, *Analizy statystyczne*, GUS, Warszawa.
- Olaczek R., 1988, *Gospodarowanie w parkach narodowych i rezerwach przyrody w świetle obecnych i przewidywanych ich funkcji* [w:] *Gospodarowanie w parkach narodowych i rezerwach przyrody*, materiały z sesji naukowej LOP zorganizowanej w Warszawie, 27 czerwca 1985, LOP, Warszawa.
- Olaczek R., 1999, *Ochrony przyrody i środowiska*, WSiP, Warszawa.
- Park zabytkowy*, [w:] *Encyklopedia leśna*, Lasy Państwowe <https://www.encyklopedialesna.pl/haslo/park-zabytkowy/>.
- Piątkowska K., Zaleska J., 1972, *Drzewa, krzewy i pnącza dla spółdzielczych osiedli mieszkaniowych*, Warszawa.
- Piłat-Borcuch M., 2017, *Design, designer i metamorfozy miejskie. Studium socjologiczne*, Oficyna Naukowa, Warszawa.

- Piontek B., 2002, *Koncepcje rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pokorski J., Siwiec A., 1998, *Kształtowanie terenów zieleni*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w województwie łódzkim Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, 2017, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa.
- Schatt-Babińska K., 2019, *Zabytki nieruchome w rękach prywatnych – historia, zagadnienia ochrony i konserwacji na przykładach obiektów wpisanych do rejestru zabytków w Łodzi*, Rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem prof. dr. hab. Krzysztofa Stefańskiego, Łódź.
- Schumacher I., 2011, *Funkcje terenów zieleni a świadczenia ekosystemów*, „Prace i Studia Geograficzne” t. 46.
- Siewniak M., Mitkowska A., 1998, *Tezaurusz sztuki ogrodowej*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa.
- Simmons I.G., 1979, *Ekologia zasobów naturalnych*, PWN, Warszawa.
- Sobczyńska-Jeżewska K., 2006, *Zieleń w mieście jako element współtworzący jego przestrzeń*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Seria: Architektura”, z. 44.
- Stachańczyk R., 2010, *Problematyka standardów w postępowaniu i dokumentacji konserwatorskiej na potrzeby rewaloryzacji zabytkowych parków i ogrodów*, „Kurier Konserwatorski”, nr 7.
- Stachowiak K., Sinińska A., 2021, *Zabytki nieruchome jako materialny kapitał kulturowy wielkopolskich miast*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna” 57.
- Szczęsny T., 1977, *Ochrona przyrody i krajobrazu*, PWN, Warszawa.
- Szulcewska B., Ciszewska A., Giedrych R., Maksymiuk G., 2016, *Zastosowanie zielonej infrastruktury w adaptacji miast do zmian klimatu [w:] Tereny zieleni wobec zmian klimatu*, red. Kosmala M., Polskie Zrzeszenia Inżynierów i Techników Sanitarnych, Toruń.

- Śleszyński J., 2000, *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska*, Agencja Wydawnicza Aries, Warszawa.
- Toffler A., 1997, *Trzecia fala*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Toth B.I., 2015, *Territorial Capital: Theory, Empirics and critical remarks*, „European Planning Studies” 7(23).
- Trojan P., 1981, *Ekologia ogólna*, PWN, Warszawa.
- Unijna strategia na rzecz bioróżnorodności 2030, Przywracanie przyrody do naszego życia*, Bruksela, dnia 20.5.2020 r. COM(2020) 380 final, Bruksela.
- Ustawa krajobrazowa. Komentarze praktyczne*, 2016, red. A. Fogel, Warszawa.
- Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r.
- Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, (Dz.U. z 2004 r. Nr 92 poz. 880).
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, (tekst jedn. Dz.U. z dnia 21 czerwca 2021 r. Poz. 1098).
- Vecco M., 2010, *A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible*, „Journal of Cultural Heritage” 11.
- Wejchert K., 1974, *Elementy Kompozycji Urbanistycznej*, Arkady, Warszawa.
- Wielka encyklopedia PWN*, 2005, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wiktorowicz J., 2022, *Ocena stanu i potencjału parków pozostających w zasobie jednostek samorządu terytorialnego*, „Badania i raporty NIST” nr 13/2022 .
- Winpenny J.T., 1995, *Wartość środowiska. Metody wyceny ekonomicznej*, PWE, Warszawa.
- Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie łódzkim na lata 2020–2023*, 2021, Łódź.
- World Conservation Strategy. Living Resources Conservation for*

- Sustainable Development*, 1980, IUCN, Gland (przekład polski: Światowa Strategia Ochrony Przyrody. Ochrona żywych zasobów dla trwałego rozwoju, LOP, Warszawa 1985).
- Wyporska-Frankiewicz J., 2021, *Pojęcie dziedzictwa przyrodniczego oraz instrumenty prawne służące jego zachowaniu i ochronie*, [w:] *Rewaloryzacja zabytkowych parków – przykłady działań jednostek samorządu terytorialnego na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego województwa łódzkiego*, red. I. Wieczorek, Wydawnictwo Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego, Łódź.
- Yilmaz S., Mumcu S., 2016, *Urban Green Areas and Design Principles* [w:] *Environmental Sustainability and Landscape Management*, red. R. Efe, İ. Cürebal, A. Gad, B. Tóth, Kliment Ohridski University Press, Sofia.
- Zachariasz A., 2006, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Kraków.
- Zachariasz A., 2008, *Zabytkowe ogrody – problemy rewitalizacji, utrzymania i zarządzania w świetle zaleceń Karty Florenckiej*, „Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego” nr 10.
- Zachariasz A., 2021, *Projektowanie parków zabytkowych – kompozycja, wartości kulturowe, programy funkcjonalne i wyposażenie*, [w:] *Rewaloryzacja zabytkowych parków – przykłady działań jednostek samorządu terytorialnego na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego województwa łódzkiego*, red. I. Wieczorek, Wydawnictwo Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego, Łódź.
- Zasady projektowania terenów zurbanizowanych*, 2015, red. U. Litwin, Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków.
- Zauch a J., Brodzicki T., Ciołek D., Komornicki T., Mogiła Z., Szlachta J., Zaleski J., 2015, *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.

Zieleń miejska – naturalne bogactwo miasta: zieleń przyuliczna, 2005,
red. E. Oleksiejuk, A. Jankowska, Polskie Zrzeszenie Inżynierów
i Techników Sanitarnych, Toruń.

Żarska B., 2005, *Ochrona krajobrazu*, SGGW, Warszawa.

SPIS TABEL

Tabela 1.1. Świadczenia ekosystemów w mieście

Tabela 3.1. Gminy, w których własnością samorządu są parki zabytkowe według typu gminy

Tabela 3.2. Gminy, w których własnością samorządu są parki zabytkowe według liczby parków i województw

Tabela 3.3. Gminy według rodzaju podjętych prac w parkach zabytkowych i typu gminy

Tabela 3.4. Gminy według rodzaju podjętych prac w parkach zabytkowych i typu gminy (jako procent ogółu gmin podejmujących takie działania w parkach zabytkowych w danym typie gmin)

Tabela 3.5. Najcenniejsze walory zabytkowego parku/ów w opinii badanych według typu parku (w %)

Tabela 3.5. Gminy według rodzaju podjętych prac rewitalizacyjnych/rewaloryzacyjnych w parkach zabytkowych wg typu gminy (jako procent ogółu gmin podejmujących takie działania w parkach zabytkowych w danym typie gmin)

Tabela 3.6. Gminy według rodzaju podjętych prac rewitalizacyjnych/rewaloryzacyjnych w parkach zabytkowych według województwa

Tabela 3.7. Gminy według rodzaju podjętych prac rewitalizacyjnych/rewaloryzacyjnych w parkach zabytkowych według typu parku (liczba parków, w których podjęto rewitalizację = 100)

Tabela 3.8. Główne problemy związane z posiadaniem parków zabytkowych w opinii przedstawicieli samorządów właścicielskich – ogółem i według typu gminy (w %)

Tabela 3.9. Plany dotyczące rewitalizacji i jej terminu według typu gmin (w %)

SPIS WYKRESÓW

- Wykres 3.1. Rodzaj parku funkcjonującego na terenie gminy, będący własnością samorządu (n=761)
- Wykres 3.2. Rodzaje parków zabytkowych będących w zasobach samorządów (w %, n=571)
- Wykres 3.3. Gminy według oceny funkcji parków zabytkowych (w %, n = 571)
- Wykres 3.4. Elementy infrastruktury zainstalowane w parkach zabytkowych będących własnością gminy (w %, n= 571)
- Wykres 3.5. Ocena stanu zachowania zieleni występującej na terenie parków zabytkowych – ogółem i według typu gminy (w %, liczba gmin posiadających parki zabytkowe = 100)
- Wykres 3.6. Ocena stanu zachowania zieleni występującej na terenie parków zabytkowych –według typu parku (w %, liczba gmin posiadających parki zabytkowe = 100)
- Wykres 3.7. Najcenniejsze walory zabytkowego parku/ów w opinii badanych – ogółem i według typu gminy (w %)
- Wykres 3.8. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy w latach 2014-2021 były realizowane działania o charakterze rewitalizacyjnym/rewaloryzacyjnym w Państwa parku/ach zabytkowych?” – ogółem i według typu gminy (w %)
- Wykres 3.9. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy w latach 2014-2021 były realizowane działania o charakterze rewitalizacyjnym/rewaloryzacyjnym w Państwa parku/ach zabytkowych?” według typu parku (w %)
- Wykres 3.10. Gminy według rodzaju prac rewitalizacyjnych/rewaloryzacyjnych przeprowadzonych w parkach zabytkowych (w %, n = 244)
- Wykres 3.11. Gminy według źródeł finansowania działań o charakterze rewitalizacyjnym/rewaloryzacyjnym w parkach zabytkowych – ogółem i według typu gminy (w %, gminy, które realizowały tego typu działania w latach 2014–2021 = 100)

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1.1. Zadowolenie z terenów zieleni w miejscu zamieszkania według klasy miejscowości zamieszkania w 2018 r. (% osób w wieku 16 lat i więcej).

Rysunek 1.2. Istota krajobrazu

Rysunek 1.3. Działania zmierzające do minimalizacji skutków zmian klimatu w obszarach zurbanizowanych

SPIS ZDJĘĆ

Zdjęcie 3.1. Bulwar Zienkiewicza, ul. św. Marcina, fot. S. Rozalski

Zdjęcie 3.2. Rewaloryzacja części Parku Szczytnickiego, fot. S. Rozalski

Zdjęcie 3.3. Plac zabaw w Parku Tysiąclecia w Toruniu, fot. S. Kowalski

Zdjęcie 3.4. Park Glazja w Toruniu po rewitalizacji, fot. S. Kowalski

Zdjęcie 3.5. Mostek na Martówce, fot. A. Zakrzewski

Zdjęcie 3.6. Kwatery ogrodu włoskiego, fot. Ł. Trojanowski

Zdjęcie 3.7. Widok na park nocą, fot. Ł. Trojanowski

Zdjęcie 3.8. Przebudowa alejek spacerowych w Parku Poniatowskiego w Koźuchowie, fot. A. Ciszka-Marczewska

Zdjęcie 3.9. Nowe nasadzenia w Parku Poniatowskiego w Koźuchowie fot. A. Ciszka-Marczewska

Zdjęcie 3.10. Park w Dzierżąnej, fot. Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego

Zdjęcie 3.11. Park w Dzierżąnej, fot. Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego

Zdjęcie 3.12. Widok na staw i zamek jesienią, fot. Urząd Miasta Sucha Beskidzka

Zdjęcie 3.13. Odnowiony most nad stawem, fot. Urząd Miasta Sucha Beskidzka

Zdjęcie 3.14. Park przy Muzeum im. Zofii i Wacława Nałkowskich w Wołominie, fot. J. Kłodkowski

- Zdjęcie 3.15. Park przy Muzeum im. Zofii i Wacława Nałkowskich w Wołominie, fot. J. Kłodkowski
- Zdjęcie 3.16. Planty Miejskie w Koźlu po rewitalizacji, fot. S. Bednarski
- Zdjęcie 3.17. Alejki w Parku w Sławięcicach po przebudowie, fot. S. Bednarski
- Zdjęcie 3.18. Aleja boczna parku, fot. E. Kiljańczyk
- Zdjęcie 3.19. Widok na wiatę rekreacyjną i stoiska handlowe, fot. M. Żygieło
- Zdjęcie 3.20. Widok z góry na Park Miejski, fot. Urząd Miejski w Wejherowie
- Zdjęcie 3.21. Ławeczka z postacią Kaszuba w Parku Miejskim, fot. Urząd Miejski w Wejherowie
- Zdjęcie 3.22. Park Zdrojowy w Jastrzębiu-Zdroju, fot. B. Englender
- Zdjęcie 3.23. Plac przed Domem Zdrojowym i muszla koncertowa, fot. Ł. Parylak
- Zdjęcie 3.24. Zabytkowy park w Zborowie, fot. Urząd Gminy w Solcu-Zdroju
- Zdjęcie 3.25. Zabytkowy park w Zborowie, fot. Urząd Gminy w Solcu-Zdroju
- Zdjęcie 3.26. Park w Durągu, fot. Gmina Ostróda
- Zdjęcie 3.27. Park w Durągu, fot. Gmina Ostróda
- Zdjęcie 3.28. Alejka prowadząca od dworku do dolnej części Parku, fot. Twoja Telewizja Regionalna 24
- Zdjęcie 3.29. Widok na scenę w dolnej części Parku, fot. Twoja Telewizja Regionalna 24
- Zdjęcie 3.30. Alejka w Parku Miejskim w Świdwinie, fot. Hudini
- Zdjęcie 3.31. Alejka w Parku Miejskim w Świdwinie, fot. Hudini

(...) Recenzowana monografia stanowi kompleksowe i bardzo wartościowe opracowanie tytułowej problematyki. Autorzy w sposób przemyślany wyodrębnili i opracowali poszczególne zagadnienia korzystając przy tym z dorobku doktryny. Nie sposób przy tym nie dostrzec i tego, że recenzowana praca ma również ogromny walor praktyczny – bez wątpienia będzie ona przydatna szczególnie przedstawicielom samorządu terytorialnego, stanowiąc dla nich nie tylko źródło wiedzy, ale i inspiracji. (...)

dr hab. prof. Uł. Joanna Wyporska-Frankiewicz, Uniwersytet Łódzki

(...) W mojej opinii recenzowane dzieło stanowić będzie ważną i wartościową pozycję, kompleksowo podejmującą zagadnienie rewaloryzacji zabytkowych parków w Polsce. Monografia powinna zainteresować w szczególności pracowników jednostek samorządu terytorialnego, w tym zwłaszcza poziomu lokalnego, a także studentów kierunków architektura krajobrazu, gospodarka przestrzenna, inżynieria środowiska i innych pokrewnych. (...)

dr hab. Karol Mroził, Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu